

AUVÄÄRNE
ṬHITAÑĀṄO BHIKKHU

VIRGUMISE TEE
nii nagu õpetas Buddha

VIRGUMISE TEE

nii nagu õpetas Buddha

VIRGUMISE TEE

nii nagu õpetas Buddha

AUVÄÄRNE ȚHITAÑĀṄO

(Andrus Kahn)

Eesti Theravaada Sangha
Tallinn 2018

namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa
Austus Temale, Ülimale, Arahandile, Täielikult Virgunule

Pühendatud minu vanaemale Trudchenile,
kes mulle sageli meelde tuletas:
"Pojake, kõik mis teed, teed endale."

VIRGUMISE TEE – NII NAGU ÕPETAS BUDDHA

Autor: Auväärne Thitaṇṇo (Andrus Kahn)
Kirjastaja: Eesti Theravaada Sangha
Aadress: Karnapi tee 10, Tallinn, 74021
Koduleht: www.sangha.ee
Keeletoimetaja: Kaido Kangur
Sisutoimetajad: Auväärne Dr. Piyaratana Walmoruwe
(Mahachulalongkornrajavidyalaya Ülikool)
Martti Kalda (Tallinna Ülikool)
Teet Toome (Tartu Ülikool)
Kujundaja/küljendaja: Helje Eelma
Fotod: Sajal Shakya, Preeda Prakotmak
Trükk: Tallinna Raamatutrükikoda
ISBN: 978-9949-81-894-5

See raamat on dhamma kink ja mõeldud ainult tasuta jagamiseks.
Võite seda raamatut kopeerida isiklikuks kasutamiseks
ja levitada koopiaid muutmata kujul.

SISUKORD

VIITED.....	10	BUDDHA ÕPETUSE PÕHIMÕISTED.....	82
SAATEKS.....	12	Dukkha.....	84
BUDDHA, DHAMMA, SANGHA.....	14	Viis klammerdumise kogumikku.....	88
Buddha.....	17	Kolm olemasolu omadust.....	98
Dhamma.....	21	Sõltuvuslik tekkimine.....	103
Sangha.....	26	Tegu ja uuestisünd.....	110
Buddha õpetus –		Oskuslik ja mitteoskuslik käitumine.....	117
religioon, filosoofia või midagi enam?	29	Pälvimus ja lahke annetamine.....	119
NELI AARIALIKKU TÕDE.....	34	Meele arendamine.....	125
Kannatuse aarialik tõde.....	37	Aaria.....	137
Kannatuse tekkimise aarialik tõde.....	41	Kust õppida Buddha antud virgumisõpetust?.....	144
Kannatuse lakkamise aarialik tõde.....	45	VIRGUMISE TEE.....	152
Kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde.....	49	ÜLDISED JUHISED.....	160
AARIALIK KAHEKSAOSALINE TEE.....	52	Kolme kaitse alla minemine.....	162
Õige vaade.....	55	Kõlblusjuhiste vastuvõtmine.....	164
Õige mõte.....	58	KASUTATUD KIRJANDUS.....	169
Õige kõne.....	61	PAALI SÕNADE SELGITUSED.....	172
Õige tegu.....	65	Häldamine.....	174
Õige eluviis.....	68	Terminite register.....	175
Õige püüdlus.....	71		
Õige teadvelolek.....	74		
Õige keskendumine.....	78		

VIITED

Käesolevas raamatus kasutatavad paalikeelsed terminid vastavad originaaltekstis toodule ja neid kasutatakse eesmärgiga säilitada autentse Buddha õpetuse (*buddhadhamma*) puhtus. Juhul kui tekstis on selguse huvides kasutatud kas sanskriti- või ingliskeelseid termineid, on seal vastav märges ka ära toodud.

Raamatus esinevad paalikeelsed tekstid on autori tõlgitud. Paalikeelsed suttad on võetud Pali Text Society poolt paali kirikonsonant-vokaalsete tekstide latiniseeritud väljaannetest.

Sutta puhul on toodud ära nii standardviide (kogumik ja sutta number) kui ka selle järel sulgudes Pali Text Society (PTS) väljaande viide (tavaliiselt kogumik ja lehekülje number). Kui mõlemad viitamissüsteemid langevad kokku, on toodud vaid üks kodeeringutest.

KANOONILISTE TEKSTIDE VIIDETES KASUTATUD LÜHENDID

Lühend	PTS	Paalikeelne nimetus	Eestikeelne vaste
Abhi	(Abhi.)	<i>Abhidhammapiṭaka</i>	"Abhidhammakorv"
AN	(A.)	<i>Aṅguttaranikāya</i>	"Jaotuste kogumik"
Dhp	(Dh.)	<i>Dhammapada</i>	"Dhammavärsid"
DN	(D.)	<i>Dīghanikāya</i>	"Pikkade tekstide kogumik"
KN	(K.)	<i>Khuddakanikāya</i>	"Lühikeste tekstide kogumik"
Kp	(Kh.)	<i>Khuddakapāṭha</i>	"Lühikesed lugemised"
MN	(M.)	<i>Majjhimanikāya</i>	"Keskmise pikkusega tekstide kogumik"
SN	(S.)	<i>Saṃyuttanikāya</i>	"Rühmade kogumik"
Vin	(Vin.)	<i>Vinayapiṭaka</i>	"Vinajakorv"
Vv	(Vv.)	<i>Vimānavatthu</i>	"Taevalossilood"
Sn	(Sn.)	<i>Suttanipāta</i>	"Suttagrupp"

POSTKANOONILISTE TEKSTIDE VIIDETES KASUTATUD LÜHENDID

Lühend	Paalikeelne nimetus	Eestikeelne vaste
PvA	<i>Petavatthu-aṭṭhakathā</i>	"Peetalugude kommentaarium"
Vism	<i>Visuddhimagga</i>	"Puhastumise tee"
Vim	<i>Vimuttimagga</i>	"Vabanemise tee"
VvA	<i>Vimānavatthu-aṭṭhakathā</i>	"Taevalossilugude kommentaarium"
DhA	<i>Dhammapada-aṭṭhakathā</i>	"Dhammavärsside kommentaarium"

MUUD LÜHENDID

Lühend	Selgitus
BD	Buddhist Dictionary
jj	ja järgmised leheküljed
jm	ja mujal
jt	ja teised
PED	Pali-English Dictionary
PTS	Pali Text Society
Sansk	Sanskrit

SAATEKS

Tänapäeva maailmas, kus Buddha antud õpetus on segunenud paljude teiste õpetuste ja filosoofiatega, nõuab selge arusaama loomine sellest, mis on autentne *buddhadhamma* ja mis ei ole, üsna suurt jõupingutust. Käesolev raamat püüab seda ülesannet pisut hõlbustada, tuues lugejateni vaid selle osa õpetusest, mida Buddha ise on õpetanud. Raamatu eesmärk ongi tutvustada Buddha autentset õpetust just nii, nagu see on kirja pandud ainsana tervikuna säilinud kõiki Buddha õpetusi sisaldavas paalikeelses kogumikus – “Tipiṭakas”.

Paljud tuntud teadlased ja filosoofid nagu näiteks Arnold Toynbee, Albert Einstein ja teised on Buddha õpetusest rääkides väljendanud end ülivõrdes. Maailm on pööranud oma näo Buddha õpetuse poole, kuna see pakub lihtsaid ja praktilisi lahendusi probleemidele ja väljakutsetele, millega tänapäeva ühiskond silmitsi seisab.

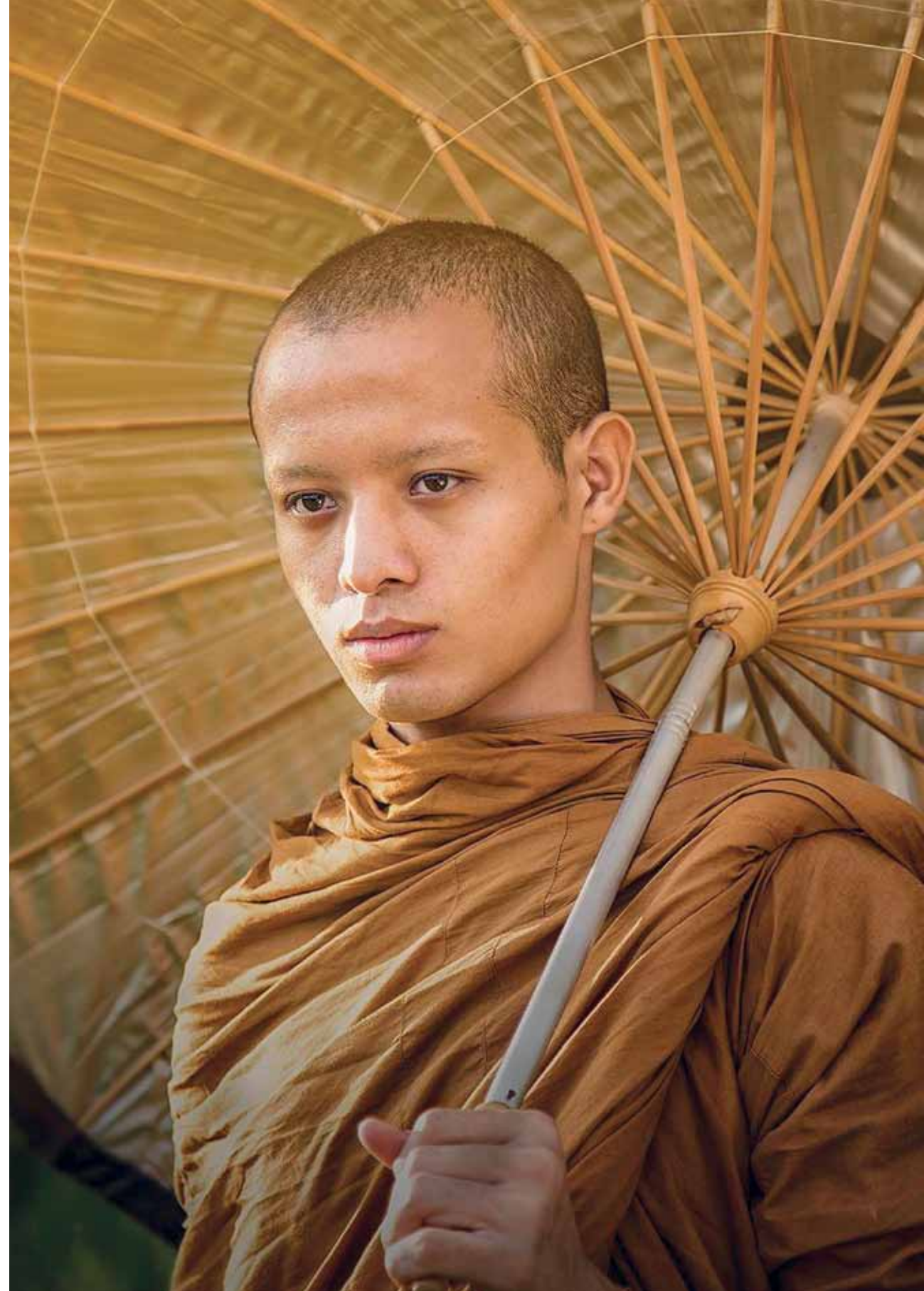
Buddha õpetus on oma olemuselt lihtne ja selge meelega arendamise kompleksne süsteem, mille eesmärk on kõikidest kannatustest vabanemine. Ta kinnitab, et õnn ja õnnetus ei pärine mõnest kurjast vaimust või kusagil kõrgel asuvast jumalast. Kannatus ei pärine inimesest väljastpoolt, vaid selle allikaks on iha ja teadmatus. Buddha õpetus pakub lahendusena välja tarkuse, kõlbluse ja meelega süsteemsel arendamisel põhineva terviksüsteemi, mis võimaldab vabaneda kõigest sellest, mis takistab olemasolu tõelise olemuse mõistmist ning saavutada kõikidest kannatustest lõplik vabanemine – virgumine.

Olen siiralt tänulik kõikidele oma Mahachulalongkornrajavidyalaya ülikooli tudengitele ja Auväärsele Dr. Walmoruwe Piyaratana Peradeniya ülikoolist, kes olid mulle abiks selle raamatu koostamisel. Minu siiras tänu kuulub ka Tallinna Ülikooli humanitaarteaduste instituudi India ja Kesk-Aasia kultuuriloo lektorile Martti Kaldale ja Tartu ülikooli orientalistika teadurile Teet Toomele, kes olid lahkelt nõus raamatu teksti üle vaatama ja sõnavara kohendama. Olen südamest tänulik keeleteoime-
tajale Kaido Kangurile, kelle panusena muutus tekst selgemaks ja kergemini loetavamaks. Täna ka Sai Soe Mini toetuse eest ning Preeda Prakotmaki, kes annetas lahkelt oma fotod raamatu illustreerimiseks.

Selle raamatu kirjutamise idee sündis Aegna saarel, kus asub ka Eesti Theravaada Sangha ja Wat Phra That Doi Suthepi templi poolt ellukutsutud WDS Aegna Mõtlus- ja Arenduskeskus, kuhu on oodatud kõik, kes soovivad õppida autentset dhammat ja meelega arendamist – just nii, nagu seda on õpetanud ajalooline Gotama Buddha.

Ṭhitañāṇo
Tallinn, 2017

BUDDHA DHAMMA SANGHA

BUDDHA, DHAMMA, SANGHA

Buddha oli Indias elanud õpetaja, kes virgus ja andis virgumisõpetuse edasi kõigi nende hüvanguks, kes suudavad seda mõista ja teostada. Tema õpetuse järgijad on kahe ja poole aastatuhande vältel jagunenud paljudeks koolkondadeks. Tänapäeval on säilinud kolm suuremat koolkonda: theravaada ehk vanemate õpetus, mahajaana ehk suur sõiduk ja vadžrajaana ehk teemantsõiduk. Varasemad ajaloolised uurimused on korduvalt kinnitanud, et kaasaegne theravaada on Buddha loodud sangha algupäraseim esindaja ja selle paalikeelne kaanon ehk "Tipiṭaka" on kõige autentsem Buddha õpetuste kogumik.¹ Seetõttu põhineb käesolev Buddha õpetusi tutvustav raamat "Tipiṭakas" toodud originaalõpetustel ehk suttadel (sansk *sūtra*).

Buddha antud õpetus ehk *buddhadhamma* on vägivallatu virgumise doktriin, mis sisaldab õpetust (*dhamma*, sanskr *dharma*) ja käitumisjuhi-seid ehk vinajat (*vinaya*). Järgides dhammat ja vinajat on võimalik ületada valed vaated (*micchādiṭṭhi*), takistused (*nīvaraṇa*) ja meelt hägustavad plekid (*kilesa*).²

Kui õige õpetuse ja vinaja teostuse tulemusena kõik köidikud (*saṃyojana*)³ ja meeli hägustavad ning joovastavad tulvad (*āsavā*) lakkavad,⁴ realiseerub inimarengu kõrgeim potentsiaal, milleks on olemasolu tõelise olemuse (*yathābhūta*) läbinägemine, täielik virgumine (*bodhi*), lõplik vabanemine (*vimokkha*) ning vaibumine (*nibbāna*).

Buddha õpetuses on kõrgeimaks austuse objektiks kolm kalliskivi (*tiratana*), milleks on Buddha, dhamma ja sangha.⁵

1 Andrew Skilton, Budismi lühiajalugu. Tallinn: Koolibri, 2012, lk 11, 62, jm.

2 Viis takistust (*nīvaraṇa*) on naudingusoov, himu ja kuritahtlikkus, laiskus ja loidus, rahu-tus ja mure ning skeptiline kahtlus. Kümme plekki (*kilesa*) on ahnus, viha, pettekujutus, uhkus, vale vaade, skeptiline kahtlus, laiskus, rahutus, häbitus ja (moraalne) kartmatus.

3 Köidikutest tuleb täpsemalt juttu peatükis "Kes on aaria?".

4 Neli tulva on naudingutulv, olemasolutulv, vaatetulv ja mitteteadmisetulv. Vaata ka peatükki "Tegu ja uuestisünd".

5 *Dhajagga-sutta*, SN 11.3 249 (S.i.218).

BUDDHA

"Raske on inimesena sündida, raske on surelikuna elada, raske on õiget dhammat kuulda, raske on buddhaks saada."¹

Buddha [verbijuurest *bujjh* – "see, kes on mõistnud" (*bujjhati*), "see, kes on saavutanud teadmised" (st teostanud neli aarialikku tõde), "see, kes on saavutanud virgumise", "virgunu", "tark"]² on Põhja-Indias elanud **Siddhattha Gotama** paalikeelne epiteet, mis tähendab "Mõistnu" ehk "Virgunu". Gotama oli ajalooline isik, kes sündis 6. sajandil e.m.a, mais täiskuu (*vesākha*) päeval Kapilavastu lähedal asuva Lumbinī linna pargis. Tema isa Suddhodana oli Himaalaja mäestiku jalamil (tänapäeva Nepalis) elava saakja klanni (*sakyakulā*)³ valitseja ja ema Mahāmāyā oli valitseja naine. Mahāmāyā suri seitsmendal päeval pärast sünnitust ning tema nooremast õest Mahāpajāpatī Gotamist, kes oli samuti valitseja naine, sai lapse kasuema.⁴

Poisile pandi nimeks Siddhattha [*siddha* – "lõppenud", "saavutatud"; *attha* – (kõlbeline) "heaolu", "soov"], mis tähendab "täitunud soov" ehk "see, kes on saavutanud kõlbelise heaolu". Hiljem tunti teda enamasti Gotama või Saakja targana (*sākyamuni*).⁵ Nimepanemise tseremoonial

1 "Kiccho manussapaṭilābho, kiccharaṃ macchāna jīvitaṃ; kiccharaṃ saddhamma-savanaṃ, kiccho buddhānaṃ uppādo." – *Dhammapada*, Dhṛp 182.

Paalikeelsed tsitaadid on siin ja edaspidi tõlkinud autor.

2 PED lk 1111.

3 *Sela-sutta*, MN 92 (M.ii.124).

4 Buddha täpne sünniaeg pole teada. Theravaada traditsiooni kohaselt, mis arvestab kuningas Asoka kroonimise aastaks 326 e.m.a., elas Buddha aastatel 624–544 e.m.a. Sri Lankal ja Kagu-Aasias on need traditsiooniliselt aktsepteeritud daatumid, mis võeti ka Buddha lõpliku vaibumise (*parinibbāna*) 2500. aastapäeva (1956/1957) ja täieliku virgumise (*sambuddhatta*) 2600. aastapäeva (2011/2012) tähistamise aluseks. Käsikirjades viidatakse Asokale kui hellenistlikule kuningale ja nende viidete alusel pakuvad tänapäeva teadlased tema inauguratsiooni ajaks 268 e.m.a. Need, kes võtavad aluseks pika kronoloogia, arvestavad Buddha eluajaks 566–486 e.m.a. Sanskritikeelsete Hiina ja Tiibeti allikate lühikese kronoloogia kohaselt suri Buddha 100 aastat varem, seega enne Asoka inauguratsiooni. Kui võtta arvesse Kreeka käsikirjades toodud Asoka kroonimise aega, oleks Buddha eluaia daatumiteks 448–368 e.m.a.

5 *muni* – püha mees, (mõtte)tark, arukas. Buddhale viitamine johtub reeglina tema elu kolmest etapist. Sünnist kuni suure loobumiseni nimetatakse teda Saakja printsiks, ja Siddhatthaks, rändamisest kuni virgumiseni bodhisattaks ja Saakja targaks ning

ennustasid braahmanid ehk hindu vaimulikud, et lapsest kasvab kas mõjuvõimas valitseja või suur pühamees.

Siddhattha sai kõrgeima hariduse. Vastavalt kohalikele tavadele abiellus ta kuueteistkümnendal eluaastal omavanuse nõo, printsess Yasodharāga ja nad elasid kolmteist aastat õnnelikult koos keset kuninglikku luksust ja igakülgselt heaolu. Oma uhketest valdustest väljaspool liikudes nägi Siddhattha nelja märki (*nimitta*), milleks olid vana mees, haige mees, surnud mees ja kodu ning maise elu hüljanud erakrändur. Ta sai aru, et vanadus, haigus ja surm tabavad nii tema isa, kaunist naist, äsja sündinud poega Rāhulat kui ka kogu inimkonda.

Mõistnud eluga kaasnevaid kannatusi, otsustas noor bodhisatta 29-aastaselt loobuda kõikidest privileegidest ja luksuslikust elust ning saada erakränduriks (*pabbajita* – “see, kes on hüljanud kodu ja maise elu”), et leida tee, kuidas peatada vananemine, haigused ja surm.⁶ Oma

peale virgumist Buddhaks. Enese kohta kasutas Buddha terminit Tahaagata (*tathāgata*), järgijad pöördusid tema poole tiitliga “Ülim” (*bhagavā*), tavainimesed pöördusid Buddha poole kasutades tema nime “Gotama”, ning mungad pöördusid Buddha poole kasutades tiitlit “Meister” ehk “Õpetaja” (*satthā*).

⁶ Bodhisatta [*bodhi* – virgumine; *satta* – olend] on virgumisolend, kes pole virgunud, kuid on asunud virgumisteele, eesmärgiga saada täielikult (ise)virgunud buddhaks (*sammā-sambuddha*). Buddha kasutas terminit *bodhisatta* vaid siis, kui rääkis iseendast eelmistes eludes ja viimases elus enne virgumist. Vt Bhayabherava-sutta, MN 4 (MN.i.16); *Pāsarāsi-sutta*, MN 26 (MN.i.160). Vt Bhayabherava-sutta, MN 4 (MN.i.16); *Pāsarāsi-sutta*, MN 26 (MN.i.160). Bodhisattaid pole olnud rohkem kui buddhasid, sest vaid bodhisatta saab buddhaks. Samas võib igaüks asuda bodhisatta teele ja võtta enesele kümnet täiust sisaldava raske ja ülipika tee. Kuna osad tegevused, nagu näiteks “pälvimuste ülekandmine”, kuuluvad väljastatult bodhisatta tegevuse juurde, on kõik theravaada järgijad selles mõttes juba bodhisattad. Samas pole bodhisatta tee midagi, mida Buddha oleks õpetanud või mille poole otsesõnu soovitanud püüelda. Ta pole kiitnud heaks ega õpetanud bodhisatta ideaali ega nimetanud seda arahandi teest kõrgemaks. Virgumise järel õpetas Buddha arahandi teed (*arahattamagga*), millesse mõnedes mahajaana tekstides on kahjuks suhtutud üleolevalt. Ka bodhisatta saab pärast virgumist arahandiks. Erinevalt bodhisattast suudab arahant õigel ja parimal moel juhendada kõiki virgumisteele käijaid, samas kui bodhisatta tee buddhaks saamiseni kestab mõtmatuid ajastuid. Tänapäeval populaarne bodhisattva tee filosoofia pärineb mahajaana õpetajate kirjutatud suutratest, kus seda teed kirjeldav õpetus on sageli pandud Buddha suhu. Kuna ka theravaadas on teostatud ja teostatakse praegugi iidse õpetuse põhjal bodhisatta ideaali, on vastupidist arvavate uurijate ja õpetajate väited ekslikud ja ebaõiglased. Kolm ideaali – Buddha, bodhisattva ja arahant – ei ole vastandlikud, vaid täiendavad üksteist. Vt Shanta Ratnayaka, The Bodhisattva Ideal of Theravāda – *The Journal of the International Association of Buddhist Studies*, Volume 8, Number 2 (1985): 85–110.

aja tuntuimate õpetajate **Ālāra Kālāma** ja **Uddaka-Rāmaputta** juhendusel saavutas ta keskendumises kõrgeima, neljanda taseme vormideta valla džhaana (*arūpajhāna*).⁷ Aga kuna seegi ei võimaldanud tal saavutada seatud eesmärki, alustas Siddhattha kuus aastat kestnud äärmuslikku askeesi. Jõudnud askeesi teel peaaegu surma piirile, mõistis ta, et ei askeesi ega enesevaevamisega (*attakilamathānu*) pole tema eesmärgi saavutamine võimalik. Ta loobus äärmuslikust enesevaevamisest ja jätkas oma püüdlusi.

Ühel õhtul, mais täiskuu (*vesākha*) päeval, kui ta oli 35-aastane, istus ta Bodh-Gayā lähedal asuva Bihari linna ääres Nerañjarā jõe kaldal püha viigipuu (*assattha*) alla, mida tänapäeval tuntakse ka bodhipuu ehk virgumispuu nime all, ning talle meenus lapsepõlves kogetud loomulik, täieliku keskendumise seisund. Sellest innustatuna süvenes ta sügavasse džhaanasse. Tol ööl saavutas ta insaidil põhinevad teadmised uuestisündidest, neljast tõest, meeli hägustavatest ning joovastavatest tulvadest (*āsavā*), kannatuse ja tulvade lakkamisest (*āsavakkhayeñña*) ja kaheksaosalisest teest, mis võimaldab väljuda uuestisünnirattast, ning virgus. Temast sai Buddha, Mõistnu ehk Virgunu.

Pärast virgumisele jõudmist andis Buddha Sārṇāthi linnas (endine Isipatana) Vārāṇasī (endine Bārāṇasī/Benares) lähedal varem temaga koos virgumisele püüelnud viiele askeedile esimese õpetuse, milleks oli “Dhammaratta pöörlemapanemise sutta”,⁸ mis on ühtlasi tema õpetuse vundament.

Buddha polnud ei jumal, pool-jumal, prohvet ega taevalik sõnumitooja.⁹ Tema õpetuses puudub dogmaatiline usutunnistus, üleloomulike võimetega seotud riitused ja pime usk. Buddha õpetus põhineb tema virgumise ööl nähtud neljal aarialikul tõel ja aarialikul kaheksaosalisel teel, mille sisuks on kannatuse (*dukkha*) mõistmine ning sellest tarkuse (*paññā*), kõlbluse (*sīla*) ja keskendumise (*samādhi*) arendamise teel lõplikult vabanemine.¹⁰

⁷ Džhaana (*jhāna*) tähendab nii meeletu ühte punkti suunatust (*ekaggatā*) kui ka järjest süvenevaid keskendumise astmeid.

⁸ *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

⁹ *Doṇa(oka)-sutta*, AN 4.36 (A.ii.37).

¹⁰ *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.81, 84).

Buddha õpetas pärast virgumisele jõudmist veel 45 aastat dhammat, kuni ta 80. eluaastal mais täiskuu päeval (*vesākha*) Kusinagaris (endine Kusinārā) saalapuude salus *parinibbāna*'sse vaibus. Suurima aaria ja inimkonna isetu õpetaja viimased sõnad olid:

“Nüüd, mungad, ma kinnitan teile: kõik moodustunud asjad lagunevad, püüelge tähelepanelikut!”¹¹

Gotama Buddha ei olnud lunastaja ega müstiline olend. Ta ei otsinud inspiratsiooni või abi jumalatelt ega muudelt müstilistelt olenditelt. Ta oli inimene, kes virgus iseenda intellekti, katkematu püüdlamise ja sihikindlate jõupingutuste teel ning andis virgumisõpetuse edasi neile, kes on suutelised seda mõistma ja teostama.

¹¹ “Handa dāni, bhikkhave, āmantayāmi vo, vayadhammā saṅkhārā appamādena sampādethāti.” – *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.72).

DHAMMA

“Kes elab dhamma järgi, seda kaitseb dhamma.”¹

Paalikeelse sõna *dhamma* tähendus sõltub kontekstist. Dhamma tähendab nii tõde sellest, kuidas asjad tõeliselt on (*yathābhūta*), kui ka Buddha õpetust, mis seda tõde selgitab.

Dhamma kui tõde eksisteerib igavesti, vaatamata sellele, kas Buddha on ilmunud inimeste maailma või mitte. Buddha sõnade kohaselt peaksid mungad eksiteele sattumise vältimiseks järgima ainult tema, Tathaagata² antud õpetusi (*buddhadhamma*'t, mis on kirjas paalikeelses “Tipiṭakas”),³ mitte otsima abi teiste õpetajate õpetustest või usunditest ja arendama järjekindlalt teadvelolekut ning keskendumist.⁴

Buddha õpetus põhineb tema isiklikul virgumiskogemusel. Ta hoidus kahest äärmuslikust praktikast, milleks on vaimset arengut ja teostust pidurdavad naudinguõnnele andumine (*kāmasukhallikānuyoga*) ja enesevaevamisele andumine (*attakilamathānuyoga*), ning saavutas täieliku virgumise, järgides keskteed (*majjhimā paṭipadā*).

Buddha ei õpetanud kõike, mida teadis, vaid andis edasi ainult seda, mis on vajalik meele puhastamiseks ja virgumiseks.⁵ Samuti kinnitas Buddha, et ei andnud ainsatki salajast ega esoteerilist või ainult õpetajalt õpilasele edasiantavat õpetust.⁶ Iga inimese vabanemine sõltub õige dhamma kuulisest, mõistmisest ja õigest teostamisest.

¹ “Dhammo have rakikhati dhammacāriṃ” – KN, *Theragāthā*, *Dhammikattheragāthā*, Thag 4.10 (Thag 35).

² Tathaagata (*tathāgata*) – Buddha epiteet, mida ta kasutas enamjaolt endast, harvem ka teistest virgunutest rääkides. *Tathāgata* enamlevinud tõlkevasteteks on 1) “nõnda-tulnud” (*tathā* + *āgata*) ehk see, kes on tulnud aarialiku virgumise/surematuse sõnumiga (*ariya-dhamma*) ja 2) “nõnda-läinud” (*tathā* + *gata*), ehk see, kes on läinud omaenda õpetatud aarialiku virgumise/surematuse õpetuse teostamise teel.

³ Buddha kinnitas, et tulevikus hakkavad osad mungad järgima teiste õpetajate, kirjanike ja filosoofide tekste, mistõttu tema antud õige virgumise õpetus kaob siit maailmast. Samasuttas manitseb Buddha munki, et nood järgiksid ainult tema, tathaagata sõnu. Vt *Āṇi-sutta*, SN 20.7 (S.ii.266).

⁴ *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (DN.ii.100-101).

⁵ *Cūḷamālunkya-sutta*, MN 63 (M.i.426); *Simsapā-sutta*, SN 56.31 (S.v.437).

⁶ *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.72).

Buddha õpetuses on põhirõhk isiklikul vastutusel, kuna inimene ise teeb halba ja määrab oma meelt ning vaid tema ise saab ennast puhastada – keegi teine ei saa meie eest oskuslikult või mitteoskuslikult käituda, meie meelt treenida ega meie eest virguda.⁷ Pole olemas kõrgemat jõudu, kes määraks meie saatuse või suudaks meid päästa meie endi tehtud kurjast. Ka Buddha ei saa kedagi päästa. Ta õpetas:

“Sina ise pead püüdlema, tathaagatad on vaid [tõe] kuulutajad; teeles asunud keskendumise harjutajad vabanevad Māra [surma] kütkeist.”⁸

Buddha läks veelgi kaugemale, kinnitades, et mungad ei tohiks ka tema enda sõnu pimesi järgida, vaid peaksid neid põhjalikult analüüsima ja uurima, et jõuda õpetuse tõelise väärtuse suhtes täieliku ja kindla veendumuseni.⁹

Kuna virgumisõpetuse teostamisel on esimeseks sammuks nelja tõe suhtes õige mõistmise ja sellele vastava vaate väljakujundamine, siis on loomulik, et sel teel kohtab ka väärtõlgendusi ja spekulatsioone. Buddha on öelnud, et mitte Virgunu ei vaidle maailmaga, vaid maailm vaidleb Virgunuga.¹⁰ Seni, kuni meeles esinevad teadmatus, ahnus, viha ja pettekujutus, esineb ka Buddha õpetuse väärnimist ning sellest tulenevalt ekslikku tõlgendamist ja väärsti järgimist.

Kohe peale Buddha surma tõusid esile mittevirgunud mungad, kes hakkasid tõlgendama *dhamma-vinaya*’t valesti ning soovisid hakata muutma Virgunu antud õpetusi ja juhiseid. Et kaitsta dhammat ja kindlustada Buddha autentse õpetuse muutumatuna säilimine, kutsus Auväärne Mahā Kassapa kokku suurkogu (*saṅgāyana*), kus osales 500 virgunud arahanti. Mahā Kassapa esitas küsimusi ja Buddhaga enim koos olnud ning kõiki tema õpetusi peast teadev Ānanda Thera edastas Buddha

⁷ *Dhammapada*, Dh 165.

⁸ “Tumhehi kiccaṃ ātappaṃ akkhātāro tathāgatā, paṭipannā pamokkhanti jhāyino mārabandhanā.” – *Dhammapada*, Dh 276. Māra esineb Buddha õpetuses kurjuse, hävingu ja surma personifikatsioonina.

⁹ Ilmikutele on vastavad juhised toodud *Kālāma-suttas*, AN 3.65 (A.i.188); ja munkadele *Mahāparinibbāna-suttas*, DN 16 (D.ii.72).

¹⁰ “Nāhaṃ, bhikkhave, lokaṇa vivadāmi, lokaṇa va mayā vivadati.” – *Puppha-sutta*, SN 22.94 (S.iii.138).

poolt antud õpetuste (*dhamma*) osa.¹¹ Erakordse mäluga juukselõikaja-habemeajaja Upāli Thera andis edasi sangha korralduslikud juhised ehk vinaja (*vinaya*), misjärel kõik virgunud arahandid kinnitasid Auväärse Ānanda Thera ja Auväärse Upāli Thera sõnade õigsust. Seejärel jaotati kõik tekstid 18 retsiteerijate grupi (*dīgha-bhāṇaka*, *majjima-bhāṇaka* jne) vahel ära ja nende munkade ainsaks ülesandeks kuni elu lõpuni sai suurt kogul arahantide poolt kinnitatud Buddha õpetuste täpne, sõnasõnaline meespidamine. Umbes esimesel sajandil pandi nende gruppide poolt suusõnaliselt edasiantud õpetused Sri Lankal ka kirja. Tänapäevani ainsana terviklikuna säilinud kõikide Buddha õpetuste täielik kogumik on paalikeelne “Tipiṭaka” ehk “Kolm korvi”, milleks on “Vinajakorv” (*Vinayaṭṭakā*), “Suttakorv” (*Suttaṭṭakā*) ja “Abhidhammakorv” (*Abhidhammaṭṭakā*).¹²

Et mõista, mis on Buddha õpetus, on esmalt kasulik vaadata, mida see ei ole. Buddha õpetus ei ole:

- metafüüsiline;
- müstiline ega rituaalne;
- skeptiline ega dogmaatiline;
- eternalistlik, nihilistlik, teistlik ega fatalistlik;
- enesepiinamine ega naudingutesse viskumine;
- absoluutselt siinpoolne või teispoolne;
- ainult enesele või ainult teistele keskendumine;
- pessimistlik ega optimistlik – see on realistlik.¹³

¹¹ Ānanda Thera – Buddha onupoeg, tuntuim õpilane ja abiline, kes liitus sanghaga ehk Buddha loodud järgijate kogukonnaga teisel aastal pärast Buddha virgumist. Ānandal oli fenomenaalne mälu ja ta liikus 30 aastat kõikjal koos Buddhaga, olles nii kõige rohkem Buddha õpetusi kuulnud munk. Ka tänapäeval on sadu munki, kes suudavad peast ette kanda terve paalikeelse “Tipiṭaka” või mõne suurema osa sellest.

¹² Vaata ka peatükki “Kust õppida Buddha antud virgumisõpetust?”.

¹³ Nārada, The Buddha and His Teachings. Malaysia: Buddhist Missionary Society, 1988, lk 221.

Buddha on enda antud dhammat selgitanud nii:

“Mida, Mālunkyā poeg, olen ma õpetanud?

See on kannatus – seda, Mālunkyā poeg, olen ma õpetanud. See on kannatuse põhjus – seda, Mālunkyā poeg, olen ma õpetanud. See on kannatuse lakkamine – seda, Mālunkyā poeg, olen ma õpetanud. See on kannatuse lakkamisele viiv tee – seda, Mālunkyā poeg, olen ma õpetanud.”¹⁴

Buddha nimetas enda õpetatud virgumise teed aaria teeks (*ariyamagga*) ja arahandi teeks (*arahattamagga*),¹⁵ mis tähendab nelja aarialiku tõe (*cattāro ariya sacca*) ning aarialiku kaheksaosalise tee (*ariya aṭṭhangika magga*) mõistmist ja teostamist. Kannatuse (*dukkha*) põhipõhjusteks on mitteteadmine (*avijjā*), valed vaated (*micchā diṭṭhi*) ja iha (*taṇhā*). Buddha antud aaria tee eesmärgiks on meel nendest vabastada, mis tähendab kaheksaosalise tee teostamise kaudu järkjärgulist vabanemist kümnest köidikust (*dasa saṃyojana*) ja neljast tulvast (*cattāro āsavā*). See on nagu pikast unest ärkamine, misjärel hakatakse maailma nägema nii, nagu see tõeliselt on – see tähendab, et kõik ilmnev on mittepüsiv (*anicca*), kannatust sisaldav ja lõplikku rahulolu mittesisaldav (*dukkha*) ning minata (*anatta*) ehk omaolemuseta.

Buddha on öelnud, et nagu ookeanil on üks maitse – nimelt soolane –, nii on ka tema antud *dhamma-vinaya* ühe maitsega – vabanemise maitsega.¹⁶ Iseenesest ei tähenda see, et “kõik dhammad on üks”. Oluline on meeles pidada, et kõik, mida tänapäeval nimetatakse budismiks või dharmaks, ei pruugi olla Buddha õpetatud ja Buddha autentse õpetu-

sega kooskõlas ega seetõttu viia ka virgumisele. Buddha eluajal esines samuti dhamma vääritimõistmist ja valede õpetustega segunemist, kuid tänu Virgunu enda sekkumisele ja juhendusele jõuti hälbinud vaatest taas õigesse vaatesse.¹⁷ Inimeseks sündimine on äärmiselt raskesti saavutatav ja harukordne, mistõttu Buddha ongi manitsenud munkasid, et nood järgiksid vaid tema, Tathaagata antud õpetusi. Buddha on kinnitanud, et dhamma on tema poolt hästi kuulutatud (*svākkhāto bhagavatā dhammo*), hästi nähtav (*sandiṭṭhika*) – st siin ja praegu olemasolev, elus paikapidav ja tõelevastav –, avastama kutsuv (*ehipassika*) ja edasiviiv (*opaneyyiko*), viies kuni arahandiks saamiseni välja. Buddha dhamma on universaalne tõde, mida iga tark peab ise mõistma (*paccattaṃ veditabbo viññūhī*).¹⁸ Kõikidest kannatustest vabanemisele viiva virgumisõpetuse õppimine ja järgimine on jõukohane igale tervemõistuslikule inimesele.

¹⁴ “Kiñca, mālukiya-putta, mayā byākataṃ; ‘idaṃ dukkhaṇ’ti, mālukiya-putta, mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhasamudayo’ti – mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodho’ti – mayā byākataṃ; ‘ayaṃ dukkhanirodhagāminī paṭipadā’ti – mayā byākataṃ.” – *Cūḷamālunkya-sutta*, MN 63 (M.i.426).

¹⁵ *Ariyamagga-sutta*, AN 10.145 (A.v.244); *Ariyamagga-sutta* [Kamma 6], AN 4.237 [AN 4.235] (A.ii.235); *Ekamaggakathā*, Kv 18.5 (Kv 564); *Lokuttarakathā*, Ps 2.8 (Ps. ii.166); *Mahācattārīsaka-sutta*, MN 117 (M.iii.71); *Niddātandī-sutta*, SN 1.16 (SN.i.7), jt. *Ariya* – aaria, aarja; 1. aaria rass, kultuur ja keel; 2. (sotsiaalne/eetiline) üllas, õilis, väärikas, eriliselt kõrge, austust vääriv staatus. Buddha õpetuses tähistab aaria isikut, kelle väljakujundamine on tema õpetuse lõppeesmärgiks. Vaata ka peatükki “Kes on aaria?”.

¹⁶ *Pahārāda-sutta*, AN 8.19 (A.iv.197).

¹⁷ Näiteks *Mahātaṇhāsaṅkhaya-sutta*’s MN 38 (M.i.256) parandab Buddha koheselt Auväärset Sati’t, kui too teeb eksliku avalduse teadvuse kohta.

¹⁸ “Svākkhāto bhagavatā dhammo sandiṭṭhiko akāliko ehipassiko opaneyyiko paccattaṃ veditabbo viññūhī’ti.” – *Dhammānussati* esineb “Tipiṭakas” umbes 90 korda, sh *Mahāparinibbāna-suttas*, DN 16.11 (D.ii.72); *Paṭhamamahānāma-suttas*, AN 11.11 (AN.v.328), jm.

SANGHA

Sangha on Buddha enda poolt rohkem kui 2500 aastat tagasi rajatud järgijate kogukond, mis eksisteerib endiselt algupärasel kujul Birmas, Tais, Sri Lankal, Kambodžas, Laos ja Bangladeshis. Sangha pakub turvalist keskkonda ja soodsaid tingimusi neile, kes soovivad sihiteadlikult pühendada oma elu maisest loobumisele ja virgumise saavutamisele. Sangha kohustuseks on autentse õpetuse teostamine ja säilitamine. Samuti on sangha kohustuseks nõustada ilmikute kogukonda, anda neile edasi õiget Buddha õpetust ning juhendada parimal moel nende teostust.

Kui joogi Aññā-Kondañña oli kuulnud Buddha esimest jutlust, milleks oli "Dhammaratta pöörlemapanemise sutta",¹ palus ta luba hakata tema järgijaks. Ta ajas pea paljaks ja pani selga kollase rüü – nii saigi sel päeval alguse bhikkhude ehk Buddha munkade sangha. Kuulnud viis päeva hiljem Buddhalt "Minatu olemuse sutta",² mis räägib sellest, et olen-ditel puudub minaks nimetatav ehk muutumatu omaolemus, said kõi-gist Buddhaga koos metsas harjutanud viiest joogist – Aññā-Kondañña, Bhaddiya, Vappa, Assaji ja Mahānāma – arahandid³ ning ka ülejäänud neli liitusid Buddha sanghaga. Peagi liitusid sanghaga ka riisikaupmehe poeg Yasa ja tema 54 sõpra. Buddha juhtis nad kõik virgumisele ja see-järel saatis esimesed 60 arahanti levitama oma virgumisõpetust paljude hüvanguks ja õnneks.⁴

Viis aastat hiljem, pärast bhikkhude sangha loomist, rajas Buddha ka bhikkhunit (bhikkhunī) ehk nunnade sangha. Saakja hõimust pärit Pajāpatīst ja Yasodhārast, Buddha poja Rāhula emast, ning nende saat-jaskonnast said esimesed nunnad. Buddha loodud sangha otseseimaks järglaseks on tänapäeva theravaada sangha.

Mungad ja nunnad ajavad iga kuu üks kord täiskuu ajal või kaks korda,

täis- ja poolkuu ajal, pürgimuse ja maisest loobumise märgiks pea pal-jaks. Sarnaselt Buddhale, kannavad ka tänapäeva theravaada mungad ja nunnad safranikarva ehk kollakas-oranži rüüd (*cīvara*), mis on neile ilmikute poolt annetatud. Mõned metsas elavad mungad värvivad siiani iidse traditsiooni kohaselt ise oma rüüd, mistõttu selle värv varieerub sõltuvalt värvimisel kasutatud looduslikust ainest. Kuna tegemist on naturaalse kanga ja looduslike värvainetega, võib rüü värv muutuda nii aja kui ka iga pesukorraga. Tänapäeval on erinevates koolkondades välja kujunenud kindlad värvieelistused.

Et meelt mitte häirida ega virgumispüüdlusest kõrvale eksitada, on templi elukorraldus muudetud võimalikult lihtsaks. Kõik mungad järgi-vad vabatahtlikult 227 ja nunnad 311 reeglit. Romantika ja seksuaalsuh-ted ei ole lubatud, kuna need ei toeta oluliselt peenemate ja sügavamate teadvusseisundite saavutamist ja arendamist. Buddha on õpetanud, et kui seksuaaltungi mitte jõustada, siis see hääbub. Tema õpetus sisaldab muuhulgas ka keskendumisharjutusi (nt *asubhabhāvanā*), mille abil on võimalik seksuaalne iha peatada ja lõplikult ületada.

Sangha liikmetel on ka kohustus hoolitseda üksteise eest. Kord kohtas Buddha üht haiget munkat, kes kannatas kõhuhädade käes ning lebas iseenda uriinis ja väljaheidetes. Kuna teised mungad arvasid, et ta pole enam võimeline virguma, ei pakkunud nad talle abi. Buddha pesi munga puhtaks, vahetas tema riided, asetas ta voodisse ja pöördus sangha poole, lausudes:

"Mungad, teil pole enam ema ega isa, kes teie eest hoolitseks. Kui te ise ei hoolitse üksteise eest, kes siis? Kes iganes soovib minu eest hoolitseda, see hoolitsegu haigete eest."⁵

Kuigi Buddha andis sangha harmooniliseks toimimiseks juhised ja reeg-lid, ütleb ta "Suures lõpliku vaibumise suttas",⁶ et ei ole tahtnud sanghat kontrollida ega teha seda temast või mõnest teisest isikust ainusõltu-vaks. Selle asemel soovitab Buddha kujundada igaühel iseendast, tema

¹ *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² *Anattālakkaṇa-sutta*, SN 22.59 (S.iii.66).

³ *Vinayaṭṭakā* (Vin.i.13-14).

⁴ *Māra-kathā*, *Mahā-khandhako*, *Mahāvaggapāli*, *Vinayaṭṭakā* (Vin.i.15, 20).

⁵ *Vinayaṭṭakā* (Vin.i.301-302).

⁶ *Mahā-parinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.72).

antud dhammast ja vinajast saar, mis pakuks kindlat kaitset sansaara (*saṃsāra*) ehk sünni ja surma ringkäigu ookeanis.

Sanghaks nimetatakse ka ilmikutest meeste (*upāsaka*) ja naiste (*upāsikā*) kogukonda, kes järgivad Buddha õpetusi ning kannavad hoolt munkade ja nunnade eest. Tänapäeval järgib Buddha vägivallatut virgumisõpetust umbes 500 miljonit inimest nii Tais, Sri Lankal, Bhutanis, Birmas, Kambodžas, Jaapanis, Hiinas, Vietnaxis, Taiwanis, Koreas, Mongoolias, Indias jm.

BUDDHA ÕPETUS – RELIGIOON, FILOSOOFIA VÕI MIDAGI ENAMAT?

Ikka ja jälle võib kohata arutelusid selle üle, kas Buddha dhamma – mis tähendab nii tõde kui õpetust sellest tõest – on religioon, teadus, filosoofia või midagi muud. Kui võrrelda Buddha doktriini mõne monoteistliku või polüteistliku usundiga, siis eristub see neist selle poolest, et siin puuduvad dogmad ja jumala(te) kummardamine. Buddha õpetus balansseerib pigem kusagil filosoofia ja psühholoogia piirimal. Kindlasti ei sobitu aga Buddha õpetus läänelikku jumalakontseptsioonil põhinevasse käsitlusse, kuna tegemist on sisuliselt meele arendamise süsteemiga, mis hõlmab nt teadveloleku ja keskendumise arendamist (meditatsiooni), mille kasulik mõju inimese heaolule ja üldisele toimetulekule on korduvalt teaduslikult tõestatud. Seda, mis eristab Buddha õpetust ja usundeid, aitab selgitada nende kahe analüüs.

- Buddha õpetus rajaneb neljal aarialikul tõel, mis selgitavad olemasolu lõpplikku rahulolu mittesisaldavat olemust ja esitlevad aarialikku kaheksaosalist teed, mille kaudu on iseenda püüdluste najal võimalik kannatustest lõplikult vabaneda.¹ Erinevad ususüsteemid tuginevad aga usule üleloomulikku jõudu omavasse jumalasse, tema kummardamisele ja teenimisele, mille läbi loodetakse pääseda kas paradiisi või jumala enda juurde, saada soodsam ümbersünd, vabaneda kannatustest või saavutada mõni muu ihaldatav eesmärk.
- Erinevate ususüsteemide kohaselt on olemas kas üks jumal (monoteistlikud religioonid nagu kristlus, islam, judaism, sikhism) või mitu jumalat (nt Vana-Kreeka, Vana-Rooma, Vana-Skandinaavia ja Vana-India polüteistlikud religioonid), kellest paljud usutakse olevat igavesed. Buddha õpetuse järgi inimestest erinevate või metega deevad (*deva*) ehk jumalused küll eksisteerivad teatud olemasolu valdades (mis sarnanevad nt metafüüsikast tuntud paralleelmaailmadega), kuid nemadki on lõksus uuestisünnirattas. Ka deevad peavad kunagi surema ja nad sünnivad uuesti vastavalt oma tegude iseloomule.

¹ *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

- Budistid lähevad kolme kaitse alla, milleks on Buddha, dhamma ja sangha, austusest ajaloolise õpetaja Gotama Buddha vastu, kes avastas kannatustest vabanemisele viiva tee ja õpetas seda ka teistele. Usklikud otsivad varjupaika jumalas, kuna usuvad, et vaid usk jumalasse võib päästa soovimatust või pörgust.
- Budistid kummardavad Buddha kuju ees austusest, väljendamaks lugupidamist õpetajasse. Buddhalt millegi palumine on kasutu, kuna Buddha on lõplikult vaibunud (saavutanud *parinibbāna*): ta ei saa meile midagi anda, meie eest moraalselt käituda ega meie eest meie meelt arendada. Ka jumalatelt millegi palumine ja nende poole palvetamine on Buddha õpetuse seisukohast kasutu. Buddha on öelnud, et tema maise keha kummardamine on ajaraiskamine ja selle asemel tuleks otsustavalt püüelda virgumise poole.² Erinevate ususüsteemide usklikud aga kummardavad jumala või erinevate jumalate kujude ees, väljendamaks neile oma ustavust või tänu, või palumaks, et jumal nende soove täidaks.
- Kristluse kohaselt on inimene juba sündides patune, ta on sündinud patust ja patu sisse. Kuid kui inimene oma patud üles tunnistab ja on jumalale ustav, puhastab jumal ta ülekohtust ja annab patud andeks.³ Buddha aga õpetas, et meie sünd vastab meie endi tegudele ja on nende vältimatu tagajärg. Religioossele arusaamale vastava patu mõistet Buddha õpetuses ei eksisteeri. See, kes on eelmistes eludes käitunud oskuslikult ehk hästi (sõltumata sellest, kas ta on kristlane, hindu, budist või ateist), sünnib uuesti soodsates ja soovitud tingimustes, vastasel juhul aga sünnib ta seal, kus tuleb taluda puudust ja kannatusi, mis on võrdväärseid nendega, mida ta ise on oma eelmistes eludes loonud.⁴ Buddha on öelnud, et inimene ise määrab ära enda meelega ja ainult tema ise saab oma meelega puhastada.⁵

² *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.141).

³ "Kui me oma patud tunnistame, on tema ustav ja õige, nõnda et ta annab andeks meie patud ja puhastab meid kogu ülekohtust." – Johannese esimene kiri 1,9.

⁴ *Dvedhāvitakka-sutta*, MN 19 (M.i.114); *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.410); *Sāleyyaka-sutta*, MN 41 (M.i.285); *Saṅkhadhama-sutta*, SN 42.8 (S.iv.317), jt.

⁵ "Tõesti, ise tehakse halba, ise end määratakse ära. Ise jäetakse halb tegemata, ise

- Buddha õpetuse kohaselt on õnnetunne või selle puudumine seotud meie meeles seisunditega. Kui puhastada meel ahnusest, vihast, pettekujutlustest, uhkusest, kadedusest, häbitusest jm plekkidest ning arendada järjepideva keskendumise harjutamisega kiretust, meelerahu, lahkust, sõbralikkust, kaasrõõmu jt heaolu jõustavaid meeles seisundeid ning asjade ja nähtuste tõelise olemuse mõistmist, püsib ka meel rahulik ja rõõmus, sõltumata välistest teguritest. Kristluses on aga nii õnne kui õnnetuse loojaks jumal.⁶
- Kristluses on kõige olemasoleva, sh maa, taeva, valguse ja pimeduse loojaks jumal.⁷ Buddha õpetus seletab aga asjade ja nähtuste tekkimist sõltuvusliku tekkimise kaudu (*paṭiccasamuppāda*), mis toimib põhjus-tagajärg põhimõttel ja mille kohaselt kõik tekivad on vastavate põhjuste ja tingimuste loomulik tagajärg.⁸ Maailma ja inimesi ei kaitse ükski jumal ega kõrgem jõud ja inimesed ei ole jumala loodud;⁹ inimese loojateks on tema ema ja isa (*brahmāti mātāpitāro*).
- Kristluses püütakse jõuda lunastuse ja igavese eluni jumalasse uskumise ja tema teenimise kaudu.¹⁰ Buddha õpetuse järgijad aga saavutavad kõikidest kannatustest vabanemise ja lõpliku virgumise läbi järjepideva tarkuse (*paññā*), kõlbelise käitumise (*sīla*) ja meelega arendamise (*samādhi*).¹¹
- Usundites saadakse lunastus vm ususpetsiifiline *summum bonum* pärast surma. Kristluses peaks toimuma pääsemine Issanda

end puhastatakse. Puhtus ja mittepuhtus kuuluvad meile, keegi ei saa teist puhastada." – *Dhammapada*, Dh 165.

⁶ "Mina valmistan valguse ja loon pimeduse, mina annan õnne ja toon õnnetuse, mina, Issand, teen seda kõike." – Jesaja 45,7.

⁷ "... ja valge ette tuua kõigile, mis on selle saladuse korraldus, mis on kätkevad aegade algusest peale Jumalas, kes kõik on loonud." – Pauluse kiri efeslastele 3,9.

⁸ *Paṭiccasamuppāda-sutta*, SN 12.1, (S.ii.1); *Vibhaṅga-sutta*, SN 12.2 (S.ii.2), jt.

⁹ *Titthāyatana-sutta* AN 3.61 (A.i.173).

¹⁰ "Mina olen ülestõusmine ja elu. Kes minusse usub, see elab, isegi kui ta sureb." – Johannese evangeelium 11,25.

¹¹ *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47).

kohtumõistmise tulemusel.¹² Buddha õpetuse eesmärk – kõikidest kannatustest lõplik vabanemine ning virgumine – on aga saavutatav juba selles elus, siin ja praegu.¹³

- Usundites on olulisimal kohal täielik ja tingimusteta usk jumalasse, kõige loojasse, kuna vaid seeläbi on võimalik pääseda jumala vihas. Buddha on aga öelnud, et keegi ei tohiks uskuda tema õpetust pimesi, iga inimene peab ise jõudma arusaamiseni sellest, kas mingi õpetus on õige ehk oskuslik või mitte, kas see toob kasu või kahju, ning järgima õpetust vaid juhul, kui see toob heaolu ja õnne nii temale endale kui ka kõikidele teistele elusolenditele.¹⁴

Buddha õpetuses sisalduva usu (*saddhā*) tähendus erineb oluliselt usu tähendusest religioonides. See kujuneb välja taipamisel põhinevast tarkusest, mis sünnib dhamma teostamisest tuleneva nägemise ja kogemise teel.¹⁵ Buddha on võrrelnud pimedat usku ühest nööri kinni hoides edasi liikuvate pimedate meestega, kes järgnevad mehele, kes on samuti pime.¹⁶ Usu küsimus tekib siis, kui pole nägemist – ja seda igas mõttes. Kui näiteks küsida, kas suletud peos on peidus kalliskivi, tuleb mängu usk, kuna kalliskivi pole näha. Aga kui peopesa avades ilmub kalliskivi nähtavale, tekib nägemisel põhinev kindel teadmine. Usk dhamma kontekstis võib olla alusetu usk (*amūlakaśaddhā*) või teaduspõhine usk (*aveccappasāda*), ehk arukas, nägemisel baseeruv usk (*ākāravatisaddhā*). Virgumisõpetus kutsub vaatama ja nägema (*ehi-passika*), mitte pimesi uskuma.

Kuna Buddha õpetuse puhul pole tegemist tõestamatu ususüsteemiga, mis tunnistaks kõrgema jumala olemasolu, kes on kõige looja, omab inimeste üle võimu ja määrab saatuse, kellele tuleb kuuletuda, keda tuleb kummardada ja teenida või kel on ainuvõim päästa inimesed igavesest põrgutulest, ei saa Buddha õpetust otseselt usundiks nimetada.

Buddha antud virgumisõpetuse tuuma võtab lühidalt kokku järgnev "Dhammapada" värss:

"Kõiksugu kurja mittetegemine,
oskusliku omandamine,
oma meele puhastamine –
see on buddhade õpetus."¹⁷

Kas sellist avaldust võib pidada doktriiniks, religiooniks, filosoofiaks või hoopis millekski enamaks, jäägu igaühe enda otsustada. Nii nagu lille lõhn jääb samaks, sõltumata sellest, kuidas me seda nimetame, jääb ka Buddha dhamma samaks, sõltumata sellest, kuidas üks või teine inimene seda nimetab.

¹² "Sest Issand on meie kohtumõistja, Issand on meie käsuandja, Issand on meie kuningas, tema päästab meid." – Jesaja 33.

¹³ *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47); *Samyuttanikāya*, *Okkantikaśamyutta*.

¹⁴ *Kālāma-sutta*, AN 3.65 (A.i.188).

¹⁵ *Kosambi-sutta*, SN 12.68 (S.ii.117).

¹⁶ *Caṅkī-sutta*, MN 95 (M.ii.164).

¹⁷ "Sabbapāpassa akaraṇaṃ, kusalassa upasampadā, sacittapariyodapanaṃ, etaṃ buddhāna sāsanaṃ." – *Dhammapada*, Dh 183. Need on ka *Ovādapāṭimokkha* neli esimest rida.

NELI AARIALIKKU TÕDE

NELI AARIALIKKU TÕDE

Pärast kuus aastat kestnud pingelist ja katkematut püüdlemist saavutas Siddhattha mais täiskuu päeval (*vesākha*) Bodhgayās bodhipuu all virgumise. Kuus kuud hiljem andis Buddha oma esimese õpetuse, milleks oli "Dhammaratta pöörlemapanemise sutta."¹ Selles rääkis ta neljast aarialikust tõest ja aarialikust kaheksaosalisest teest, mis on Buddha õpetuse vundament ja millel põhineb kogu tema virgumisõpetus. Buddha ei ole nende tõdede looja ega väljamõtleja, vaid ta nägi neid virgunud meeleaseisundis.²

NELI AARIALIKKU TÕDE (*cattāro ariya sacca*)

1. Kannatuse aarialik tõde

(*dukkha ariyasacca*)

2. Kannatuse tekkimise aarialik tõde

(*dukkhasamudaya ariyasacca*)

3. Kannatuse lakkamise aarialik tõde

(*dukkhanirodha ariyasacca*)

4. Kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde

(*dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca*)

Allikas: "Dhammaratta pöörlemapanemise sutta", SN 56.11

Buddha nimetas eeltoodud nelja avaldust "Dhammaratta pöörlemapanemise suttas" tõeks (*sacca*), kuna need väljendavad eksistentsiga kaasnevaid ümberlökkamatuid fakte, mis on tõesed, muutumatud ja ajatud. Buddhaghosa selgituse kohaselt on neli tõde aarialikud (*ariya*), kuna esindavad kõrgeimat meeleaseisundit, milleni ühel olendil on võimalik jõuda, ning on antud Ülima Aaria enda poolt, kes ise selle meeleaseisundi ka saavutas.³ Kuigi neli aarialikku tõde avaldas inimkonnale Buddha, eksisteerisid need juba enne tema sündi ja eksisteerivad ka pärast Buddha lõplikku vaibumist (*parinibbāna*).

¹ *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² *Dvedhāvitakka-sutta*, MN 19 (M.i.114).

³ *Vism* lk 508 jj.

KANNATUSE AARIALIK TÕDE

Kannatuse aarialik tõde (*dukkha ariya sacca*) ütleb, et kannatused on olemasolu lahutamatu osa:

"See aga, mungad, on kannatuse aarialik tõde. Sünd on kannatus, vanadus on kannatus, haigus on kannatus, surm on kannatus; kokkupuude ebaseeldivaga on kannatus ja lahusolek meeldivast on kannatus; kannatus on see, kui ei saada, mida ihaldatakse; lühidalt: viis olemasollu klammerdumise kogumikku on kannatus."¹

Kui enamiku religioonide aluseks on uskumus, mis rajaneb tõestamatule legendile või müüdile mingist vältimatust autoriteedist, siis Buddha õpetus johtub inimkonna universaalsest kogemusest – me kõik puutume kokku kannatustega ja me kõik soovime neist vabaneda.

"Tõe jaotuste suttas" ja "Suures teadveloleku loomise suttas"² täpsustab Buddha nelja tõe sisu. **Sünd** (*jāti*) on viie olemasollu klammerdumise kogumiku ja tajude ilmnemine.³ Sünd on kannatus nii emale kui lapsele ning sellest saavad alguse kõik elu ja vananemisega kaasnevad vaevad kuni surmani välja. **Vanadus** (*jārā*) tähendab hammaste lagunemist ja väljakukkumist, halli ja kiilanevat pead, kortsulist nahka, küürduvat selga, kuulmise ja nägemise halvenemist ning järjepidevalt kahanevat oodatavat eluiga. Vanadusega käivad paratamatult kaasas elujõu raugemine ja **haigused** (*vyādhī*), mis kätkevad endas nii füüsilist valu kui kurbust.

Kuna olemasolu on ajaline, on **surm** (*marāṇa*) paratamatu. Surm on materiaalse vormi (*rūpa*) ehk keha (*kāya*) laialilagunemine ja kõikide tajude lakkamine, olendite kadumine. Kuigi surm ise ei valmista füüsilist

¹ "Idaṃ kho pana, bhikkhave, dukkhaṃ ariyasaccaṃ – jāti pi dukkhā, jarā pi dukkhā, byādhī pi dukkho, maraṇampi dukkhaṃ, appiyehi sampayogo dukkho, piyehi vippayogo dukkho, yampicchaṃ na labhati tampi dukkhaṃ – saṃkhittena pañcupādānakkhandhā dukkhā." – *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² *Saccavibhaṅga-sutta*, MN 141 (M.iii.248); *Mahāsatipatṭhāna-sutta*, DN 22 (DN.ii.290).

³ Viis olemasollu klammerdumise kogumikku on see, mida virgumata meel tajub inimene või isikuna. Kuue taju abil toimub maailmaga suhestumine. Vt ka peatükki "Viis klammerdumise kogumikku".

valu (seda teeb haigus vm tegur), on surmahirm suurim vaimse kannatuse põhjustaja. Hirm surma ees võib olla nii suur, et sunnib mõnd muidu terve mõistusega inimest uskuma pimesi müstilisi ja seletamatuid, ebaloogilisi jõude. Kuna surma saabudes tuleb lahkuda oma elukaaslasest, lastest, perest ja kõikidest tuttavatest, on surm tavainimese (*puthujjana*) jaoks äärmiselt hirmutav. Teadmatus olemasolu ja inimkeha tõelisest olemusest tekitab kõikehaaravat surmahirmu ja muret selle ees, mis juhtub pärast surma.

Erinevates suttades on Buddha nimetanud *dukkha*'ks ka leina, hala, valu, masendust ja ahastust (*sokaparidevadukkhadomanassupāyāsā*).⁴

Lähedase surma järel kogetav **lein** (*soka*) on sügav sisemine murelikkus ja kurbus. **Hala** (*parideva*), kurtmine ja hädaldamine näiteks pärast lähedase inimese surma on samuti kannatus. Pidevat kurtmist ja nutulaulu on raske taluda nii halajal endal kui ka neil, kes seda kuulma peavad.

Kannatust põhjustavad ka nii psüühiline kui füüsiline **valu** (*dukkha*), näiteks pea- ja liigesvalu, või kurbosega kaasnevad psühhosomaatilised vaevused, nagu näiteks leinast ja muretsemisest tingitud südamevalu.

Masendus (*domanassa*) on mentaalne kannatus, näiteks meeles tekkinud ebameeldivalt rusuv tunne, mis võib olla tingitud surmaga leppimatusel ja jõuetusest muuta elu oma soovi kohaselt.

Meelt masendab ka kokkupuude viit liiki õnnetustega, milleks on lähedase kaotus, vara hävimine, tervise halvenemine ja pika eluea võimaluse kahanemine, moraalne allakäik ning õigest vaatest valesse vaatesse häälbimine.

Ahastus (*upāyāsa*), mis võib olla tekkinud masendusest, lõplikust lootuse kaotamisest või jõuetuks tegevast hirmust surma ja teadmatusel ees, on samuti kannatus.

Kannatus on ka **kokkupuude ebameeldivaga** (*appiyehi sampayoga*), nagu näiteks matustel viibimine, kus tuleb tunnistada lähedase täielikku

ja lõplikku kadumist. Kuigi selline *dukkha* pole otseselt füüsiline valu, kogevad inimesed siiski ebameeldivaid tundeid. Siia alla kuulub iga-sugune kokkupuude ebameeldiva või vastumeelse vormi, heli, lõhna, maitse ning kombitava või mentaalse objektiga, sh inimesega, kes soovib õnnetust, kahju, haiguseid või rikkuda meelerahu.

Ka **lahusolek meeldivast** (*piyehi vippayoga*) loob kannatusi. Kallist inimesest (isast, emast, vennast, õest, sõbrast, kaaslasest või sugulasest) lahusolek, lootuste mittetäitumine ning unistuste purunemine tekitavad pettumust, viha, süüdlaste otsimist ja süüdistamist ning vaenlaste loomist – kõik need on kannatuse erinevad avaldumisvormid. Siia alla kuulub iga-sugune lahusolek meeldivast või meeltülendavast vormist, helist, lõhnast, maitsest ning kombitavast või mentaalsest objektist, sh inimesest, kes soovib õnnestumisi, kasu, tervist ja rahu.

Kannatus on ka see, **kui ei saada seda, mida ihaldatakse** (*icchitālābha*). Siia alla võib kuuluda ka iha vabaneda eluga kaasnevatest kannatustest ja uuestisünnist. Kui aga puudub selge arusaam sellest, mis on kannatus ja kuidas see tekib, samuti teadmine kannatuse lakkamisele viivast kaheksaosalisest teest või kui see teadmine on pelgalt akadeemiline, intellektuaalse dispuudi või õpetamise objekt, siis ei ole kannatuse lõppemine võimalik.

“Dhammaratta pöörlemapanemise suttas” tõdeb Buddha kokkuvõtvalt, et kannatus on **viis klammerdumise kogumikku** (*pañcupādāna-kkhandhā*) – vorm, tunne, tajus, moodustised ja teadvus –, mis koos moodustavad selle, mida virgumata meel peab inimeseks.⁵ Mitteteadmisest (*avijjā*), ihast (*taṇhā*) ja vales vaatest (*micchādiṭṭhi*) tingitud viiekordne klammerdumine olemasollu ongi Buddha õpetuse kohaselt kannatuse tekkimise juurpõhjus.

Igapäevaluga kaasnev kannatus ja sellest teadlikolek on universaalne. See väljendub erinevates usundites, õpetustes, teaduses ja kunstis. Aga arusaam sellest, mis on kannatuse põhjus, kuidas see tekib ja mismoodi on võimalik seda ületada, erineb. Mõned usuvad, et kannatusi loob

4 Lein, hala, valu, masendus ja ahastus ei esine “Dhammaratta pöörlemapanemise suttas”, kuid esinevad “Tõe jaotuste suttas”, “Suures teadveloleku loomise suttas” jm.

5 Vaata ka “Viis klammerdumise kogumikku”.

jumal, et inimesi proovile panna või "läbi katsuda". Teised kummardavad puid ja pöösaid või päikest ja kuud, lootes, et see meeldib eriliste võimetega kõrgematele olenditele ja nood vabastavad nad kannatustest. Osad inimesed usuvad, et kannatusi saab ületada näiteks kõrge mäe tippu ronides või andudes täielikult mõnele muule kannatusi unustada aitavale või naudingut pakkuvale tegevusele. Teised jällegi otsivad kanntustele leevendust kristallidest või metallidest. Sellised virgumise suhtes piiravad uskumused on eksisteerinud enne meid ja jäävad alles ka tulevikus. Kõiki neid uskumusi ühendab aga mõistmine, et elus esineb kannatus ja sellest soovitakse vabaneda.

KANNATUSE TEKKIMISE AARIALIK TÕDE

Kannatuse tekkimise aarialik tõde (*dukkha samudaya ariya sacca*) selgitab kannatuse päritolu:

"See aga, mungad, on kannatuse tekkimise aarialik tõde. Selleks on iha, mis juhib uuestisündidesse ja millega kaasnevad kirm ja nauding, mis ilmnevad kord siin, kord seal, ning milleks on naudinguiha, olemasoluiha ja mitteolemasoluiha."¹

KOLM IHA (<i>tāṇhā</i>)	
1. Naudinguiha	(<i>kāmatāṇhā</i>)
2. Olemasoluiha	(<i>bhavataṇhā</i>)
3. Mitteolemasoluiha	(<i>vibhavataṇhā</i>)
Allikas: "Dhammaratta pöörlemapanemise sutta", SN 56.11	

Kannatuse tekkimise aarialik tõde ütleb, et kannatusel on põhjus, milleks on *taṇhā* – iha. Klammerdumine järjest uuenevatesse ihadesse ongi Buddha õpetuse kohaselt üks kamma (sansk *karma*) tekke allikas, meie kõigi kannatuste tuum ja kogu inimeksistentsi juurpõhjus.

Iha (*taṇhā*) liigitub Buddha õpetuses mitteoskusliku alla. Tahe (*cetanā*) võib olla kas oskuslik või mitteoskuslik, sõltuvalt tahte tekke põhjuseks olevast. Ahnusest, vihast ja pettekujutlusest (*lobha*, *dosa*, *moha*) võrsunud tahe on mitteoskuslik ja nende kolme puudumisest (*alobha*, *adosa*, *amoha*) tekkinud tahe on oskuslik. Soov (*chanda*) aga liigitub tavaliselt oskusliku ehk virgumist soodustava alla.

Naudinguiha (*kāmatāṇhā*) on lakkamatu iha kogeda kõigi kuue meele abil naudinguid, mida pakuvad näiteks kaunis vaatepilt, meeldivad helid ja lõhnad, maitsev toit, naudingut pakkuvad puudutused või erutav filosofoerimine.²

¹ "Idaṃ kho pana bhikkhave, dukkhasamudayo ariyasaccaṃ: yāyaṃ taṇhā ponobhavikā nandi rāgasahagatā tatra tatrābhinandinī, seyyathīdaṃ: kāmatāṇhā bhavataṇhā vibhavataṇhā." – *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² Vt ka peatükki "Sõltuvuslik tekkimine".

Olemasoluiha (*bhavataṇhā*) ehk uuestisünniia rajaneb eternalistlikul ehk igavikulisel vaatel (*sassatadiṭṭhi*) ja minavaatel (*attadiṭṭhi*), mille kohaselt eksisteerivad igavesti nii maailm kui ka aatman (*attan*, sansk *ātman*), ehk mina (*atta*) või hing (*jīva*). See on iha sündida üha uuesti kas naudingute vallas (*kāmaabhūmi*), vormide vallas (*rūpabhūmi*) või vormideta vallas (*arūpabhūmi*).³ Lõputu iha rahuldamine loob piiratud uskumuse, et naudingud ei lõpe kunagi, mislābi iha olemasolu ja uuestisündimise järele vaid hoogustub.

Olemasoluiha allikas on mitteteadmine (*avijjā*), mille kaudu ilmnevad **kolm moonutust** (*vipallāsa*), mis takistavad nägemast olemasolu nii, nagu see tõeliselt on: 1) tajumoonutused (*saññāvipallāsa*), 2) teadvuse moonutused (*cittavipallāsa*) ja 3) vaatemoonutused (*diṭṭhivipallāsa*). Tekkinud moonutuste tõttu kujuneb väär uskumus, et mittepüsiv (*anicca*) on püsiv (*nicca*), kannatus (*dukkha*) on õnn (*sukha*), mitte-mina (*anatta*) on mina (*attā*) ja ebameeldiv (*asubha*) on meeldiv (*subha*).⁴ Moonutused ei võimalda näha nelja tõde ja soodustavad seelābi kannatusi tekitavat käitumist.

Kuigi olemasoluiha on algeta ja ei ole võimalik öelda, et enne seda polnud iha ja pärast seda tekkis iha, on see põhjuslikult tingitud (*idappaccayatā*). Buddha on selgitanud "Iha suttas",⁵ et:

- olemasoluiha põhjustav tingimus on mitteteadmine (*avijjā*);
- mitteteadmine on põhjuslikult tingitud viiest takistusest (*pañca nīvaraṇa*);⁶
- viis takistust on põhjuslikult tingitud kolmest kannatusi toovast käitumisest (*tiduccarita*);⁷

3 *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (D.iii.212, 216); *Dasuttara-sutta*, DN 34 (DN.iii.274); *Dutiyakoṭṭigāma-sutta*, SN 56.22 (S.v.432), jm.

4 *Vipallāsa-sutta*, AN 4.49 (A.ii.52).

5 (*Āhāra*) *Taṇhā-sutta*, AN 10.62 (A.v.116).

6 Vaata ka "Mida tähendab meele arendamine?".

7 Kolm kannatusi toovat käitumist on keha, kõne ja meele tasandil tehtud mitteoskuslikud teod, mis on võrsunud kolmest mitteoskuslikust juurest, milleks on ahnus, viha ja pettekujutus (*lobha, dosa, moha*).

Allikas: *Taṇhā-sutta*, AN 10.62

- kolm kannatusi toovat käitumist on põhjuslikult tingitud puudulikust võimest ohjata meeli (*indriya asaṃvara*);
- puudulik meelte ohjamise võime on põhjuslikult tingitud mitte-teadvustatud arusaamisest (*asata sampajañña*);
- mitteteadvustatud arusaamise põhjuslikuks tingimuseks on mitte-arukas tähelepanu (*ayoniso manasikāra*);
- mittearukas tähelepanu on põhjuslikult tingitud (usaldava ja aruka) usu puudumisest (*assaddhiya*);
- (usaldava ja aruka) usu puudumise põhjuslikuks tingimuseks on mitteõige dhamma kuulamine (*asaddhammassavana*);
- mitteõige dhamma kuulmise põhjuslikuks tingimuseks on suhtlemine mittevääriliste meestega (*asappurisasamseva*).

Samamoodi on tingitud ka vabanemisteadmiste saavutamine (*vijjāvimuttimpāha*), mille erinevust olemasoluiha põhjustavatest tingimustest selgitavad uuestisünniha ja vabanemise põhjusliku tingituse joonised.

Mitteolemasoluiha (*vibhavataṇhā*) ehk mitteuuestisünniha rajaneb lõpliku hävinemise vaatel (*ucchedaditṭhi*) ehk uskumusel, et on olemas vaid praegune elu, millele uuestisündi ei järgne – surm on täielik ja lõplik hävinemine. Sestap tahetakse võtta elult kõik, mis võtta annab ja kogeda võimalikult palju erinevaid naudinguid. Selline mõtteviis ei toeta tarkuse, kõlbluse ja keskendumise arendamist ega soodusta ennast, teisi inimesi ja keskkonda kahjustavast käitumisest hoidumist.

Buddha on öelnud, et kõik hädad, raskused ja vaen, alates peresisest tülist kuni riikidevaheliste sõjaliste konfliktideni välja, on *taṇhā* vili.⁸ Ihaldatavasse klammerdumine juhib inimese kaosesse. Kõigi majanduslike, sotsiaalsete ja poliitiliste konfliktide põhjuseks on isekas “mina tahan”. Kuni maailma juhtivad poliitikud püüavad rahu saavutada ja säilitada vaid majanduslike, poliitiliste ja militaarsete vahenditega, pööramata tähelepanu põhipõhjusele – ihale –, juhatakse ühiskonda edasi kui iha orja (*taṇhādāso*).

⁸ *Mahādukkhakkhandha-sutta*, MN 13 (M.i.83).

KANNATUSE LAKKAMISE AARIALIK TÕDE

Kannatuse lakkamise aarialik tõde (*dukkhanirodha ariyasacca*) ütleb, et meie kannatus on vabatahtlik ning sellest on võimalik vabaneda. “Dhammaratta pöörlemapanemise sutta” Buddha lausub:

“See aga, mungad, on kannatuse lakkamise aarialik tõde, milleks on selle iha jäägitu, kiretu lakkamine, sellest loobumine, selle hülgamine ja ihkamisest vabanemine.”¹

Kui vabastada ennast ihadest, lakkavad ka kannatused ning saabub vaibumine – *nibbāna*. Seejuures ei lakka ihad mitte nende rahuldamise, vaid neist järk-järgult loobumise teel. Seega on meil Buddha sõnul valida: kas taluda kannatusi või kõikidest kannatustest vabaneda.

Kannatuse täielik ja lõplik lakkamine ongi *nibbāna* ehk vaibumine. *Nibbāna* [*ni* on eitust väljendav abisõna “puuduma” tähenduses + *vāna* on *taṇhā* kujundlik väljend] tähendab meeleliste ihade (*kāma*) puudumist.² “Tipiṭakas” on virgumist kirjeldatud totaalse transformatsioonina, mis tekib kõlbeliste teadmiste (*dhammavinaya*) ja praktiliste jõupingutuse tulemusel. Virgumisseisundis on mitteteadmised (*avijjā*) ületatud ning kirm (*rāga*), viha (*dosa*) ja pettekujutus (*moha*) jäädavalt lakanud.³ Igavest ja täielikku vabanemist kõikidest kannatustest pole mittevirgumisel vastava kogemuse puudumise tõttu võimalik mõista. Kuna virgumine asub väljaspool loogikat ja arutlusvõimet (*atakkāvacara*) ning kuna sõnad kui asju, mõtteid ja kogemusi esindavad sümbolid on oma olemuselt piiratud, on Buddha püüdnud anda virgumise seisundit edasi rohkete selgituste, metafooride ja poeetiliste epiteetide toel. Tema sõnade kohaselt iseloomustab täielikku ja lõplikku vaibumist (*nibbāna*) kõikide tulvade lakkamine (*āsavakkhaya*),⁴ jäägitu vabanemine kümnest

¹ “Idaṃ kho pana bhikkhave dukkhanirodham ariyasaccaṃ: yo tassā yeva taṇhāya asesavirāgaṇirodho cāgo paṇinissaggo mutti anālayo.” – *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² “... nikkāmo nibbano...” – *Pārāyanānugāthā*, Snp 5.19 (Snp 219).

³ “... rāgakkhaya dosakkhaya mohakkhaya – idaṃ vuccati nibbānan’ti.” – *Nibbānapañhā-sutta*, SN 38.1 (S.iv.251).

⁴ “... sāvakā āsavānaṃ khayā ...” – *Arakkheyya-sutta*, AN 7.58 [AN 7.55] (A.iv.83).

köidikust (*dasa saṃyojana*),⁵ kõigutamatu segamatus (*acala*),⁶ absoluutne stabiilsus (*accuta*),⁷ täielik loobumine (*nekkhamma*),⁸ tüüne rahulolu (*santipada*),⁹ kõikide moodustiste (*saṅkhāra*),¹⁰ iha (*taṇha*) ja kire (*rāga*)¹¹ ning olemasollu (*bhava*) tulemise lõplik lakkamine (*nirodha*).¹² See on teadvuse (*viññāṇa*) täielik peatumine ja kõigutamatu, absoluutse ning igavese rahu ja häirimatuse saavutamine.

Vaibumine (*nibbāna*) ise ei ole otseselt millegi (iha, viha, teadmatuse vms) lõppemine, kuna liigitub lõpliku tõe alla,¹³ mis tähendab, et see ei ole tekkinud, ilmnenud, loodud ega moodustunud¹⁴ ja ei saa seetõttu olla muutumise, lagunemise ega lakkamise objekt. See pole ei põhjus, tingimus ega tagajärg. Ainus viis nibbaanat mõista ja näha, on saavutada see kaheksaosalise tee kaudu, kuid saavutatu pole tee tagajärg, samamoodi nagu valgus ei ole nägemise tagajärg.

⁵ "... sabbasaṃyojanātītaṃ vanā nibbanam āgataṃ..." – *Nāga-sutta*, AN 6.43, (A.III.346); *Theragāthā* (Th.691).

⁶ "Patto acalattṭhānaṃ..." – *Vimānavatthu* (Vv.514).

⁷ "... nibbānaṃ accutaṃ padaṃ." – *Ekaḍhammassavanīyatheraapadāna*, Tha Ap 429 (Ap.ii.385).

⁸ "... vanā nibbānamāgataṃ, kāmehi nekkhammarataṃ..." – *Nāga-sutta*, AN 6.43 (A.iii.346).

⁹ "Santiti nibbutiṃ ṇatvā..." – *Tuṇḍaka-sutta*, Sn 4.14 (Sn.182).

¹⁰ "...sabbasaṅkhārasamatho... nibbānaṃ." – *Brahmāyācana-sutta*, SN 6.1 (S.i.136).

¹¹ "... taṇhakkhaya virāgo nirodho nibbānaṃ." – *Brahmāyācana-sutta*, SN 6.1 (S.i.136); "... virāgāya nirodhāya..." – *Tathāgata parammaraṇa-sutta*, SN 16.12 (S.ii.223).

¹² "... bhavanirodho nibbānanti." – Auväärse Mūsila, Auväärse Paviṭṭha, Auväärse Nārada ja Auväärse Ānanda vahelisest vestlusest, vt *Kosambi-sutta*, SN 12.68 (S.ii.117).

¹³ Buddha jagas tõe aarialikuks (*ariyasacca*) ja mitteaarialikuks (*anariyasacca*). Abhidhamma kohaselt eksisteerivad kaks tõe: suhteline tõe (*sammūṭṭisaccā*) ja lõplik tõe (*parammatṭhasaccā*). Suhteline tõe on üldtunnustatud tõe, mille moodustavad subjektiivsed, ajas muutuvad vaated (uskumused, eelarvamused, hoiakud ja väärtushinnangud). Suhteline tõe rajaneb mõtlemisel ja kujundab subjektiivse reaalsuse. Lõplik tõe esindab objektiivset eksistentsi, muutumatut tõelisust, milleks on: 1) teadvus (*citta*), 2) meeletegurid (*cetasika*), 3) vorm ehk mateeria (*rūpa*) ja 4) vaibumine (*nibbāna*). *Abhidhammapiṭaka*, *Kathāvatthu*; *Āṅguttaranikāya Aṭṭhakathā*, *Manorathapūraṇī* (AA.i.95) ja *Kathāvatthu Aṭṭhakathā*, *Paramattadīpanī* (KvuA.34).

¹⁴ "...ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ..." – *Tatīyanibbānapaṭisaṃyutta-sutta* [*Parinibbāna* 3] Ud 8.3 (Ud.80)

Vaibumine ei ole ka füüsiline eksistentsi vald, kuhu virgunud suunduvad – selline vaade ei vasta Buddha autentsele õpetusele. Virgumise saavutanud Buddha või arahant vaibub lõplikult pärast surma (*parinibbāna*). Kuna klammerdumine, iha ja teised teadvusplekid (*cittakilesa*), mis on viie klammerdumise kogumiku ilmnemise vältimatuks tingimuseks, on lõplikult lakanud, ei ilmne virgunu enam üheski olemasoluvallas, mistõttu ei saa ka kannatus enam tekkida. Buddha ise on *nibbaanat* kirjeldanud järgnevalt:

"Mungad, on olemasolu, kus pole maad, pole vett, pole tuld, pole tuult, pole lõputu ruumi valda, pole lõputu teadvuse valda, pole mittemillegi valda, pole ei-teadvuse-ega-mitteteadvuse valda; pole ka seda maailma, pole selle taga olevat maailma, pole kuud ega päikest. Seal, mungad, ma ütlen, pole tulemist, pole minemist, pole jätkumist, pole lakkamist, pole uuestisündi, ei vähimatki tuge, vähimatki liikumist, vähimatki objekti – see on kannatuse lõppemine."¹⁵

Pärast virgunu surma saavutatav lõplik vaibumine on sõnadega kirjeldamatu ja sestap liigitub ka küsimus "Mis saab arahandist pärast surma?" nende küsimuste alla, mida Buddha nimetas mittevastatavateks (*avyākata*). See tähendab, et virgunu surmajärgset seisundit ei ole võimalik mittevirgunule sõnade abil edasi anda,¹⁶ seda suudab mõista vaid õige aarialiku õpetuse teostanud virgunu.

Kolmas aarialik tõe defineerib üheselt kannatuse lõppemise tingimuse, milleks on iha (*taṇha*) lõplik ja jäägitu lakkamine. Seetõttu pole võimalik, et Buddha kuju ees kummardamine, bodipuuusse piima valamine, pühitsuste andmine, säilmete kummardamine, palveveski keerutamine, mantrate laulmine, kellegi poole palvetamine ja muu rituaalne

¹⁵ "Atthi, bhikkhave, tadāyatanaṃ, yattha neva paṭhavī, na āpo, na tejo, na vāyo, na ākāśānañcāyatanaṃ, na viññāṇaṇcāyatanaṃ, na ākiñcaññāyatanaṃ, na nevasaññānañcāyatanaṃ, nāyaṃ loka, na paraloka, na ubho candimasūriyā. tatrāpāhaṃ, bhikkhave, neva āgatiṃ vadāmi, na gatiṃ, na ṭhitiṃ, na cutiṃ, na upapattiṃ; appatiṭṭhaṃ, appavattaṃ, anārammaṇamevetāṃ. esevanto dukkhassā ti." – *Paṭhamanibbānapaṭisaṃyutta-sutta* [*Parinibbāna* 1], Ud 8.1 (Ud.80).

¹⁶ *Paṭhamasaraṇānisakka-sutta*, SN.55.24 (S.v.375).

või kultuurispetsiifiline tegevus suudaks kannatuse peatada.¹⁷ Buddha on korduvalt ja väga selgesõnaliselt kinnitanud, et kannatuse lakkamisele viib ainult aarialiku kaheksaosalise tee teostamine.¹⁸

17 Brahmanistlikest [braahmana – India traditsioonilise seisusliku ühiskonnakorralduse kõrgeim seisus (sansk *brāhmaṇa*)] tekstidest ja veedadest pärit salatekstit (sansk *tantra*), kosmilised diagrammid (sansk *yantra*) ja enigmaatilised vormelid (sansk *mantra*), mida praktiseeritakse mitte-theravaada koolkondades (vadžrajaanas, eriti Tiibeti budismis), pole Buddha õpetatud, vaid pärinevad hilisemast tantrismist, kus braahmana seisusest pärit meessoost askeedid tarbisid alkoholi ja narkootikume ning astusid seksuaalühtesse madalast seisusest naistega. Buddha keelas rangelt oma järgijatel taolisi asju teha, kuna tegu on virgumist mittesoodustava ehk mitteoskusliku käitumisega. Näiteks, suguühe naisega klassifitseerub vinajas nelja kaotuse (*pārājika*) ehk nn suure eksimuse alla, millele peab järgnema sanghast pöördumatu väljaarvamine. Paritta *Jalanandana* kohaselt hülgab õigel virgumise teel käija kõik jantrad ja mantrad (*yantra mantra haramkatavā*), kuna virgumisele ei vii mitte hinduismist pärit praktikad, vaid ainult Buddha antud kaheksaosaline tee.

18 *Mahāsatipatṭhāna-sutta*, DN 22 (D.ii.290); *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420), jt.

KANNATUSE LAKKAMISELE VIIVA TEE AARIALIK TÕDE

Kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde (*dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca*) ütleb, et kannatuste lakkamise seisundisse (*nibbāna*) viib aarialik kaheksaosaline tee (*ariya aṭṭhangika magga*):

”See aga, mungad, on kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde. See on kaheksaosaline tee, milleks on õige vaade, õige mõte, õige kõne, õige tegu, õige eluviis, õige püüdlus, õige teadvelolek, õige keskendumine.”¹

Buddha õpetuses esinevad sellised mõistepaarid nagu õige-vale (*sammā-micchā*) ja oskuslik-mitteoskuslik (*kusala-akusala*) ei ole kindlasti ei moraliseerivad ega halvustavad (*a’la* mul on õigus – sina eksid), vaid viitavad sellele, kas miski on õige või vale Buddha antud virgumiseõpetuse suhtes. Näiteks, õige vaate vastandiks on *micchādiṭṭhi*,² mis tähendab valet vaadet, ehk vaadet, mis ei ole kooskõlas Buddha antud virgumiseõpetusega.

Buddha õpetus pole pelgalt filosoofiline või metafüüsiline klassifikatsioonide jada, nagu mõned õpetlased seda näevad. Buddha dhamma on praktiline meele virgumise õpetus, mille Virgunu ise sügavast kaastundest ajendatuna paljude heaoluks ja õnneks edasi andis. Siin pole midagi pistmist üleloomuliku jõu kummardamise, palvetamise ega kellegi teenimise või jumaldamisega. Buddha auks korraldatavad pidustused, kultuurispetsiifilised austusavaldused ning templites läbiviidavad tseremooniad võivad toetada ja innustada neid, kel on vähem teadmisi Buddha autentsest õpetusest, kuid neil pole midagi pistmist õpetuses antud tee (*magga*) ja viljaga (*phala* = arahant). Buddha õpetuses pole midagi sellist, mis tänapäevases mõistes liigituks usundi alla. See nendib lihtsalt üldtunnustatud fakte: olemasoluga kaasneb kannatus;

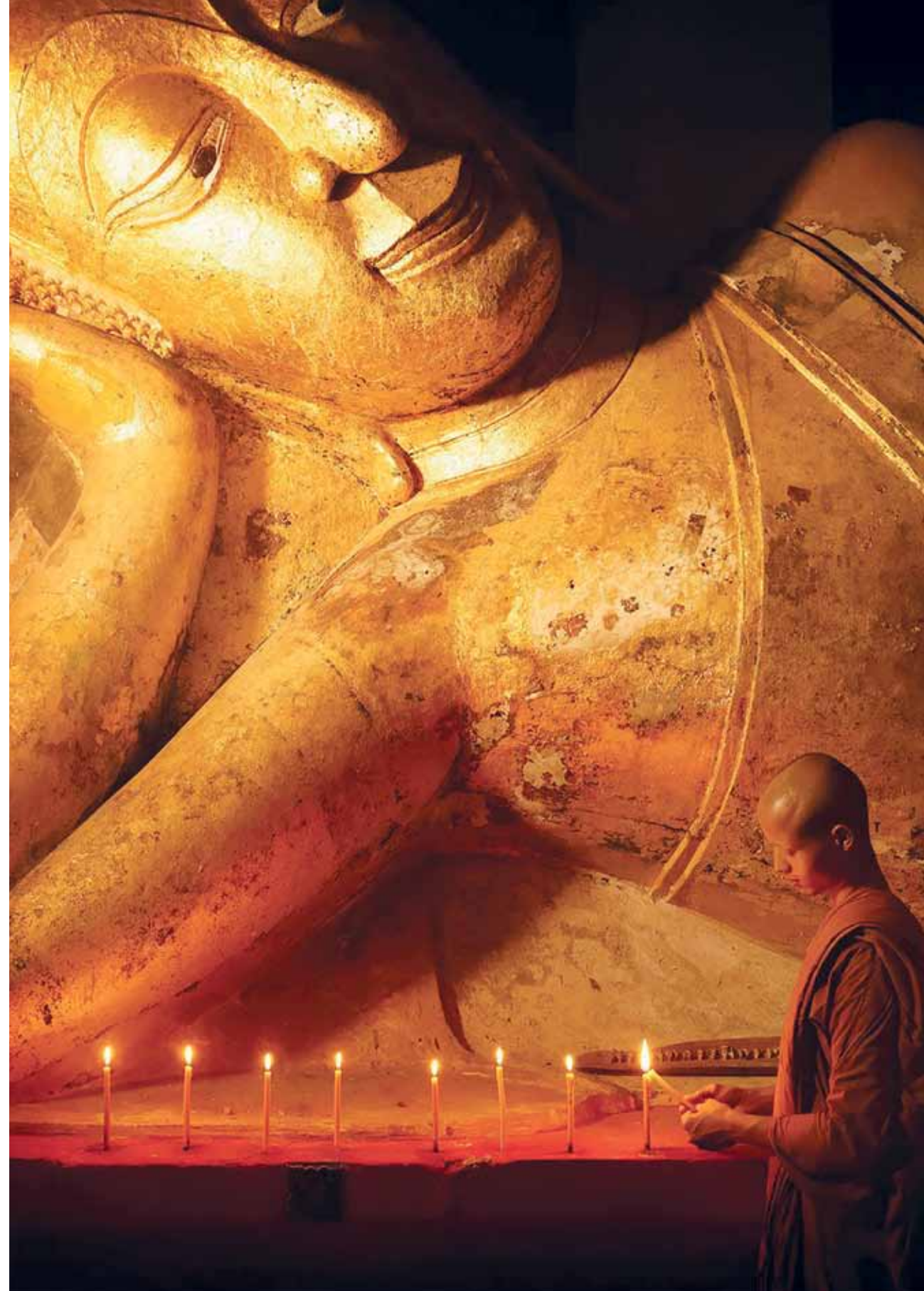
1 “Idaṃ kho pana bhikkhave, dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasaccaṃ: ayameva ariyo aṭṭhaṅgiko maggo, seyyathidaṃ: sammādiṭṭhi sammāsaṅkappo sammāvācā sammākamanto sammāājīvo sammāvāyāmo sammāsati sammāsamādhī.” – *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.421–422).

2 PED lk 1570.

elu on pidevalt muutuv ja ei saa seetõttu sisaldada lõplikku, muutumatut rahulolu ega omaolemust; kannatuse põhjuseks on iha; kui lakkab iha, lakkab ka kannatus. Kannatuse lakkamine saavutatakse Buddha õpetuse kohaselt kaheksaosalise tee teostamise kaudu, milleks on tarkuse, kõlbluse ja keskendumise arendamine.

NELI AARIALIKKU TÕDE (cattāro ariya sacca)	
1. Kannatuse aarialik tõde Kannatus on: sünd, vanadus, haigus, surm, lein*, hala*, valu*, masendus*, ahastus*, kokkupuude ebameeldivaga, lahusolek meeldivast, ihaldatava mittesaamine. Kokkuvõtvalt viis olemasolliku klammerdumise kogumikku.	2. Kannatuse tekkimise aarialik tõde Kannatuse põhjuseks on iha, mis juhib uuestisündidesse, ning sellega kaasnevad kirk ja nauding. Kolm iha on naudinguiha, olemasoluiha ja mitteolemasoluiha.
3. Kannatuse lakkamise aarialik tõde Kannatus lakkab koos iha ja kire jäägitu lakkamise, ihast loobumise, selle hülgamise ja ihkamisest vabanemisega.	4. Kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde Kannatuse lakkamisele viib aarialik kaheksaosaline tee: õige vaade, õige mõte, õige kõne, õige tegu, õige eluviis, õige püüdlus, õige teadvelolek, õige keskendumine.
Allikas: <i>Dhammacakkappavattana-sutta</i> , SN 56.11; * <i>Mahāsatiipaṭṭhāna-sutta</i> , DN 22	

AARIALIK KAHEKSA- OSALINE TEE

AARIALIK KAHEKSAOSALINE TEE

Aarialikku kaheksaosalist teed (*ariya aṭṭhangika magga*) nimetas Buddha “keskteks” (*majjhimā paṭipadā*), kuna see vältis tol ajal laialt levinud kahte äärmuslikku praktikat, milleks olid naudinguõnnele andumine (*kāmasukhallikānuyoga*) ja enesevaevamisele andumine (*attakilamathānuyoga*).¹ See on parim ja ühtlasi ainus tee nägemise puhastamiseks ja virgumiseks.² Kuna teiste õpetajate õpetused ei sisalda aarialikku kaheksaosalist teed, ei saa need viia virgumisele.³

Buddha on kinnitanud, et õpetas aarialikku kaheksaosalist teed nii munkadele, nunnadele kui ka ilmi järgijatele.⁴ Kaheksaosaline tee on universaalne ning seda saavad järgida kõik, kes soovivad kannatustest vabaneda.

“Tee analüüsi sutta”⁵ toob ära Buddha selgitused selle kohta, mida aarialik kaheksaosaline tee endas täpsemalt kätkeb.

AARIALIK KAHEKSAOSALINE TEE (<i>ariya aṭṭhangika magga</i>)	
1. Õige vaade	(<i>sammādiṭṭhi</i>)
2. Õige mõte	(<i>sammāsaṅkappa</i>)
3. Õige kõne	(<i>sammāvācā</i>)
4. Õige tegu	(<i>sammākammanta</i>)
5. Õige eluviis	(<i>sammāājīva</i>)
6. Õige püüdlus	(<i>sammāvāyāma</i>)
7. Õige teadvelolek	(<i>sammāsaṭi</i>)
8. Õige keskendumine	(<i>sammāsamādhi</i>)
Allikas: <i>Maggavibhaṅga-sutta</i> , SN 45.8	

1 Neid kahte praktikat kirjeldab *Upāli-sutta*, MN 56 (M.i.371 jj).
2 *Dhammapada*, Dhp 273, 274.
3 *Mahāparinibbāna-sutta*, DN 16 (D.ii.72).
4 “Tadabhiññāya ācikkhim bhikkhūnaṃ bhikkhunīnaṃ upāsakānaṃ upāsikānaṃ.” – *Nagara-sutta*, SN 12.65 (S.ii.104).
5 *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

ÕIGE VAADE

Õige vaade (*sammādiṭṭhi*) põhineb õigel arusaamisel (*anubodha*) ja läbistaval nägemisel (*paṭivedha*)

- 1) neljast aarialikust tõest (*catusacca sammādiṭṭhi*) ja
- 2) teo olemusest (*kammassakatā sammādiṭṭhi*).¹

Mõistmine tähendab tavainimese puhul teadmistel põhinevat intellektuaalset arusaamist. Läbistavat nägemist on võimalik arendada üksnes džhaanas, kui kõik viis takistust (*pañca nīvaraṇa*) on peatunud ning meel (ajutiselt) vabanenud ebapuhtusest.²

Nelja aarialikku tõde suudab näha vaid see, kes on täielikult virgunud (*sammāsambuddha*) või iseseisvalt virgunud üksikbuddha (*paccekabuddha*).³ Ülejäänute jaoks on mõistmine ja läbistav nägemine saavutatav täiuslikult virgunu poolt antud õige dhamma õppimise ja teostamisega.

Õige vaade teo olemusele tähendab õiget arusaamist teo (*kamma*) ja sellele vastava tagajärje (*kammavipāka*) seaduspärast. Buddha on hoiatanud kolme ebapraktilise ja mitteamaliku vaate (*akiriya diṭṭhi*) eest, kinnitades, et tulevikus elavad selles maailmas inimesed, 1) kes arvavad, et kõik, mis juhtub, on tingitud ainult nende eelmise eksistentsi tahtelistest tegudest (*pubbekatahetudiṭṭhi* = determinism), 2) kes usuvad pimesi, et kõige loojaks on jumal (*issaranimmaṇahetudiṭṭhi* = teism), või 3) usuvad, et nähtused ilmnevad ilma põhjuste ja tingimusteta (*ahetuapaccayadiṭṭhi* = fatalism).⁴

1 *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).
2 *Paṭhamakoṭṭigāma-sutta*, SN 56.21 (SN.v.431).
3 Eristatakse kolme liiki virgunuid: 1) üksikbuddha (*paccekabuddha*), 2) täielikult (ise) virgunud buddha (*sammāsambuddha*) ja 3) kuulmise kaudu virgunud järgija/õpilane (*sāvakabodhi*). Üksikbuddha on arahant, kes saavutab iseseisvalt, ilma teistelt dhammat kuulmata täieliku virgumise, kuid varasema ebapiisava täiuse (*pārami*) tõttu ei kuuluta virgumiseõpetust. Üksikbuddha ei ilmne ajal, mil maailmas eksisteerib täiuslikult virgunu antud dhamma. Vt *Isigili-sutta*, MN 116 (M.iii.68).
4 “Brahma võrgu suttas” on toodud Buddha eluajal laialt levinud 62 vaadet, millest 18 on seotud mineviku ja 44 tulevikuga. Neist 7 on seotud hinge hävimisega pärast keha surma (*ucchedadiṭṭhi*) ning 55 uskumusega, et hing on igavene (*sassatadiṭṭhi*). Samas suttas lükkab Buddha kõik need valed vaated ümber. Vt *Brahmajāla-sutta*, DN 1 (D.i.1).

Nad tapavad elusolendeid, varastavad, rikuvad abielu, valetavad, laimavad, kurjustavad, räägivad tühja juttu, on ahned, vihkavad ja hoiavad kinni valedest vaadetest, kuna ei usu, et oleviku teod loovad uut kammata, mille viljad nad peavad selles või järgmises olemasolus vastu võtma. Nad ei soovi pingutada, et teha vahet, millised tegevused on oskuslikud (*kusala*) ja millised mitteoskuslikud (*akusala*) ning sestap ei saa neil tekkida õiget vaadet, mis aitaks vabaneda sansaara köidikuist.⁵

Kõige levinum vale vaade (ehk uskumus) on isikupõhine vaade (*sakkāyadiṭṭhi*)⁶ või minavaade (*attadiṭṭhi*), mille kohaselt eksisteerivad meele ja keha kombinatsioonina mina, ise, sina, mees, naine, isiksus jne. Minavaate kohaselt eksisteerib mina (*atta*) või aatman (*attan*, sansk *ātman*) igikestva olevusena, kes vaid kasutab füüsilist keha. Sellest pettekujutluse (*moha*) rammusast pinnasest on võrsunud tuhanded valed vaated ja eksitavad uskumused.

Kannatusega silmitsi seistes me näeme, et kõik, mis tekib, see hävib, kõik, mis sünnib, see sureb. Pideva muutumise õige mõistmine ei tekita masendust ega eufooriat, kuna me näeme elu vahetult – nii, nagu see tõeliselt on (*yathābhūta*). Seetõttu pole Buddha õpetus ei pessimistlik ega optimistlik, vaid realistlik. Dhamma näitab meile olemasolu objektiivselt. See ei hirmuta inimesi patu või igavese põrgutulega ega meelita paradiisinaudingutega, vaid kutsub iga inimest isikliku kogemuse kaudu mõistma olemasolu tõelist olemust ning pakub välja tee täielikku vabadusse ja rahusse. Kes soovib kannatusest vabaneda, leiab tee vaid siis, kui on täielikult mõistnud nelja aarialikku tõde ning teo ja tagajärje seaduspära.⁷

Õige vaade on täiesti ainulaadne – seda ei leia ühestki teisest õpetusest. Usundid ei pea maise kannatuse põhjuseks iha, vaid püüavad selgitada kannatuse olemasolu mütoloogilise olendi või jumala tahte kaudu, et

⁵ *Titthāyatana-sutta*, AN 3.61 (A.i.173).

⁶ *sakkāya* [sat + kāya ehk "olemasolev keha"] on viit klammerdumise koostisosa tähistav termin, mida Auväärne Ñāṇamoli on tõlkinud ka kehastumise (ingl *embodiment*) vaateks. Selle vaate kohaselt eksisteerib viie klammerdumise kogumiku sees või taga hävimatu hing, aatman vms.

⁷ "Õige vaate suttas" on toodud põhjalik ülevaade sellest, mida õige vaade tähendab. Vt "*Sammādiṭṭhi-sutta*", MN 9 (M.i.46).

siis vabaneda kannatusest selle looja teenimise, kummardamise või usurituaalide abil.

Õige vaade saab alguse Virgunu õpetuse kuulmisest ja õigest hoiakust õpetuse suhtes.⁸ Õige vaate omandamine eeldab munkade puhul ilmalikust elust eraldumist (*viveka*) ja vabanemispüüdlusele põhineva kiretuse (*virāga*) ja lakkamise (*nirodha*) arendamist – ainult niimoodi on võimalik saavutada õige vaade ning kõik teised tee osad.⁹

Õige vaade võib olla 1) **maine** (*lokiyasammādiṭṭhi*), st esineb koos tulvadega, seotud pälvimuste ja viljade saamisega, või 2) **maist ületav** (*lokuttarasammādiṭṭhi*) ehk aarialik, ilmalikust loobunud, tulvadest vaba, ja seotud tee teguriga.¹⁰ Vale vaate kohaselt pole midagi antud, pole midagi pakutud, pole midagi annetatud; pole vilju ega tagajärge ei headel ega halbadel tegudel; pole seda maailma, pole järgnevat maailma; pole ema, pole isa; pole spontaanselt uuestisündinud olendeid (taevastes valdades); pole braahmaneid ega erakuid, kes on õigesti elanud ja harjutanud ning otseselt mõistnud ja enese jaoks realiseerinud nii selle kui järgneva maailma, ja kes kuulutavad neid. Õige vaade on eelloetletud valede vaadete vastand. Maist ületavat õiget vaadet iseloomustavad aarialik ja tulvadest vaba teadvus (*ariyacittassa anāsavacittassa*), aariatee teguri (*sotāpanna, sakadāgāmi, anāgāmi, arahant*) olemasolu, tarkusevõime (*paññindriya*), tarkusejõud (*paññābala*) ja dhamma analüüs virgumistegurite seisukohast (*dhammavicayasambojjhaṅgo*).¹¹ Õigest vaatest saab alguse õige mõte, sellest omakorda õige kõne jne, kuni õige keskendumiseni välja. Samamoodi saab valest vaatest alguse vale mõte, sellest omakorda vale kõne, vale tegu jne, kuni vale keskendumiseni välja.¹²

⁸ *Mahāvedalla-sutta*, MN 43 (M.i.292).

⁹ "Bhikkhu sammādiṭṭhiṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ sammāsaṅkappaṃ bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ, sammāvācam bhāveti vivekanissitaṃ virāganissitaṃ nirodhanissitaṃ vossaggapariṇāmiṃ..." – *Upaḍḍha-sutta*, SN 45.2 (S.v.2).

¹⁰ "Sammādiṭṭhi sāsava puññābhāgiyā upadhivepakkā atthi bhikkhave, sammādiṭṭhi ariyā anāsava lokuttarā maggaṅgā" – *Mahācattārīsaka-sutta*, MN 117 (M.iii.71). Seda, mis on aarialiku kaheksaosalise tee osade puhul maine ja mis maist ületav – aarialik, ilmalikust loobunud, tulvadest vaba, ühendatud tee teguriga (vooguastunust kuni arahandini välja) –, selgitab *Mahācattārīsaka-sutta*.

¹¹ *Mahācattārīsaka-sutta*, MN 117 (M.iii.71).

¹² *Micchatta-sutta*, AN 10.103 (A.v.211).

ÕIGE MÕTE

“Viha on ületatav viha puudumisega, kurjus on ületatav kurjuse puudumisega, ihnus on ületatav heldusega, vale on ületatav tõega.”¹

Õige mõte (*sammāsaṅkappa*) põhineb õigel vaatel ning kätkeb endas:

- 1) loobunud mõtlemist (*nekkhammasaṅkappa*),
- 2) mittekuritahtlikku mõtlemist (*avyāpādasāṅkappa*) ja
- 3) mittevägivaldset mõtlemist (*avihiṃsāsaṅkappa*).²

Buddha eristas kahte liiki suunatud mõtlemist (*vitakka*), milleks on: 1) naudingutele suunatud mõtlemine (*kāma vitakka*), kuritahtlikkusele suunatud mõtlemine (*byāpāda vitakka*) ja vägivaldsusele suunatud mõtlemine (*vihiṃsā vitakka*) ning 2) naudingutest ja maisest elust loobumisele suunatud mõtlemine (*nekkhamma vitakka*), mittekuritahtlikkusele suunatud mõtlemine (*avyāpāda vitakka*) ja mittevägivaldsusele suunatud mõtlemine (*avihiṃsā vitakka*). Mitteoskuslikud mõtted juhivad kannatustesse ja oskuslikud mõtted juhivad kannatustest välja. Ta soovitas uurida mõtteid kolmest aspektist: kuidas need mõjutavad 1) mind, 2) teisi ja 3) nii mind kui ka teisi (omavahelisi ja muid suhteid). Seejärel tuleks luua selge arusaam, kas meeles esilekerkinud mõtted on mitteoskuslikud, ehk viivad kannatustesse ja juhivad virgumisest eemale, või oskuslikud, ehk viivad kannatustest välja ja juhivad virgumisele. Vastavalt sellele tuleks mitteoskuslikest mõtetest loobuda ning hakata kasvatama ja arendama oskuslikke mõtteid.³

Õige mõtlemise väljakujundamise eelduseks on ilmalikust elust loobumine. Buddha on õpetanud, et kui inimene kuuleb dhammat ja temas tekib õige mõistmine, siis ta saab aru, et kohustusi ja toimetusi täis pereinimese elu ei võimalda täie pühendumusega liikuda täiuslikult puhtasse,

¹ “Akkodhena jine kodhaṃ asādhunā sādhunā jine, jine kadariyaṃ dānena saccena alikavādināṃ.” – *Dhammapada*, Dh 223.

² *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

³ *Dvedhāvitakka-sutta*, MN 19 (M.i.114).

Meeles esilekerkiva oskamatu mõtte ületamise viis võimalust on loetletud peatükis “Õige teadvelolek”.

pühasse ellu, mis särab kui lihvitud merekarp. Ta hülgab maise elu, ajab maha juuksed ja habeme, paneb selga safrankollase rüü ja liitub sanghaga.⁴

Maisest loobunud mõtlemine võrsub mentaalse ja materiaalse (*nāmarūpa*) iha ületanud meeleseisundist. See esindab mõtlemist, mis on vaba ihast kuue meelenaudingu (meeldivad vaatamisväärsused, helid, lõhnad, maitset, puudutused ja ideed), viie klammerdumise kogumiku (*pañcupādānakkhandhā*), olemasolemise ja uuestisünni järele.

Aaria tee on universaalne ja seda saavad järgida ka ilmikud.⁵ Näiteks, majaperemees, kes järgib kaheksaosalist teed, kel on kõik suurmehe 32 tunnust ja kes järgib dhammat, võib saavutada seitse aaret (ratta-, elevandi-, hobuse-, naise-, valitseja- ja vanema poja aare), soodsa uuestisünni deevade vallas ja palju muid hüvesid. Kuid ainult see, kes loobub täielikult vabanemist mittetoetavast majaperemehe elust, hülgab ilmaliku elu ja naudingud ning valib kodutu elu (*pabbajita*), saab parimal moel virguda.⁶

Vägivallatusega seoses võib kerkida esile küsimus, kas liha söömine liigitub vägivalda alla või mitte. Kui Devadatta pakkus Buddhale välja, et mungad võiksid süüa ainult taimetoitu, ei nõustunud Buddha sellega. Buddha ei ole keelanud munkadele tarvitada toiduks liha või kala, välja arvatud juhul, kui munk näeb, kuuleb või kahtlustab, et elusolend on tapetud spetsiaalselt temale annetamiseks.⁷ Vinaja keelab munkadel süüa toorest liha ja kümne olendi (elevandi, hobuse, koera, mao, lõvi, tiigri, leopardi, karu, hääni ja inimese) liha.⁸

⁴ *Kevaṭṭa-sutta*, DN 11 (D.i.211).

⁵ *Nagara-sutta*, SN 12.65 (S.ii.104).

⁶ *Mahāpadāna-sutta*, DN 14 (DN.ii.1); *Pabbajjā-sutta*, Snp 3.1 (Snp.72). Suurmehe 32 tunnust on loetletud ka “Lakkhaṇa-suttas” (DN 30 (D.iii.142)). “Tipiṭaka” sisaldab ka lugusid perega koos elanud ja erinevaid ameteid pidanud ilmikutest, kellest said tänu nende eelnevates eludes kogutud rohketele pälvimustele ja sihikindlale meeleharjutamisele vooguastunud, ükskordnaasjad või isegi arahandid; nt *Migasālā-sutta*, AN 6.44 (A.iii.347) jm. See juhib tähelepanu faktile, et theravaada kohaselt pole virgumise tee eksklusiivselt munkadele ja nunnadele. Kõik, kes teostavad Buddha antud õpetust õigel moel, võivad virguda.

⁷ *Jīvaka-sutta*, MN 55 (M.i.368); *Vinaya piṭaka* (Vin.i.238).

⁸ *Vinaya piṭaka*, *Mahāvagga* (Vin.iv.350).

Buddha ei keelanud munkadele süüa liha, ei innustanud neid harrastama taimetoitlust ega soovitanud üldse mingit kindlat dieeti. See põhimõte teenib ka munkade ja neile igapäevast toitu annetavate ilmikute pikaajalist ja harmoonilist suhet. Sangha käekäik sõltub ilmikute lahkusest, kuna mungad ei tohi ise toitu kasvatada, poest osta ega seda valmistada (v.a. erandjuhtudel). Kui mungad hakkaksid nõudma ainult taimetoitu, võivad selle piirkonna inimesed tõlgendada seda nõudmist halvustava üleoleku või tänamatusena. Kuigi munk võtab annetatud toidu alati tänu tundes ja alandlikult vastu, on tal vabadus otsustada, mida ta sööb. Kui aga annetatud toitu jääb pisut üle, võib munk seda jagada kõikide elusolenditega.

ÕIGE KÕNE

Õige kõne (*sammāvācā*) tähendab:

- 1) vale rääkimisest hoidumist (*musāvādāvirati*),
- 2) laimavast kõnest hoidumist (*pisuṇavācāvirati*),
- 3) karmist kõnest hoidumist (*pharusavācāvirati*) ning
- 4) tühjast ja viljatust jutust hoidumist (*samphappalāpa-virati*).¹

Valetamine on vale rääkimine moel, nagu oleks tegemist tõega või tõe rääkimine moel, nagu oleks tegemist valega. Kui inimene on midagi kuulnud või näinud ja teab, et see on tõde, siis võib ta seda rääkida ilma midagi juurde lisamata.² Enese ega teise kasuks valetamine pole Buddha õpetuse järgijale lubatud mitte ühelgi juhul.

Laim ja tagarääkimine kahjustab inimestevahelist usaldust, tekitab lahkarmamusi ja süüdistamist, naeruvääristamist, negatiivseid hoiakuid, eelarvamuslikku käitumist ja tõrjutust. Virgumise teel käija hoidub edasi rääkimast jutte, mis võivad tekitada lahkarmamusi: nii lepitab ta lahku läinuid ja liidab veelgi neid, kes on koos. Ta räägib vaid seda, mis ühendab ja julgustab inimesi. Ta armastab koosmeelt, rõõmustab koosmeeles, naudib koosmeelt ja räägib vaid seda, mis loob ja jõustab koosmeelt.³

Karm kõne on kurjustav, ähvardav, ründav, terroriseeriv ja halvustav. Siia alla kuulub igasugune kõne, mis ahistab või solvab kedagi tema rassi, religiooni, rahvuse, seksuaalse orientatsiooni, soo või staatuse põhjal. Buddha on öelnud, et isegi kui röövlid ja mõrvarid saaksid mungal jäsemeid otsast, ja munk annab vihale voli, oleks see Buddha õpetuse mittejärgmine. Õige kõne on alati sõbralik ja hooliv ning vaba igasugusest (ka varjatud) kurjusest.⁴

¹ *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

² *Cunda-sutta*, AN 10.176 (A.v.263).

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

Virgumise teele asunu hoidub ka **tühjadest ja viljatutest juttudest**. Ta räägib vaid siis kui ta teab fakte ja kui rääkimiseks on õige ning sobiv aeg, kui tema kõne on kasulik ja kooskõlas *dhammavinaya*'ga ja kui tema kõne on väärtuslik, konkreetne, mõõdukas ning arukas.⁵ Sestap on tühjast-tähjast lobisemine nagu ka meelelahutuseks kirjutatud juttude ja luuletuste lugemine või lihtsalt lõbu pärast mängude mängimine virgumise kui vilja (*phala*) seisukohast kasutu tegevus. Kuulujutt leiab õige vaatega inimse kõrvu jõudes oma lõpu.

“Sandaka sutta”⁶ kohaselt on vaimsele pürgijale sobimatud **32 loomallikku kõnet** (*tiracchānakathā*) või madalat ja tühist jututeemat, milleks on rääkimine 1) kuningatest, 2) röövlitest, 3) riigijuhtidest, 4) sõjaväest, 5) ärevust tekitavatest hädadohtudest, 6) võitlustest, 7) toitudest, 8) jookidest, 9) riietusest, 10) magamisasemetest, 11) lillekimpudest ja vanikutest, 12) parfüümidest, 13) sugulastest, 14) sõidukitest, 15) küladest, 16) turg-linnadest, 17) suurlinnadest, 18) linnajagudest, 19) naistest, 20) kangelastest, 21) tänavatel levivatest kuulujuttudest, 22) veevõtu-kohtades levivatest kuulujuttudest, 23) surnud sugulastest, 24) tühjast-tähjast (nt filosoofiline väitlus minevikust ja tulevikust), 25) maailma algusest/päritolust, 26) ookeanide algusest/päritolust, 27) usu hävimisest, 28) igavese elu uskumusest, 29) maisest kasust, 30) maisest kahjust, 31) ihadele järeleandmisest ja 32) enesepiinamisest.⁷

“Loobuva elu viljade suttas” öeldakse, et ka *dhammavinaya* teemadel tuleks hoiduda sellistest vaidlustest, nagu:

“Sa ei saa sellest dhammast ja vinajast aru. Mina olen see, kes saab sellest dhammast ja vinajast aru. Kuidas saaksidki sa mõista seda dhammat ja vinajat? Sa teostad seda valesti. Mina teostan õigesti.

⁵ *Cunda-sutta*, AN 10.176 (A.v.263).

⁶ *Sandaka-sutta*, MN 76 (MN.i.513).

⁷ *Rajakathā, corakathā, mahāmattakathā, senākathā, bhayakathā, yuddhakathā, annakathā, pānakathā, vatthakathā, sayanakathā, mālākathā, gandhakathā, ñātikathā, yānakathā, gāmakathā, nigamakathā, nagarakathā, janapadakathā, itthikathā, sūrakathā, visikhākathā, kumbaṭṭhānakathā, pubbapetakathā, nānattakathā, lokakkhāyikakathā, samuddakkhāyikakathā*. Teemad 27-32 on tuntud kui *itibhavābhavakathā*. Numeratsiooni allikas: Ledi Sayādaw, *A Manual of the Path Factors* (Maggaṅga Dīpanī). England: Association for Insight Meditation, lk 44–45.

Ma olen järjepidev. Sina ei ole järjepidev. Mida tuleks öelda esimesena, ütled sa viimasena, mida tuleks öelda viimasena, ütled sina esimesena. Mida ütlen mina, on kindel, mida ütled sina, ei ole. See, mille väljamõtlemine võttis sul nii palju aega, on täielikult kummutatud. Sinu õpetus on ümberlükatud. Sa oled lüüasaanud. Mine ja püüa päästa oma õpetus ja vabasta end kui suudad!”⁸

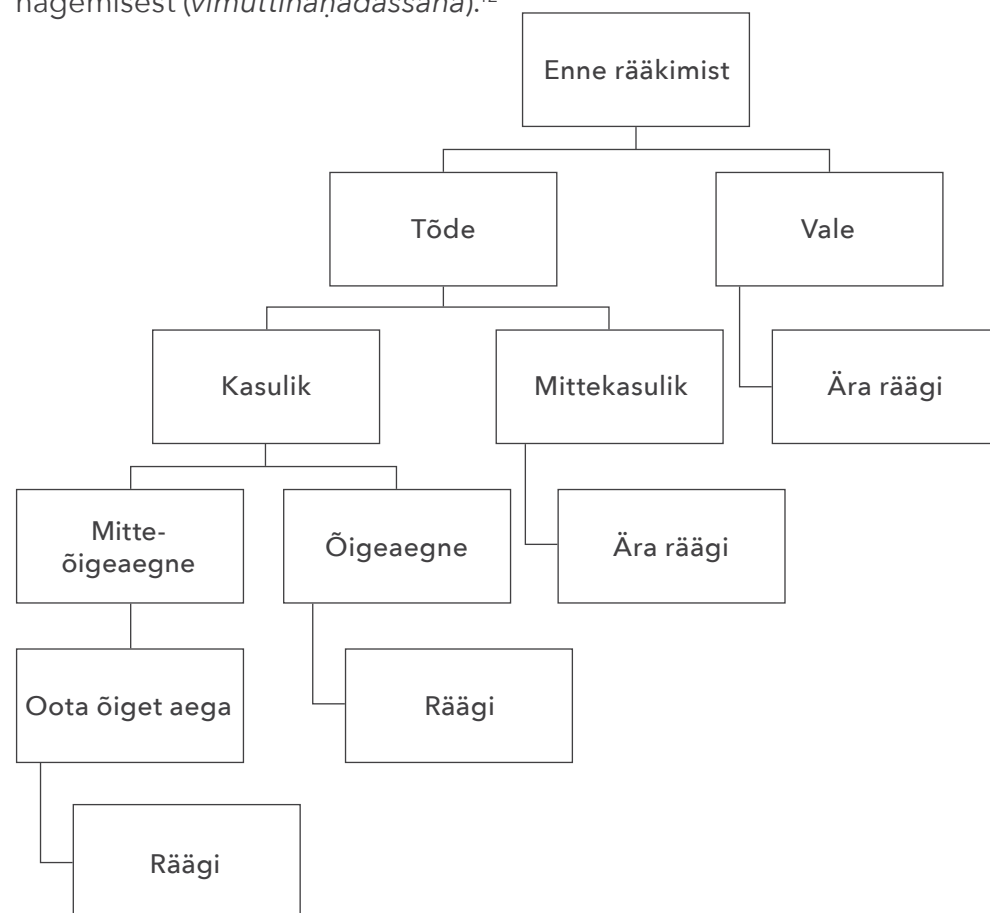
Buddha enda suhtlemine põhines “Suures lõvimõirge suttas” toodud **kümnel tathaagata võimel** (*dasa tathāgatabala*),⁹ milleks on teadmine,

- 1) kas miski on võimalik või mitte;
- 2) kuidas miski on seotud teo ja tagajärje seadusega;
- 3) kuhu üks või teine tegu viib (kus toimub teole vastav uuestisünd);
- 4) milline on materiaalne olemasolu (neli suurt elementi ja viis klammerdumise kogumikku);
- 5) olendi kalduvustest;
- 6) olendi meeleomadustest;
- 7) probleemi tõelisest olemusest;
- 8) iseenda eelnevatest uuestisündidest;
- 9) kõikide olendite uuestisündidest;
- 10) ülimatest teadmistest nelja tõe, meeli hägustavate ja joovastavate tulvade ning nende lakkamisele viiva tee kohta.

⁸ “Seyyathidaṃ – na tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāsi, ahaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānāmi, kiṃ tvaṃ imaṃ dhammavinayaṃ ājānissasi, micchā paṭipanno tvamasi, ahamasmi sammā paṭipanno, sahitaṃ me, asahitaṃ te, pure vacanīyaṃ pacchā avaca, pacchā vacanīyaṃ pure avaca, adhiciṇṇaṃ te viparāvattaṃ, āropito te vādo, niggahito tvamasi, cara vādappamokkhāya, nibbeṭhehi vā sace pahosīti iti vā iti evarūpāya viggāhikakathāya paṭivirato hoti.” – *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (DN.i.47).

⁹ *Mahāsīhanāda-sutta*, MN 12 (M.i.70).

Õige kõne on faktitäpne, tõene, kasulik, seotud kõrgema sihiga, armastusväärne, meeldiv ning räägitud õigel ajal.¹⁰ Seda, kas kõne on või ei ole oskuslik ning kasulik nii mulle kui teistele, tuleks teadvustada nii enne kõne alustamist, kõnelemise ajal, kui ka peale kõne lõpetamist.¹¹ Õige kõne ei kahjusta rääkijat ennast ega ka teisi, on alati rahumeelne ja viisakas, johtudes kavatsusest mitte tekitada tüli ja lõpetada vastuseis. Sobilik on rääkida tagasihoidlikkusest (*appiccha*), rahulolust (*santuṭṭhi*), eraldumisest (*paviveka*), mitteseotusest (*asamsagga*), energilisest püüdlemisest (*vīriyārambha*), vooruslikkusest (*sīla*), keskendumisest (*samādhi*), teadmistest (*paññā*), vabanemisest (*vimutti*) ja vabanemise teadmistest ja nägemisest (*vimuttiñāṇadassana*).¹²

Allikas: *Abhayarājakumāra-sutta*, MN 58

¹⁰ *Abhayarājakumāra-sutta*, MN 58 (M.i.392).

¹¹ *Ambalaṭṭhikarāhulovāda-sutta*, MN 61 (M.i.414).

¹² *Kathāvatthu-sutta*, AN 10.69 (A.v.128).

ÕIGE TEGU

Õige tegu (*sammākamanta*) kätkeb endas:

- 1) elu hävitamisest hoidumist (*pāṇātipāta virati*),
- 2) mitteantu võtmisest hoidumist (*adinnādāna virati*) ja
- 3) naudinguid pakkuvast valest käitumisest hoidumist (*kāmesu micchācāra virati*).¹

Tapmine kui tahtlik tegu hõlmab kõiki kolme mitteoskuslikku juurt (*akusalamūla*), milleks on ahnus (*lobha*) viha (*dosa*) ja pettekujutus (*moha*), ning selle vili naaseb ühel päeval väramatult surma põhjustaja juurde tagasi. Tahtlik inimese tapmine on sageli motiveeritud vihast, loomade tapmine aga pimedast religioossest usust (ohverdamine), lihasöömisest, küttimisest ja ignorantsest vaatest, mille kohaselt loomade valu ja surmahirm erineb inimeste omast, või et see on mingil moel vähemoluline. See, kes teab, et kõik elusolendid kogevad inimesele sarnaselt surmahirmu ja valu ning on mõistnud, et iga tegu naaseb kord selle tegija juurde, keeldub otsustavalt elusolendile haiget tegemisest ja elu kahjustamisest. Elu hävitamine tähendab ka tahtlikku aborti, munade lõhkumist ning putukate (puukide, sääskede, sipelgate jt kahjuriteks nimetatud elusolendite) kahjustamist või tapmist. Elu hävitamisest hoidumise juhis puudutab eelkõige inimesi, kuid avaramas mõttes ka kõiki surmava vägivalla eri vorme kõikide aistvate olendite suhtes, sõltumata sellest, kas elusolend on sündinud munast (*aṇḍaja*), üsast (*jalābuja*), niiskusest (*samsedaja*) või spontaanselt (*opapātika*).²

Mitteantu võtmisest hoidumine tähendab seda, et munk ei tohi võtta mitte midagi (välja arvatud vesi), mida ei ole talle käest kätte antud. Ka tähendab see teadlikku loobumist igasugusest tahtlikust – nii avalikust kui salajasest – vargusest, sõltumata sellest, kas tegu on elutu (maavarad, vesi, taimed jne) või elusa (kodu- ja lemmikloomad) omandiga.

¹ *Saccavibhaṅgasutta*, MN 141 (M.iii.251); sama *Saccavibhaṅgasuttas* MN 141 (M.iii.251) jm. *Vibhaṅga-suttas* SN 45.8 (S.v.2) on "*kāmesu micchācāra*" asemel "*abrahmacariya*" ehk mittebrahmalik käitumine.

² "*Aṇḍajā yoni, jalābujā yoni, samsedajā yoni, opapātikā yoni.*" – *Mahāsīhanāda-sutta*, MN 12 (M.i.68).

Naudinguid pakkuv vale käitumine on ka joovastavate ning naudinguid pakkuvate ainete ja jookide tarbimine, hasartmängude (kaartide, male, taringute) mängimine jms. Ilmikud käsitlevad seda ettekirjutust tavaliselt kui abielurikkumisest hoidumist. Vana-India kontekstis tähendab see mehe ja naise vahelist seksuaalsuhet ajal, mil naine on oma vane-mate kaitse all, pole veel abielus või kui naise abikaasa on veel elus.

Pühale teeale asunute (mungad, nunnad, joogid, braahmanid, erakud jt) puhul tähendab naudinguid pakkuvate valedete tegevuste vältimine mittebraahmanlikest (*abrahmacariya*) tegudest hoidumist, ehk ilmalikust elust lahtiütlemist ja kõikidest naudingutest loobumist.

Buddha õpetuse kohaselt toob iga tegu kaasa sellele vastava vilja ehk tagajärje, mistõttu tuleb enda mõtlemist selgelt teadvustada ning tegutseda hoolikalt ja läbimõeldult. Suttas nimega "Mis on eesmärk?" selgitab Buddha Ānanda Therale, kuidas oskuslik ja kõlbeline käitumine on seotud virgumisega:

(Ānanda:) "Bhante, mis on oskusliku ja kõlbelise (*kusalāni sīlāni*) käitumise eesmärk ja tasu?"

(Buddha:) "Oskusliku ja kõlbelise käitumise eesmärk ja tasu on kahetsuse ja süümepiinade (*avippaṭṭisāra*) puudumine, Ānanda."

"Aga kahetsusest ja süümepiinadest vabanemise eesmärk ja tasu?"

"Heameel (*pāmuja*), Ānanda."

"Aga heameele eesmärk ja tasu?"

"Rõõm (*pīti*), Ānanda."

"Aga rõõmu eesmärk ja tasu?"

"Rahunemine (*passaddhi*), Ānanda."

"Aga rahunemise eesmärk ja tasu?"

"Õnn (*sukha*), Ānanda."

"Aga õnne eesmärk ja tasu?"

"Keskendatus (*samādhi*), Ānanda."

"Aga keskendatuse eesmärk ja tasu?"

"Asjade tõelise olemuse teadmine ja nägemine (*yathābhūtañāṇadassanaṃ*), Ānanda."

"Aga asjade tõelise olemuse teadmise ja nägemise eesmärk ja tasu?"

"Olemasolutüdimus ja kiretus (*nibbidā-virāga*), Ānanda."

"Aga olemasolutüdimuse ja kiretuse eesmärk ja tasu?"

"Vabanemise teadmine ja nägemine (*vimuttiñāṇadassanaṃ*), Ānanda."³

Õige tegutsemise tulemuseks on rõõm vabast ja tervest elust, ainelisest heaolust ning harmoonilistest suhetest. See toob kaasa pika eluea, kauni välimuse, rõõmu, kõrge positsiooni ja uuestisünni mõnes taevases vallas⁴ ning juhib kindlalt virgumisele.

3 "Kimatthiyāni bhante kusalāni sīlāni kimānisaṃsānīti. avippaṭṭisāratthāni kho ānanda kusalāni sīlāni avippaṭṭisārānisaṃsānīti. avippaṭṭisāro pana bhante kimatthiyo kimānisaṃsoti? avippaṭṭisāro kho ānanda pāmojjattho pāmojjānisaṃso. pāmojjaṃ pana bhante kimatthiyaṃ kimānisaṃsanti? pāmojjaṃ kho ānanda pītattthaṃ pītānisaṃsaṃ. pīti pana bhante kimatthiyā kimānisaṃsāti. pīti kho ānanda passaddhatthā passaddhānisaṃsā. passaddhi pana bhante kimatthiyā kimānisaṃsāti? passaddhi kho ānanda sukhattā sukhānisaṃsā. sukhaṃ pana bhante kimatthiyaṃ kimānisaṃsanti? sukhaṃ kho ānanda samādhattthaṃ samādhānisaṃsaṃ. samādhi pana bhante kimattho kimānisaṃsoti? samādhi kho ānanda yathābhūtañāṇadassanaṃ yathābhūtañāṇadassanānisaṃso. yathābhūtañāṇadassanaṃ pana bhante kimatthiyaṃ kimānisaṃsanti? yathābhūtañāṇadassanaṃ kho ānanda nibbindanattthaṃ nibbidānisaṃsaṃ. nibbidā pana bhante kimattho kimānisaṃsoti? nibbidā kho ānanda virāgatthā virāgānisaṃsā. virāga kho ānanda vimuttiñāṇadassanaṃ vimuttiñāṇadassanānisaṃso ti." – *Kimatthiya-sutta*, AN 11.1 (A.v.311–312).

4 *Pañcattadhamma-sutta*, AN 5.43 (A.iii.47).

ÕIGE ELUVIIS

Õige eluviis (*sammāñīva*) kätkeb endas:

- 1) halbatoovast varest eluviisist hoidumist (*duccarita micchāñīva virati*),
- 2) sobimatust varest eluviisist hoidumist (*anesana micchāñīva virati*),
- 3) ebaausast varest eluviisist hoidumist (*kuhanādi micchāñīva virati*), ja
- 4) loomalikust varest eluviisist hoidumist (*tiracchānavijjā micchāñīva virati*).¹

Halbatoov vae eluviis tähendab elatise teenimist moel, mis sisaldab kolme oskamatu tegu (tapmine, varastamine, naudinguid pakkuv vae käitumine) ja nelja liiki mitteoskuslikku kõnet (valetamine, laimamine, karm kõne ja kergemeelne kasutu jutt).

"Kauplemise suttas"² on loetletud ka **viis ilmikjärgijale keelatud kauplemisvaldkonda** (*pañcimā vañijjā upāsakena akarañīyā*), milleks on:

- 1) **kauplemine relvadega** (*satthavañijjā*) – relvad ja igasugune muu sõjaline varustus on loodud eesmärgiga hävitada elu. Siia alla liigituvad kõik tegevused, mis on seotud sõjatehnika tootmise, vahendamise, müügi, hoolduse jms.
- 2) **kauplemine elusolenditega** (*sattavañijjā*) – siia alla kuuluvad kõiki elusolendeid, nii loomad, linnud, kalad kui ka inimesed. Selle avalduse alusel võib Buddhat lugeda üheks esimeseks teadaolevaks õpetajaks inimkonna ajaloos, kes rohkem kui 2500 aastat tagasi kutsus üles loobuma orjakaubandusest ja orjapidamisest.
- 3) **kauplemine lihaga** (*maṃsavañijjā*) – liha müümine on seotud loomadelt elu võtmisega. Siia alla kuuluvad ametid nagu lihunik, liha-kaupmees, lihameister jt. Hoolimata ärasöödavast laipade arvust

haigestuvad, vananevad ja surevad kõik inimesed. Uskumus, et teise olendi tapmine on mingilgi moel õigustatud, tuleneb hoolimatusest ja mitteteadmisest.

- 4) **kauplemine alkoholiga** (*majjavañijjā*) – siia alla käivad kõik alkohoolsed ja joovastavad joogid, mis juhmistavad meelt ja vähendavad teadlikkust ning vastutusvõimet.
- 5) **kauplemine mürgiga** (*visavañijjā*) – Buddha eluajal oli tavaks enda oponente mürgitada ja mürgimüüja oli turul omaette amet.

Kõik viis kauplemisvaldkonda on virgumise seisukohast mitteoskuslikud nii selles kui järgmistes eludes ning loovad üksnes erinevates vormides kannatusi.

Sobimatu vae eluviis munga jaoks on vinaja kohaselt 1) arstipraksise pidamine, 2) sõnumitoojana tegutsemine, 3) ilmiku korraldusel tegutsemine, 4) paisete/koeranaelte lahtilõikamine, 5–9) õli, oksendusvahendite või kõhulahtistite andmine ja õli valmistamine nina raviks või mõneks muuks meditsiiniliseks otstarbeks, 10–17) pilliroo, taimlehtede, lillede, puuviljade, seebisegu, hambatikkude, näopesuvee või talgipulbri kinkimine, 18–19) meelitavate sõnade ja pooltõdede rääkimine, 20) lastesse kiindumine ning 21) ilmalike asjadega tegelemine.

Ebaaus vae eluviis hõlmab 1) silmakirjalikku, omakasu ajendil manipuleerimist (*kuhana*), 2) lipitsevat või tahtlikult segadusse ajavat rääkimist (*lapana*), 3) omakasu või meelehea saamise eesmärgil vihjete või märguannete tegemist (*nimitta*), 4) ahistavat, lugupidamatut või halvustavat sõnakasutust (*nippesana*) ja 5) omakasu nimel teistele millegi andmist (*lābhena lābha*) või nende aitamist.

Loomalik (madal) vae eluviis munga jaoks on igasugune pseudo-teadusega tegelemine, milleks on 1) tähtede, sümbolite, unenägude, kehamärkide, hiirte näritud riidetüki, riisiterade (nagu ka kohvipaksu) vms põhjal ennustamine, 2) loomade käitumise tõlgendamine, 3) kalliskivide, kariloomade vm kauba hindamine, 4) armee liikumise prognoosimine, 5) planeetide liikumise või taevas toimuvate ebatavaliste nähtuste (välk, langev täht jms) põhjal prohvetlik ennustamine, 6) ilma ennustamine, 7) saagikuse ennustamine, 8) arvepidamisega

¹ *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

² "Pañcimā, bhikkhave, vañijjā upāsakena akarañīyā. katamā pañca? satthavañijjā, sattavañijjā, maṃsavañijjā, majjavañijjā, visavañijjā—imā kho, bhikkhave, pañca vañijjā upāsakena akarañīyā ti." – *Vañijjā-sutta*, AN 5.177 (A.iii.208).

tegelemine, 9) luuletamine, 10) filosoferimine, 11) abielude sõlmimine ja lahutamine, 12) investeringu nõustamine, 13) õnnetoovate amuletide valmistamine ja müümine, neist kütkestumine, 14) musta maagiaga tegelemine, sh loitsimine, manamine jms, 15) jumalate kummardamine, 16) ehitusplatside pühitsemine, 17) rituaalsete kümbluste läbiviimine, 18) meditsiinilise ravi osutamine.³

Munkade ja nunnade puhul tähendab see ka hoidumist igasugusest tegevusest, mis hägustavad arusaamist kamma toimimise seaduspärast või on vastuolus dhamma ja vinajaga, nagu näiteks:

- saatusesse või kamma vilju "kustutada" suutvatesse müstilisse rituaalidesse (mantrate lugemine, palvetamine, ohverdamine jms) uskumine ja uskumisele õhutamine;
- materiaalsete asjade (reliikviad, amuletid, kivid, kristallid jms) maagilisse jõusse uskumine ja uskumisele õhutamine;
- jumalatesse ja nähtamatutesse kaitseinglitesse uskumine ja uskumisele õhutamine jms.

Õige eluviis ei kahjusta ühtegi elusolendit, sealhulgas ka iseennast, on laitmatu ning austuse vääriline.

³ *Brahmajāla-sutta*, DN 1 (D.i.1). Numeratsiooni allikas: Ledi Sayādaw, A Manual of the Path Factors (Maggāṅga Dīpanī). England: Association for Insight Meditation, lk 45–46. *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47).

ÕIGE PÜÜDLUS

Õige püüdlus (*sammāvāyāma*) tähendab:

- 1) veel esile kerkimata mitteoskuslike meeleseisundite vältimist (*anuppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ anuppādāya vāyāma*),
- 2) esile kerkinud mitteoskuslike meeleseisundite hülgamist (*uppannānaṃ akusalānaṃ dhammānaṃ pahānāya vāyāma*),
- 3) veel esile kerkimata oskuslike meeleseisundite arendamist (*anuppannānaṃ kusālānaṃ dhammānaṃ uppādāya vāyāma*) ja
- 4) esile kerkinud oskuslike meeleseisundite säilitamist (*uppannānaṃ kusālānaṃ dhammānaṃ bhiyyo bhāvāya vāyāma*).¹

ÕIGE PÜÜDLUS (<i>sammāvāyāma</i>)		
	Oskuslik	Mitteoskuslik
Esile kerkinud	SÄILITADA	ÜLETADA
Esile mittekerkinud	ARENDADA	VÄLTIDA

Allikas: "Tee analüüsi sutta", SN 45.8

Õige püüdlus sisaldab seega kahte liiki tegevusi – oskuslikke (*kusala*) ja mitteoskuslikke (*akusala*), vastavalt millele on esile kerkinud (*uppanna*) või veel mitte esile kerkinud (*anuppanna*) oskuslikud või mitteoskuslikud meeleseisundid (52 meeletegurit ehk *cetasika*'t).² See tähendab, et virgumise teel käija peaks hoiduma kõigist veel mittetekkinud mitte-

¹ *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

² Mitteoskuslikud meeleseisundid on võrsunud kolmest mitteoskuslikust juurest, milleks on ahnus, viha ja pettekujutus (*lobha, dosa, moha*), oskuslikud meeleseisundid on võrsunud nende kolme mitteoskusliku juure puudumisest (*alobha, adosa, amoha*). Vaata ka "Oskuslik ja mitteoskuslik käitumine".

oskuslikest meeleseisunditest, mis võivad tulevikus takistada kaheksaosalise aarialiku tee teostamist, ning hülgame kõik juba esilekerkinud mitteoskuslikud meeleseisundid, mis seda takistavad. Oskuslike meeleseisundeid arendada ja säilitada tähendab harjutada järjepidevalt juba esilekerkinud oskuslike omadusi (kõlblus, vóorus jms) ja püüelda selle poole, et kaheksaosalise aarialiku tee teostamisel saaksid juba selles elus esile kerkida kõikide tulvade ületamist võimaldavad seitse virgumistegurit (*satta bojjhaṅgā*).³

“Pingutuse suttas”⁴ tutvustatakse nelja õige püüdlusega sarnast **nelja õiget pingutust** (*cattāro sammāpadhānā*), milleks on:

- 1) ohjamise pingutus (*saṁvarapadhāna*),
- 2) loobumise pingutus (*pahānapadhāna*),
- 3) arendamise pingutus (*bhāvanapadhāna*)
- 4) säilitamise pingutus (*anurakkhaṇāpadhāna*).

Ohjamise pingutus tähendab, et munk kontrollib oma meeli ja ei seo ennast juba esilekerkinud vormi, heli, lõhna, maitse, keha või meele tajumulgaga, ei selle osa ega terviku suhtes. Ta püüab hoiduda sellest, mille kaudu kurjus või mitteoskuslikud meeleseisundid nagu ahnus, viha või pettekujutus võiksid esile kerkida, ning jälgib, valvab ja ohjab oma meeli.

Loobumise pingutus tähendab, et munk ei hoia meeles ainsatki juba tekkinud sensuaalse naudingut või kurjusega seotud mõtet ega mitteoskuslikku meeleseisundit. Ta loobub neist, hajutab või hävitab need, põhjustades nende lakkamise.

Kui mingi objektiga seoses kerkib meeles esile kurjusest, ahnusest, vihast või pettekujutlusest võrsunud oskamatu mõte, on seda võimalik ületada viiel moel. Selleks tuleb: 1) oskamatu objekt asendada oskusliku

objektiga; 2) reflekteerida oskamatu mõtte kahjulikkust, laiduväärsust ja kannatusterohkust; 3) mitte pöörata oskamatu mõttele tähelepanu; 4) kaaluda oskamatu mõtte siduvat olemust; ja 5) sellest otsustavalt loobuda.⁵

Arendamise pingutus tähendab, et munk arendab seitset virgumistegurit (*satta bojjhaṅgā*).⁶

Säilitamise pingutus tähendab, et munk säilitab juba esilekerkinud heade omadustega keskendumismärke (*bhaddaka samādhinimitta*),⁷ mille objektideks on 1) skelett, 2) ussitav laip, 3) värvust muutnud (sinakas/lillakas/pruun) laip, 4) auklikuks mädanenud laip ja 5) ülestursunud laip.⁸

³ *Bojjhaṅga Saṁyutta*, *Nibbedhabhāgiya-sutta*, SN 46.28 (S.v.87) *Ekadhamma-sutta*, SN 46.29 (S.v.88).

⁴ *Padhāna-sutta*, AN 4.13 (A.ii.15).

⁵ *Vitakkasaṇṭhāna-sutta*, MN 20 (M.i.118).

⁶ Seitset virgumistegurit käsitleb põhjalikumalt *Bojjhaṅga-sutta*, AN 10.102 (AN.v.211); nende arendamist *Ānāpānasati-sutta*, MN 118 (MN.iii.78). Seitse virgumistegurit on toodud peatükis “Õige teadvelolek”.

⁷ *saṁādhinimitta* - keskendumismärk on keskendumise teatud etapis tekkiv välise objekti meeleisene refleksioon ehk mentaalne kujund.

⁸ *aṭṭhika*, *puḷavaka*, *vinīlaka*, *vicchiddaka*, *uddhumātaka*. Vt *Samvara-sutta*, AN 4.14 (A.ii.16); *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (D.iii.225) jt.

ÕIGE TEADVELOLEK

Õige teadvelolek (*sammāsati*) tähendab igas hetkes püsivat ja kirkast teadvelolekut kõigest kogetavast. Sellise teadlikkuse loomist kirjeldab "Teadveloleku loomise sutta."¹ Õige teadveloleku arendamine kätkeb nelja alljärgneva keskendumisobjekti analüüsiva vaatlemise (*anupassanā*) ja teadveloleku loomise (*satipaṭṭhāna*) harjutamist, milleks on:

- 1) keha vaatlemine ja teadveloleku loomine (*kāyānupassanā satipaṭṭhāna*);
- 2) tunnete vaatlemine ja teadveloleku loomine (*vedanānupassanā satipaṭṭhāna*);
- 3) teadvuse vaatlemine ja teadveloleku loomine (*cittānupassanā satipaṭṭhāna*);
- 4) dhammade vaatlemine ja teadveloleku loomine (*dhammānupassanā satipaṭṭhāna*).²

Keha vaatlemine ja teadveloleku loomine hõlmab 1) hingamise, 2) nelja kehaasendi (kõndimine, seismine, istumine, lamamine), 3) tegevuste, 4) 31 kehaosa, 5) nelja elemendi ning 6) üheksat tüüpi laipade vaatlemist ja teadveloleku loomist. Järjepideval harjutamisel muutub meel kolmenelja kuu pärast niivõrd keskendunuks, et tekib võime hoida tähelepanu väga pikka aega ühel kindlal objektil.

Tunnete vaatlemine ja teadveloleku loomine hõlmab üheksal moel meeldivate, ebameeldivate ja ei-meeldivate-ega-ebameeldivate tunnete vaatlemist ja teadveloleku loomist. Lisaks hõlmab see ka majapere-mehe ehk kodueluga seotud ilmalike tunnete ja kodutu eluga seotud tunnete vaatlemist ja teadveloleku loomist. Järjepidev keskendumine pidevalt muutuvatele tunnetele võimaldab meelel ületada tunnetega seotud mentaalse rahutuse.

¹ *Satipaṭṭhāna-sutta*, MN 10 (M.i.55).

² *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

SEITSE VIRGUMISTEGURIT (*satta bojjhaṅgā*)

1. Teadvelolek	(<i>sati</i>)
2. Dhamma uurimine	(<i>dhammavicaya</i>)
3. Energia	(<i>viriya</i>)
4. Rõõm	(<i>pīti</i>)
5. Rahulikkus	(<i>passaddhi</i>)
6. Keskendumine	(<i>samādhi</i>)
7. Erapooletus	(<i>upekkhā</i>)

Allikas: "Virgumistegurite sutta", AN 10.102

Teadvuse vaatlemine ja teadveloleku loomine hõlmab kuueteistkümne teadvusseisundi vaatlemist ja teadveloleku loomist alljärgneval moel: kas teadvus esineb hetkel 1) koos kirega või 2) ilma kireta; 3) koos vihaga või 4) ilma vihata; 5) koos pettekujutlusega või 6) ilma pettekujutlusega; kas teadvus on 7) koondunud või 8) mittekoondunud; 9) suurelt avardunud või 10) mitteduurelt avardunud; 11) ülenenud või 12) mitteülenenud; 13) rahunenud või 14) mitterahunenud; 15) vabanenud või 16) mittevabanenud.³ Järjepidev muutuvate teadvusseisundite vaatlemine ja teadveloleku loomine võimaldab ületada mõtlemisega seotud mentaalset rahutust.

Dhammade vaatlemine ja teadveloleku loomine tähendab meeleobjektide teadvustamist ja teadveloleku loomist, milleks on:

- 1) viis takistust (*pañca nīvaraṇā*);⁴
- 2) viis olemasolliku klammerdumise kogumikku (*pañcupādānakkhandhā*);⁵

³ *Sarāga* - *vītarāga*; *sadosa* - *vītadosa*; *samoha* - *vītamoha*; *saikhitta* - *vikkhitta*; *mahaggata* - *amahaggata*; *sauttara* - *anuttara*; *samāhita* - *asamāhita*; *vimutta* - *avimutta*. Vt *Satipaṭṭhāna-sutta*, MN 10 (M.i.55).

⁴ Vaata ka lk 126.

⁵ Vaata ka lk 88.

- 3) kuus sisemist ja välimist tajubaasi (*cha āyatanāni*);⁶
- 4) seitse virgumistegurit (*satta bojjhaṅgā*);⁷
- 5) neli aarialikku tõde (*cattāro ariya saccā*).⁸

Viie takistuse järjepidev vaatlemine ja nende esinemise suhtes teadveloleku loomine võimaldab ületada takistustega seotud mentaalse rahu- tuse ja saavutada sügava džhaana, misjärel on võimalik jätkata läbinä- gemise arendamise (*vipassanā bhāvanā*) abil erinevate nähtuste tõelise olemuse (*anicca, dukkha, anatta*) vaatlemist ja sellele vastava püsiva teadveloleku loomist.

Õiget vaadet, õiget püüdlust ja õiget teadvelolekut pole võimalik arendada eraldiseisvalt, kuna need on lahtutamatult läbipõimunud.⁹ Õige teadveloleku lakkamatut harjutamist on Buddha nimetanud “Teadveloleku loomise suttas” *ekāyano maggo*’ks mis tähendab teed, millel on vaid üks võimalik sihtpunkt – *nibbāna*, mis on saavutatav juba selles elus hiljemalt seitsme aasta jooksul.

⁶ Vaata ka lk 91.

⁷ Vaata ka lk 75, 111.

⁸ Vaata ka lk 36-51.

⁹ *Mahācattārīsaka-sutta*, MN 117 (M.iii.71).

ÕIGE TEADVELOLEK (<i>sammāsati</i>)	
I. KEHA	II. TUNDED
1) hingamine 2) neli kehaasendit 3) tegevused 4) kolmkümmend üks kehaosa 5) neli elementi 6) üheksat tüüpi laibad	1) meeldiv 2) ebameeldiv 3) ei-meeldiv-ega-ebameeldiv 4) kehaline meeldiv 5) mentaalne meeldiv 6) kehaline ebameeldiv 7) mentaalne ebameeldiv 8) kehaline ei-meeldiv-ega-ebameeldiv 9) mentaalne ei-meeldiv-ega-ebameeldiv
IV. DHAMMAD	III. TEADVUS
1) viis takistust 2) viis klammerdumise kogumikku 3) kuus sisemist ja kuus välimist tajubaasi 4) seitse virgumistegurit 5) neli aarialikku tõde	1-2) kirega või ilma kireta 3-4) vihaga või ilma vihata 5-6) pettekujutlusega või ilma pettekujutlusega 7-8) koondunud või mittekoondunud 9-10) suurelt avardunud või mittesuurelt avardunud 11-12) ülenenud või mitteülenenud 13-14) rahunenud või mitterahunenud 15-16) vabanenud või mittevabanenud

Allikas: “Teadveloleku loomise suttas”, MN 10

ÕIGE KESKENDUMINE

“Seal, mungad, on puude juured, seal tühjad eluasemed, harjutage džhaanat, mungad; ärge olge hooletud, ärge hiljem kahetsege; see on meie nõuane teile.”¹

Õige keskendumine (*sammāsamādhī*) on meeleseisund, mis hõlmab erinevaid keskendumistasandeid. Õige keskendumise saavutamiseks harjutatakse keskendumist neljal järjest süveneval keskendumistasandil (*jhāna*), milleks on:

- 1) keskendumine esimeses džhaanas (*paṭhamajjhāna samādhī*);
- 2) keskendumine teises džhaanas (*dutiyajjhāna samādhī*);
- 3) keskendumine kolmandas džhaanas (*tatiyajjhāna samādhī*);
- 4) keskendumine neljandas džhaanas (*catutthajjhāna samādhī*).²

Nii nagu lugemisoskuse omandamiseks tuleb alustada tähestikust, on ka keskendumise arendamiseks vaja esmalt saavutada esimene džhaana, kuna sellest saavad alguse kõik järgnevad meele arendamise etapid.

Buddha õpetas rahulikkuse arendamist (*samatha bhāvanā*) ja läbinägemise arendamist (*vipassanā bhāvanā*). Kui rahulikkuse arendamise abil on džhaana saavutatud, meel tasakaalustunud ning kirk (*rāga*) ja viis takistust (*pañca nīvaraṇā*) ajutiselt peatunud, on võimalik jätkata läbinägemise arendamisega.³ Neljandas džhaanas saavutatakse insaidil põhinevate teadmiste esilekerkimise järel üleloomulikud võimed (*iddhividhā*) ja ülimald teadmised (*abhiññā*) ning kannatuse (*dukkha*) ja tulvade (*āsavā*), nende põhjuste, lakkamise ja lakkamisele viiva tee ning uuestisünnirattast pöördumatu vabanemise teadmine ja nägemine.

Suttades on Buddha kirjeldatud **üleloomulikke võimeid** (*iddhividhā*) järgmiselt: 1) olles üks, saab temast mitu, olles mitu, saab temast üks; 2) ta ilmub ja kaob; 3) ta läheb takistamatult läbi seinte ja mägede; 4) ta sukeldub maa sisse ja maast välja, nagu oleks see vesi; 5) ta kõnnib vee peal, nagu oleks see maa; 6) istudes ristatud jalgadega liigub ta läbi õhu nagu tiivuline lind; 7) ta suudab puudutada päikest ja kuud; 8) tal on võim oma kehast kuni Brahmā maailmani välja.⁴ Buddha ei lubanud munkadel üleloomulikke võimeid avalikult demonstreerida.

Paali kaanonis on enamasti toodud kas kolmene või kuuene **ülimade teadmiste** (*abhiññā*) loetelu. Kuuene loend sisaldab teadmisi, mis on seotud: 1) eelloetletud üleloomulike võimetega (*iddhividhaññā*); 2) taevase kõrvaga (*dibbasotaññā*); 3) meele läbistamisega (*cetopariyaññā*); 4) iseenda eelmiste eksistentsidega (*pubbenivāsānussatiññā*); 5) taevase silmaga (*dibbacakkhuññā*) ja 6) tulvade lõppemisega (*āsavakkhayaññā*). Toodud kuuest *abhiññā*’st esimesed viis saavutatakse rahulikkuse arendamise (*samatha bhāvanā*) ja viimane läbinägemise arendamise (*vipassanā bhāvanā*) teel. Kolme viimast ülimat teadmist mainitakse arvukates suttades, sealhulgas “Mahāsaccaka-suttas”⁵, kus Buddha kirjeldab oma virgumise ööl kõigi nende kolme teadmise ilmnemist.

Üleloomulikud võimed on ilmnunud ja ilmnevad ka tulevikus kõikidel, kes on saavutanud neljanda džhaana. Nende võimete ilmnemine on džhaana tulemus, kuid pole meeleharjutamise eesmärk, kuna Buddha õpetuse ainus siht on kõikide kannatuste lakkamine ja *nibbāna* saavutamine.

Buddha on öelnud, et nagu majale pole võimalik ehitada teist korrust, kui eelnevalt on jäetud ehitamata esimene korrus, nii on ka kannatuse peatumine võimatu ilma nelja tõe arusaamise (*anubodha*) ning nende

¹ “Etāni bhikkhave rukkhāmūlāni, etāni suññāgārāni, jhāyatha bhikkhave, mā pamādattha, mā pacchā vippaṭisārino ahuvattha, ayaṃ vo amhākaṃ anusāsānī ti.” – *Kamma-sutta*, SN 35.145 (S.iv.132).

² *Maggavibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.2).

³ *Bālavagga*, AN 2.31 [AN 2.3.10] (A.i.61); *Jhānanisāsaya-sutta* (*Sāvatthinidānaṃ*) AN 9.36 (A.iv.422) jt.

⁴ Vt *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47); *Iddhipāda-saṃyutta*, *Vibhaṅga-sutta*, SN 51.20 (S.v.276); *Susimaparibbājaka-sutta*, SN 12.70 (SN.ii.121), jpt.

Vt *Kevaḍḍha-sutta*, DN 11 (D.i.211).

⁵ MN 36 (M.i.237).

läbistava nägemiseta (*paṭivedha*).⁶ Esmalt tuleb **maise teetõe** (*lokiya maggasacca*) teostamiseks harjutada aarialiku kaheksaosalise tee kolme jaotust, ehk arendada kõlblust (*sīla*), keskendumist (*samādhi*) ja tarkust (*paññā*).⁷ Munga jaoks tähendab kõlblus paatimokkhas (*pāṭimokkha*) toodud piirangute ja ilmikute puhul viie kõlblusjuhise järgimist.⁸ Kõlblisele meelele rajatud rahulikkuse arendamisega on võimalik saavutada sügav objektile kinnistunud keskendatus (*appanāsamādhi* = *jhāna*). Seejärel on võimalik läbinägemise arendamise abil läbistavalt mõista mittepüsivust, kannatust ja minatust ning kannatuse aarialikku tõde ja kannatuse tekkimise aarialikku tõde. Edasi jätkatakse läbinägemise arendamise abil neljanda, kannatuse lakkamisele viiva tee aarialiku tõe realiseerimist. See on **maiset ületav teetõde** (*lokuttarā maggasacca*), milleks on vooguastunu tee (*sotāpannamagga*), ükskordnaasja tee (*sakadāgāmimagga*), mittenaasja tee (*anāgāmimagga*) ja arahandi tee (*arahantamagga*). Seega on neljanda aarialiku tõe eesmärgiks teostada kolmas aarialik tõde (= *nibbāna*), mis saavutatakse esimese ja teise aarialiku tõe teostamisega.

⁶ *Kūṭāgāra-sutta*, SN 56.44 (S.v.452); *Kūṭāgāra-sutta*, SN 46.7 (S.v.75) (detailsem). Suttas näiteks toodud maja (*kūṭāgāra*) on neljale sambale toetuv ühekordne bambusest ehitatud lihtne elamu.

⁷ Buddha on andnud ka 11 omadust, mis teevad *dhammavinaya* arendamise munga jaoks võimatuks. *Mahāgopālaka-sutta*, MN 33 (M.i.220).

⁸ Vaata ka peatükki "Kõlblusjuhiste vastuvõtmine".

AARIALIK KAHEKSAOSALINE TEE (<i>ariya aṭṭhangika magga</i>)	
I. TARKUS (<i>PAÑÑĀ</i>)	1. Õige vaade 1. Õige vaade neljast aarialikust tõest 2. Õige vaade teo olemusest 2. Õige mõte 1. Loobunud mõtlemine 2. Mittepahatahtlik mõtlemine 3. Mittevägivaldne mõtlemine
II. KÕLBLUS (<i>SĪLA</i>)	3. Õige kõne 1. Vale rääkimisest hoidumine 2. Laimavast kõnest hoidumine 3. Karmist kõnest hoidumine 4. Tühjast ja viljatust jutust hoidumine 4. Õige tegu 1. Elu võtmisest hoidumine 2. Mitteantu võtmisest hoidumine 3. Naudingut pakkuvast valest käitumisest hoidumine 5. Õige eluviis 1. Kannatusi tekitavast valest eluviisist hoidumine 2. Sobimatust valest eluviisist hoidumine 3. Ebaausast valest eluviisist hoidumine 4. Loomalikust (madalast) valest eluviisist hoidumine
III. KESKENDUMINE (<i>SAMĀDHI</i>)	6. Õige püüdlus 1. Veel esile kerkimata mitteoskuslike meeleseisundite vältimine 2. Esile kerkinud mitteoskuslike meeleseisundite hülgamine 3. Veel esile kerkimata oskuslike meeleseisundite arendamine 4. Esile kerkinud oskuslike meeleseisundite säilitamine 7. Õige teadvelolek 1. Keha vaatlemine ja teadveloleku loomine 2. Tunnete vaatlemine ja teadveloleku loomine 3. Teadvuse vaatlemine ja teadveloleku loomine 4. Dhammade vaatlemine ja teadveloleku loomine 8. Õige keskendumine 1. Keskendumine esimeses džhaanas 2. Keskendumine teises džhaanas 3. Keskendumine kolmandas džhaanas 4. Keskendumine neljandas džhaanas

Allikas: *Cūḷavedalla-sutta*, MN 44; *Saccavibhaṅga-sutta*, MN 141

BUDDHA ÕPETUSE PÕHIMÕISTED

DUKKHA

“Suurepärane, suurepärane, Anurādha, nii nagu enne, Anurādha, nii ka nüüd on vaid *dukkha* ja *dukkha* lõppemine see, mida ma õpetan.”¹

Paalikeelne sõna *dukkha* on Buddha õpetuse üks olulisemaid mõisteid, millel on kontekstist sõltuvalt väga lai tähenduste ring. Euroopa kultuuri-kontekstis puudub sellele sobiv tõlkevaste, kuid üldjuhul tõlgitakse seda kui kannatus, ahistus, valu, rahulolematust või vaev. *Dukkha* tähistab igasugust füüsilist ja psüühilist kannatust, aga ka üldisemas mõttes võimetust saavutada lõplikku rahulolu ja püsivat õnne. “Kannatuse suttas”² on toodud kolm kannatuse liiki (*dukkhatā*), milleks on 1) kannatuse kannatus, 2) moodustumise kannatus ja 3) muutumise kannatus.

Kannatuse kannatus (*dukkhadukkhatā*) on igas eluetapis (sünd, vanadus, haigus ja surm) ilmnedavad võivad kehaline kannatustunne (*kāyikadukkhavedanā*) või meeleteguripõhine (st mentaalne) kannatustunne (*cetasikadukkhavedanā*). Kannatuse kannatus hõlmab kõiki stressi ja rahutusega seotud emotsioone nagu lein, hala, valu, masendus ja ahastus.

Moodustumise kannatus (*saṅkhāradukkhatā*) tähendab seda, et kõik moodustunud nähtused on *dukkhā*. Moodustumise kannatus on omane kõigele, mis on tekkinud põhjuse ja tagajärje seaduspärase tõttu pidevalt muutuva viie olemasolliku klammerdumise kogumiku (*pañcupādānakkhandhā*) kaudu, kuna nende paratamatuseks saatus on lagunemine.

Muutumise kannatus (*vipariṇāmadukkhatā*) tekib füüsilise heaolu seisundi ja mentaalse õnnetunde möödumisest. Kõik, mis valmistab rõõmu, muutub varem või hiljem ning see muutus põhjustab kurbust, melanhooliat ja igatsust. Muutumise kannatust esindab kokkupuude

KOLM KANNATUSE LIIKI (*tisso dukkhatā*)

1. Kannatuse kannatus	(<i>dukkhadukkhatā</i>)
2. Moodustumise kannatus	(<i>saṅkhāradukkhatā</i>)
3. Muutumise kannatus	(<i>vipariṇāmadukkhatā</i>)

Allikas: *Dukkha-sutta*, SN 38.14

ebameeldivaga, lahusolek meeldivast ja ihaldatava mittesaamine. Muutumise kannatus käib kaasas heaolu muutumise ja lõppemisega.

Tavainimese (*puthujjana*) arusaama kohaselt pakub maailm rohkelt rõõme ja naudinguid, mida peetakse tõeliseks õnneks. Kui vaadelda kõiki ilmnevaid objekte analüütiliselt, kerkib esile selge arusaam, et need ei saa sisaldada tõelist, muutumatut õnne. Mitteteadmise (*avijjā*) ja vale vaate tõttu on meel pimestatud, mistõttu inimene ei näe eksistentsi tõelist loomust, ja usub, et asjad, seisundid ja nähtused on jäävad, rõõmutoovad ja tõeliselt olemasolevad. Iha (*taṇhā*) loob tahtmise, mida omakorda hakkab jõustama ahnus (*lobha*). Kontaktist ihaldatava taju-objektiga tekivad rõõm (*pīti*) ja klammerdumine meeldivasse objektis või kogemusse, mis läbi pettekujutluse (*moha*), et asjad ongi ilusad ja muutumatult olemasolevad, tugevneb veelgi. Kui aga vaadata ilmnevaid asju ja nähtusi nii, nagu need tõeliselt on, ei kerki esile mitteoskuslikke meeleseisundeid, mille juured on pettekujutluses, vales vaates ja ahnuses (*moha*, *diṭṭhi*, *lobha*). Meeldiv kogemus, rõõm ja nauding küll esinevad, kuid kestavad vaid lühikest aega – need ilmnevad ja kaovad. Klammerdumise tõttu jätkub iha naudinguid pakkuvate asjade või kogemuste järele, mis päädib lõppematute pingutustega kogeda ihaldatavat uuesti. Naudingute lõppemine on *dukkha* ja lõputud pingutused kogeda neid lühiajalisi naudinguid on samuti *dukkha*. Nautimise ajal tugevnevad ahnus (*lobha*) ja pettekujutlus (*moha*) ning kui iha ei leia rahuldust, kerkib esile rõhuv viha. Naudingute hoolikas analüüs dhamma seisukohast näitab, et naudingute sügavam loomus on kannatus.

¹ “Sādhū sādhū anurādha, pubbe cāham anurādha, etarahi ca dukkhañce va paññāpemi dukkhassa ca nirodhanti.” – *Anurādha-sutta*, SN 22.86 (S.iii.116).

² “Tisso imā āvuso dukkhatā, dukkhadukkhatā saṅkhāradukkhatā vipariṇāmadukkhatā.” – *Dukkha-sutta*, SN 38.14 (S.iv.259).

Sama põhimõtet väljendab ka “Dhammapada”:

“Sestap ära võta midagi kui meeldivat – meeldiva kaotamine on valus. Pole kütkeid sellele, kelles pole ei meeldimist ega vastumeelsust.”³

Kuigi Buddha õpetus keskendub elus esinevale kannatusele ja sellest vabanemisele, ei eita see elus esineva materiaalse ja mentaalse õnne erinevaid vorme. Paalikeelne Buddha kõikide õpetuste kogumik “Tipiṭaka” sisaldab mitmeid loetelusid sellest, mis toovad õnne, rõõmu ja heaolu nii ilmikule kui ilmalikust elust loobunule. Näiteks “Anguttaranikāya” osas “Sukhavagga” loetleb Buddha 62 erinevat ilmikueluga seotud õnne. “Dhammapadas” mainitakse õnne allikatena ära näiteks elamine ilma viha, haiguste, kiirustamise ja võidusoovita, maisest loobununa meelerahus koos vaimsete sõpradega.⁴ Tavainimesele võivad õnne pakkuda nii pereelu, meelelised naudingud, materiaalsed asjad jms, kuigi Buddha pidas kõrgemaks õnneks pereelust ja naudingutest loobumist ning materiaalse heaolu vahetamist meele arendamise vastu.⁵

Buddha liigitas kannatuse (*dukkha*) alla nii džhaanaga kaasnevad rõõmu (*pīti*) ja õnne (*sukha*) tunded kui ka kõrgeima džhaana, kus nii kannatus kui õnn on peatunud ning meel püsib täielikult erapooletus (*upekkhā*) teadvelolekus, sest kõik need seisundid on mittepüsivad (*aniccā*) ning kõik, mis muutub, on *dukkha*.⁶

Buddha õpetas, et tõeline ja kestav õnn ei ole leitav materiaalsest maailmast, kuna see muutub pidevalt, tekitab kannatusi ning on illusoorne. Iga elusolend kogeb sündi (*jāti*), vanadust (*jarā*), haiguseid (*vyādhī*) ja surma (*marāṇa*) ning mitte keegi ei suuda neid nelja vältida – sestap ongi olemasolu kannatus.⁷ Kannatuste lõppemise teele on võimalik õigesti asuda vaid siis, kui ollakse täielikult mõistnud selle olemust.

3 “Tasmā piyaṃ na kayirātha piyāpāyo hi pāpako ganthā tesaṃ na vijjanti yesaṃ natthi piyāppiyaṃ.” – *Dhammapada*, Dhṛp 211.
4 *Dhammapada*, Dhṛp 197-208.
5 *Dukanipata, Sukhavaggo* (AN.ii.7.)
6 *Mahādukkhakkhandha-sutta*, MN 13 (M.i.83).
7 Ācariya Anuruddha, *A Comprehensive Manual of Abhidhamma* (Abhidhammattha Saṅgaha), Bhikkhu Bodhi (tr.), Kandy: BPS, 1999, lk. 304.

KANNATUS (<i>dukkha</i>)	
1. Kannatuse kannatus	• Sünd • Vanadus • Haigus • Surm • Kõik füüsilise ja mentaalse kannatuse tunded
2. Muutumise kannatus	• Kokkupuude ebameeldivaga • Lahusolek meeldivast • Ihaldatava mittesaamine
3. Moodustumise kannatus	• 5 klammerdumise kogumikku: vorm tunne taju moodustised teadvus
Allikas: “Dhammaratta pöörlemapanemise sutta”, SN 56.11 <i>Dukkha-sutta</i> , SN 38.14	

Kannatuse mõistmine ei tähenda pessimistlikku ellusuhtumist, vaid seda, et elu nähakse hinnanguvabalt, realistlikult, nii nagu see on – see pole ahistuskogemus ise, vaid ahistuse olemasolu mõistmine. Siinkohal on oluline mõista, et Buddha õpetuse seisukohast ei ole kannatuse põhjustajaks mitte nauding, vaid iha naudingut uuesti kogeda ning sellesse klammerdumine. Et vabaneda kannatusest, tuleb vabaneda selle põhjustajast – ihist.

VIIS KLAMMERDUMISE KOGUMIKKU

Virgumata inimene usub, et eksisteerib midagi kindlat ja püsivat, milleks on mina, isiksus, indiviid, olend või ise, kes näeb, kuuleb, tunneb, tajub, omab jne. Dhamma kohaselt on selline arusaam ekslik, kuna põhineb olemasoleva väärarvamusel. Minapõhine vale vaade on ületatav nii keha kui kõige olemasoleva vaatlemise ja kirka teadveloleku arendamisega.¹

Viis klammerdumise kogumikku (*pañcupādānakkhandhā*), esindavad kõiki füüsilisi ja mentaalseid nähtusi ning seda, mida tavainimene arvab olevat inimene, indiviid või mina² ehk üldisemas mõttes olend.³

Buddha julgustas lähemalt uurima kõiki kehaosi, et leida üles see, mida saaks nimetada "minaks" ja mis tundub nii ilmne ning olemasolev.

Vorm ehk **mateeriakogumik** (*rūpakkhanda*) esindab ainsana materiat, ülejäänud kogumikud liigituvad teadvuse (*nāma*) alla. Siia kuulub kõik materiaalne nii minevikus, olevikus kui tulevikus, nii sisemine kui välimine, järele kui peen, kaugel kui lähedal.⁴ Materia on mistahes vorm, mis on klammerdumise tõttu moodustunud elementidest.⁵

Neli suurt elementi, milleks on maa-, vee-, tule- ja tuuleelement esindavad materia omadusi.⁶ See, milline keha (*kāya*) ühel või teisel olendil

¹ *Vibhaṅga-sutta*, SN 45.8 (S.v.8).

² *Upādānaparivatta-sutta*, SN 22.56 (S.iii.58); *Mahāpuṇṇama-sutta*, MN 109 (M.iii.15); *Khandha-sutta*, SN 22.48 (S.iii.47), jpt.

³ *Vajira*, SN 5.10 [SN 171] (S.i.135).

⁴ *Khandha-sutta*, SN 22.48 (S.xxii.48). "Abhidhammapīṭaka" esimene raamat "Dhammasaṅgaṇī" jaotab nähtused kolme rühma: I. (1) materia (*rūpa*), II. (2-4) meeletegurid (*cetasika*) ja III. (5) teadvus (*citta*). Vt ka viie klammerdumiskogumiku tabelit lk 93.

⁵ "Cattāro ca mahābhūtā catunnañca mahābhūtānaṃ upādāya rūpaṃ." - *Upādānaparivatta-sutta*, SN 22.56 (S.iii.60).

⁶ *Mahāpuṇṇama-sutta*, MN 109 (M.iii.15). *Visuddhimagga* kohaselt koosnevad neli suurt elementi veel nende derivaatidest (*upādā*), mis hõlmavad viit tajuorganit, mille abil on võimalik tajuda ja mõtestada välismaailma, mis läbi *rūpa* hõlmab kogu materiat – nii sisemist kui välist. 24 *rūpa* derivaati (*upādārūpāni*) on 5 füüsilist tajuorganit: silm (*cakkhu*), kõrv (*sota*), nina (*ghāṇa*), keel (*jivhā*), keha (*kāya*); 4 tajuobjekti: vorm (*rūpa*), heli (*sadda*), lõhn (*gandha*), maitse (*rasa*); naiselikkuse võime (*itthindriya*), mehelikkuse võime (*purisindriya*), meele füüsiline alus (*hadayavatthu*), kehaline väljendus (*kāyaviññatti*), suu-

VIIS KLAMMERDUMISE KOGUMIKKU (<i>pañcupādānakkhandhā</i>)	
1. Vorm	(<i>rūpa</i>)
2. Tunne	(<i>vedanā</i>)
3. Taju	(<i>saññā</i>)
4. Moodustised	(<i>saṅkhārā</i>)
5. Teadvus	(<i>viññāṇa</i>)
Allikas: <i>Khandha-sutta</i> , SN 22.48	

NELI SUURT ELEMENTI (<i>cattāri mahābhūtāni</i>)				
Element	maa- element	vee- element	tule- element	tuule- element
Omadus	1) kõvadus 2) karedus 3) raskus 4) pehmus 5) siledus 6) kergus	7) voolavus 8) sidusus	9) kuumus 10) jahedus	11) toetav 12) tõukav
Allikas: Abhidhammakorvi esimene raamat <i>Dhammasaṅgaṇī</i>				

on, sõltub tema tegudest. Vorm ehk materia (*rūpa*) ise muutub aga vastavalt loomulikele seaduspäradele (*niyāma*).⁷

line väljendus (*vacīviññatti*), füüsiline elu (*rūpa jivita*), ruumi-element (*ākāśadhātu*), vormi liikuvus (*rūpassa lahutā*), vormi elastsus/vormitavus (*rūpassa mudutā*), vormi kohaldumine (*rūpassa kammaññāta*), vormi arenemine (*rūpassa upacaya*), vormi jätkumine (*rūpassa santati*), vananemine (*jarā*), mittepüsivus (*aniccatā*), toide (*āhāra*). Täpsemalt Vism 443–450; Dhs. 585.

⁷ Viit loomulikku seaduspära on selgitatud täpsemalt peatükis "Tegu ja uuestisünd".

Tunnete kogumiku (*vedanākkhandhā*) liigitused erinevad “Tipiṭakas” sõltuvalt sellest, mis on jaotuse aluseks.⁸ Viiekordse olemasollu klammerdumise kogumiku kontekstis jaotatakse tundekogemused vastavalt tajudele kuueks:

- 1) silmakontaktile vastav tunne (*cakkhusamphassajāvedanā*);
- 2) kõrvakontaktile vastav tunne (*sotasamphassajāvedanā*);
- 3) ninakontaktile vastav tunne (*ghānasamphassajāvedanā*);
- 4) keelekontaktile vastav tunne (*jivhāsamphassajāvedanā*);
- 5) kehakontaktile vastav tunne (*kāyasamphassajāvedanā*);
- 6) meelekontaktile vastav tunne (*manosamphassajāvedanā*).⁹

Tunded on maisele inimesele sageli väga olulised ning tihti kulutataksegi suurem osa elust selleks, et kogeda ihaldusväärseid tundeid. Nagu juba eespool mainitud, liigituvad Buddha õpetuse järgi kõik tunded kannatuse alla (*yaṃ kiñci vedayitaṃ taṃ dukkhasmiṃ*)¹⁰, sh ka õnne- ja rõõmutunne. Iga tunne on ajutine ning tekkinud teatud tingimustel ja põhjustel. Nende tingimuste ja põhjuste lakkamisel lakkab ka nendele rajanenud tunne. Kõik, mis on moodustunud, on mittepüsiv ja seega hävimise, kadumise, mööduvuse, muutumise ja lakkamise objekt – seetõttu ei saa ka tunded pakkuda lõplikku ja muutumatut õnne või rahulolu.¹¹ Tunne kui tingimus on iha (*taṇhā*) põhjustaja ja seeläbi on kõik tunded otseselt seotud kannatuse esilekerkimisega.

⁸ Kahese tunnete jaotuse kohaselt esineb 1) kehaline (füüsiline) tunne (*kāyikavedanā*) ja 2) meeleteguripõhine (mentaalne) tunne (*cetasikavedanā*). Kolmese jaotuse kohaselt esineb 1) õnnetunne (*sukhavedanā*), 2) kannatustunne (*dukkhavedanā*) ja 3) ei-kannatuse-ega-õnnetunne (*adukkhāmasukhavedanā*). Viiene tunnete jaotus hõlmab viit liiki tundekogemusi, milleks on 1) kehaline õnnetunne (*kāyikāsukhāvedanā*), 2) kehaline kannatustunne (*kāyikādukkhāvedanā*), 3) meeleteguripõhine (mentaalne) õnnetunne (*cetasikāsukhāvedanā* või *somanassavedanā*), 4) meeleteguripõhine (mentaalne) kannatustunne (*cetasikādukkhāvedanā* või *domanassavedanā*) ning 5) ei-kannatus-ega-õnnetunne (*adukkhāmasukhāvedanā*). Vt *Aṭṭhasata-sutta*, SN 36.22 (S.iv.231); BD lk 101.

⁹ Kontakt on sisemise tajubaasi, välimise tajubaasi ja teadvuse kohtumine. *Chachakka-sutta*, MN 148 (M.III.281).

¹⁰ *Rahogata-sutta*, SN 36.11 (S.iv.216).

¹¹ *Vedanā-saṃyutta*, *Rahogata-sutta*, SN 36.11 (S.iv.216).

KUUS SISEMIST TAJUBAASI (<i>ajjhattikāni āyatanāni</i>)		KUUS VÄLIMIST TAJUBAASI (<i>bāhirāni āyatanāni</i>)	
1) silm	4) keel	1) nähtav vorm	4) maitse
2) kõrv	5) keha	2) heli	5) kombatav objekt
3) nina	6) meel	3) lõhn	6) mentaalne objekt
Allikas: <i>Abhidhammattha-saṅgaha</i>			

Tajude kogumik (*saññākkhandhā*) on seotud kuue sisemise tajubaasi ja neile vastavate väliste tajubaaside ehk objektide tajumisega. Nagu tunded, nii ilmnevad ka kuus taju välismaailmaga kokkupuutumise kaudu. Taju tunneb ära nii füüsilise kui mentaalse objekti.¹²

Moodustiste kogumik (*saṅkhārākkhandhā*) moodustub samuti vastavalt kuuele tajule. Nii pälvimuslikud (*puññābhisāṅkhārā*), mittepälvimuslikud (*apuññābhisāṅkhārā*) kui ka kõigutamatud (*āneñjābhisāṅkhārā*)¹³ moodustised on tahtelised (*cetanā*) tegevused ning seega kamma moodustajad ja uuestisünni põhjustajad. Pälvimuslikud moodustised suunavad uuestisünni õnnelikku valda, pälvimusetud moodustised õnnetusse valda ja kõigutamatud moodustised vormideta valda. Tegu (*kamma*) võib moodustuda sõna (*vacīsāṅkhārā*), keha (*kāyasāṅkhārā*) või teadvuse (*cittasāṅkhārā*) teel.¹⁴ Kammad loovad ainult tahtelised moodustised. Tunne ja taju ei ole tahtlikud ja seega need ei loo kammad.

Moodustiste grupp hõlmab 50 **meeletegurit** (*cetasika*)¹⁵ nagu näiteks tahe, fookusseeritus ehk ühtesuunatus, tähelepanu, otsustavus, energilisus, soov, usk, teadvelolek, pettekujutus, pettekujutluse puudumine, viha, ahnus, vale vaade, uhkus/upsakus, laiskus, loidus, skeptilisus, kaas-

¹² *Upādānaparipavatta-sutta*, SN 22.56 (S.iii.60).

¹³ *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (DN.iii.207). Kõigutamatud *saṅkhārā*’d on nelja vormitu vallaga seotud keskendumises esinevad tahtelised moodustised.

¹⁴ *Saṅkhāra-sutta*, AN 3.23 (AN.i.122).

¹⁵ Meeletegureid on abhidhamma kohaselt kokku 52, nende seas tunne (*vedanā*) ja taju (*saññā*), mis on toodud viies klammerdumise kogumiku loetelus eraldiseisvatena.

tunne, kaasrõõm jt.¹⁶ Meeleteguritest 11 on üldised meelega seotud elemendid, lisaks neile 25 kaunist (*sobhana*) omadust ja 14 mitteoskusliku omadust. Moodustiste ülesandeks on juhtida meel kas oskuslike, mitteoskuslike või neutraalsete tegevuste suunas.

Teadvuse kogumik (*viññāṇakkhandhā*) sisaldab kõiki teadvusseisundeid ja koordineerib ülejäänud nelja kogumikku. Ka teadvus jaguneb vastavalt tajudele kuueks:

- 1) silmateadvus ehk nägemistaju (*cakkhuviññāṇa*);
- 2) kõrvateadvus ehk kuulmistaju (*sotaviññāṇa*);
- 3) ninateadvus ehk haistmistaju (*ghānaviññāṇa*);
- 4) keeleteadvus ehk maitsmistaju (*jivhāviññāṇa*);
- 5) kehateadvus ehk liigutamise- ja puutetaju (*kāyaviññāṇa*);
- 6) meeleadvus ehk meeletaju (*manoviññāṇa*).¹⁷

Kui silmal tekib kontakt mingi objektiga, nt sinise värviga, siis saab silmateadvus teadlikuks värvi kui objekti olemasolust, kuid ei tunne ära, et tegemist on sinise värviga. Nägemine ei tähenda äratundmist – see tekib alles nägemisprotsessi järgmises etapis tänu tajule.¹⁸ Sisemise ja välimise tajubaasi pinnalt tekib tajuspetsiifiline teadvus (*viññāṇa*). Nende kolme – sisemise ja välimise tajubaasi ning teadvuse kohtumisel tekib kontakt (*phassa*). Kontaktile vastavalt tekib tunne (*vedanā*), mis võib olla kas meeldiv, ebameeldiv või neutraalne. Tundele vastavalt tekib iha (*taṇhā*).¹⁹

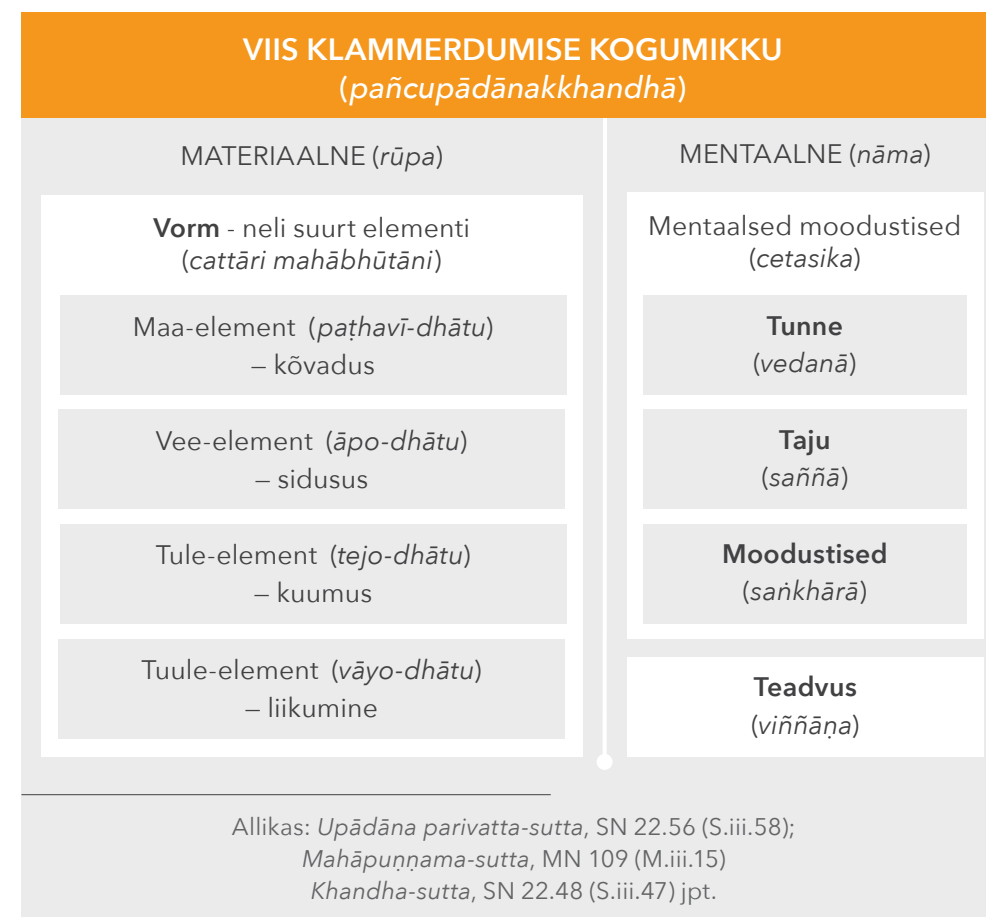
¹⁶ *Etanā, ekaggatā = samādhī, manasikāra, adhimokkha, viriya, chanda, saddhā, sati, moha, amoha, dosa, lobha, diṭṭhi, māna, thīna, middha, vicikicchā, karunā, muditā.* – Ācariya Anuruddha, A Comprehensive Manual of Abhidhamma (Abhidhammattha Saṅgaha). Bhikkhu Bodhi (tr.), Kandy: BPS, 1999, lk 76 jj.

¹⁷ Abhidhamma kohaselt jaguneb teadvus kamma vaatenurgast 89 teadvuskogumikuks (*viññāṇakkhandhā*) ehk teadvusseisundiks, mis võivad olla kas oskusliku, mitteoskusliku või neutraalse loomuga, määrates ära tunde, taju ja teadvuse kõrbelised omadused. (BD, lk 102; 249–252)

¹⁸ *Mahāvedalla-sutta*, MN 43 (M.i.292).

¹⁹ *Chachakka-sutta*, MN 148 (M.iii.280).

Teadvust (*viññāṇa*) ei tohiks samastada hävimatu hinge teooriaga. See pole iseseisev ega püsiv, elusolev substantis ehk mina (*atta/attā*) või aatman (*attan*) või hing (*jīva*), mis liigub siia-sinna või kehasse kehasse. Kui Buddha jünger Sati tegi kord sarnase avalduse, parandas Buddha teda kohe, täpsustades, et teadvust nimetatakse ainult vastavalt tingimusele, mille kaudu see ilmneb (nt silmateadvus ehk *cakkhuviññāṇa*).²⁰ Teadvus saab ilmned ainult koos vormi, tunde, taju ja moodustistega, see sõltub neist ega saa neist neljast kogumikust eraldi eksisteerida.²¹ Seetõttu on võimatu selgitada teadvuse või moodustiste lakkamist ühes ja ilmnemist teises olemasolus vormi, tunde, taju ja moodustiste rühmadest lahus.²²

²⁰ *Mahātaṇhāsāṅkhaya-sutta*, MN 38 (M.i.256 jj).

²¹ *Mahāvedalla-sutta*, MN 43 (MN.i.292).

²² *Upaya-sutta*, SN 22.53 (S.iii.53).

VIIE KLAMMERDUMISE KOGUMIKU KAUDU LOODUD KOGEMUSE STRUKTUUR

Kuus sisemist tajubaasi	Kuus välimist tajubaasi ehk tajubjekt	Kuuele sisemisele ja välimisele tajubaasile vastav teadvus	Kuuele sisemisele ja välimisele tajubaasile vastava teadvuse põhine kontakt	Kontaktile vastav			
silma	nähtav vorm	silma-teadvus	silma-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus
kõrv	heli	kõrva-teadvus	kõrva-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus
nina	lõhn	nina-teadvus	nina-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus
keel	maitse	keele-teadvus	keele-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus
keha	kombatav objekt	keha-teadvus	keha-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus
meel	meele-objekt	meele-teadvus*	meele-kontakt	tunne	taju	moodustised	teadvus

*Meeleteadvus on see, mida Buddha nimetas oma õpetuses meeleks.

Allikas: Abhidhammattha-saṅgaha

See, mida Buddha nimetas oma õpetuses meeleks (*mano, mana, manas*) pole hing, nii nagu seda mõistavad filosoofilised suunad või usundid. Meelel on võime (*indriya*), nagu näiteks silmal on silmavõime (*cak-khundriya*) ehk nägemisvõime ja kõrval kõrvavõime (*sotindriya*) ehk kuulmisvõime. Viie füüsilise tajuorgani abil kogetakse nähtavaid objekte, helisid, lõhnu, maitseid ja kombatavaid objekte. Ideid ja mõtteid pole võimalik tajuorganite abil luua ega mõista, kuid see on võimalik meelevõime (*manindriya*) abil. Kui silma ja silmavõime abil on võimalik näha värve ja väliseid vorme, siis meelevõime abil on võimalik nähtut mõista ja mõtestada, nähtu üle järele mõelda ja seda analüüsida. Kuuenda välimise tajubaasina toimival teadvusel on võime ehk omadus luua mentaalne representatsioon teadvuses olevast informatsioonist ja seesama teadvus ongi tuntud kui meel (*mano*).²³

Buddha on selgitanud munkadele, et pidevalt muutuvad viis klammerdumise kogumikku ei saa moodustada muutumatut, püsiva omaolemusega mina. Kui see oleks nii, oleks näiteks keha ja kõik sellega seonduv – vananemine, haigestumine, surm – selle mina kontrolli all. Sel juhul oleks võimalik öelda, et “olgu minu keha selline” või “ärgu olgu minu keha selline” ning keha muutukski kohe vastavalt soovile. Kuna see ei ole võimalik, siis on selge, et keha ei kuulu meile. Keha on meie tahtest sõltumata lakkamise objekt ning seetõttu tuleb sellest kehast loobuda.²⁴ Kuna kõik viis klammerdumise kogumikku on mittepüsivad, ei saa ka mina olla püsiv, stabiilne, igavene ja muutumatu.²⁵ Buddha on öelnud, et kuni püsiva, stabiilse, igavese ja muutumatu minavaade (*attadiṭṭhi*) pole täielikult ja lõplikult lakanud, ei ole kannatuste lakkamisele viiva püha elu elamine tulemuslik.²⁶ Kui mina puudumise intellektuaalsele teadmisele on lisandunud ka džhaanal põhinev sügav ja vahetu taipamine, vabane-takse esimesest köidikust ehk isikupõhisest vaatest (*sakkāyadiṭṭhi*).

23 Vaata ka tabelit “Viie klammerdumise kogumiku kaudu loodud kogemuse struktuur”, kus meeleks nimetatav (meele-teadvus) on toodud ära rasvases kirjas.

24 *Alagaddūpama-sutta*, MN 22 (M.i.130).

25 *Alagaddūpama-sutta*, MN 22 (M.i.138).

26 *Gomayapiṇḍa-sutta*, SN 22.96 (S.iii.144).

See, mida inimene peab iseendaks, on vaid eeltoodud pidevalt muutuvate mentaalsete ja füüsiliste nähtuste protsess, mis kestab nii kaua, kuni esinevad selle ilmnemise põhjused ja tingimused. Kuigi viis klammerdumise kogumikku ilmnevad ainult koos, ei moodusta need ei iseseisvalt ega üheskoos sõltumatut ega tõelist isiksust või mina (*attā*). Usk muutumatu ja igikestva mina või hinge olemasollu on pelgalt illusioon, kultuuri-spetsiifiline nähtus, mentaalne formatsioon ja soovmõtlemise tulemus.

Need kogumikud on kanalid, mille kaudu toimub inimese suhestumine maailmaga ja millel põhineb tema teadmine ning arusaam eksisteerivast. Kuna viis klammerdumise kogumikku on mittepüsivad ning ilmnevad ja kaovad suhteliselt kiiresti, esindavad need kannatust.²⁷ Buddha on öelnud viie klammerdumise kogumiku kohta:

“Mis on mittepüsiv (*anicca*), on kannatus (*dukkha*); mis on kannatus, on minatu (*anatta*); seda, mis on minatu, tuleb vaadelda nii, nagu see tõeliselt on, õige tarkusega: see pole “minu oma”, see pole “mina”, see pole “mina ise”.²⁸

Mõnikord tõlgendatakse Buddha sõnu ekslikult, arvates, et viis klammerdumise kogumikku tähendab elu ja seega on kogu elu üks suur kannatus. Nii see siiski ei ole – kõik inimesed on kogenud elus ka õnne ja rõõmu. Buddha õpetus viitab lihtsale tõsiasjale, et kõik, mis on mittepüsiv ja minatu ehk millel puudub muutumatu omaolemus, ei saa pakkuda lõplikku rahulolu ega igikestvat õnne.

Buddha õpetuse kohaselt ei ole olemas muutumatut hinge ega isiksust ega üldse mitte midagi, mida võiks nimetada püsivaks minaks (*atta*).²⁹ Vorm on nagu vahuhunnik, tunded kui veemullid, taju kui miraaž, moodustised kui südamikuta banaanitaimede tüvi ja teadvus kui silmamoonutus.³⁰

27 *Mahāsatipatṭhāna-sutta*, DN 22 (D.ii.290).

28 “Yadaniccam taṃ dukkham; yaṃ dukkham tadanattā; yadanattā taṃ netam mama, nesohamasmi, na meso attā’ti evametam yathābhūtam sammappaññāya datṭhabbam.” – *Yadanicca-sutta*, SN 22.15 (S.iii.21).

29 *Soṇa-sutta*, SN 22.49 (S.iii.48).

30 “Pheṇapiṇḍūpamaṃ rūpaṃ, vedanā bubbuḷūpamā; marīcikūpamā saññā, saṅkhārā kadalūpamā; māyūpamañca viññāṇaṃ, desitādiccabandhunā.” – *Pheṇapiṇḍūpamasutta*, SN 22.95 (SN.iii.140). Kuna banaanitaimede tüvi (*kadalūpamā*) on pehme ja ebapüsiv ning peale viljade valmimist kukub kokku, esineb see budistlikes tekstides väärtusetuse sümbolina.

Keskendumine faktile, et olemasolu on põhjustest ja tingimustest sõltuv lakkamatu voog, millel puudub kontrolliv omanik, viib asjade ja nähtuste minatuse (*anatta*) sisulise ja sügava taipamise ning isikupõhise vaate (*sakkāyadiṭṭhi*) lakkamiseni. Iseenesest ei tähenda minatus seda, et keha on illusioon või et kehasse võiks suhtuda hoolimatult. See tähendab asjade ja nähtuste tõelise olemuse mõistmist ning kehaga seotud ekslikust enesemääretlusest (mina ise, minu sünd, minu vananemine, minu haigused, minu surm jms) loobumist.

Kuna inimeste maailmas on segunenud nii kannatused kui rõõm, on just siin kõige suurem võimalus astuda virgumisele viivasse voogu. Buddha on öelnud, et inimelu on väga harukordne ning ülimalt raskesti saavutatav. Ta võrdles inimesena sündimise võimalust sellega, kui suur on tõenäosus, et pime kilpkonn, kes tõuseb iga saja aasta tagant korra mõõtmatu ookeani pinnale, pistab kogemata pea seal tuulte ja tormide vallas triiviva rõnga august läbi.³¹ Seega on inimelu Buddha õpetuse seisukohast erakordselt väärtuslik ning oleks kurb raisata see valede või ilmalike õpetuste õppimisele ja järgimisele või materiaalsete asjade kokkukuhjamisele, et peagi surres sellest kõigest paratamatult ilma jääda.

Kuigi inimesed võivad ekslikult arvata, et Buddha õpetuse järgijad on kurvameelsed või pessimistlikud, on tegelikkus vastupidine. Kui inimene treenib end nägema maailma hinnanguvabalt, nii nagu see tõeliselt on, pole tal põhjust tunda ei hirmu ega muret. Tema meel püsib rahu, ta on ärgas ja kõigest toimuvast teadvel, ei ihalda midagi ega klammerdu millessegi. Teda ei kurvasta ega vihasta kannatuse olemasolu, kuna see ei aitaks kannatusest vabaneda, vaid hoopis suurendaks seda. Buddha ei olnud kunagi kurvameelne, iidsed ürikud kirjeldavad teda alati naeratava (*mihitapubbangama*), õnneliku, rahuloleva ja kaastundlikuna, samamoodi kujutatakse Buddhat ka skulptuuridel ja maalidel.

31 *Chiggala-sutta*, SN 56.48 (S.v.456).

KOLM OLEMASOLU OMADUST

“Kõik moodustised on mittepüsivad,
kõik moodustised on kannatus,
kõik moodustised on minata.”¹

Pärast virgumist nägi Buddha vahetult olemasolu olemust, ehk seda, kuidas asjad tõeliselt on (*yathābhūta*). Igasugune kannatus, rahuldamatuse ja ahistus on üldjoontes põhjustatud tingitud olemasolust. Ta nägi nii elutute kui elavate ehk kõikide tingitud moodustiste (*saṅkhārā*) allumist kolmele omadusele (*tilakkhaṇa*).

Kõik põhjuse kaudu ilmnenud asjad ja nähtused on pidevas muutumises: need ilmnevad, esinevad ja kaovad. Kuna kõik olemasolev on tingitud ja mittepüsiv, puudub sel tõeline ja muutumatu omaolemus, mida võiks nimetada “minaks”. Seetõttu ei saa ka ükski tingitud nähtus sisaldada tingitud olemuse tõttu lõplikku õnne ega muutumatut rahulolu.

Kõik maailmas eksisteeriv on pidevas, lakkamatus muutumises. Nähtused ilmnevad tänu vastavate tingimuste ja põhjuste lõputule jadale, hakkavad siis muutuma ja lagunema ning seejärel kaovad.

Ka 100 aastat pärast Buddha surma elanud Kreeka filosoof Herakleitos peegeldas lakkamatu muutuse seisukohta tõdemuses, et samasse jökke ei saa astuda kaks korda. Mõni muutus toimub sekundite jooksul, mõni mitmesaja või -tuhande aasta jooksul, mõni muutus on silmaga jälgitav, teisi aga ei aduta terve eluea jooksul.

Seni, kuni ei mõisteta olemasolu tõelist olemust, põhjustatakse paratamatult ahistusi, kannatusi ja haigetsaamisi nii enesele kui ka oma lastele, kes jäljendavad vanemate kannatusi põhjustavat maailmavaadet (uskumusi, hoiakuid, väärtushinnanguid) ning sellele vastavat mõtlemist ja käitumist. Kui kannatusi peetakse normaalseks, õpitakse neid ise taluma ning õpetatakse ka lapsi kannatama, pidades seda tervemõistuslikuks või ellujäämise tarkuseks. Selle tagajärg saab olla aga vaid üks

¹ “Sabbe saṅkhārā aniccā..., sabbe saṅkhārā dukkhā..., sabbe saṅkhārā anattā...” – *Dhammapada*, Dhṛp 277-279.

KOLM OLEMASOLU OMADUST (<i>tilakkhaṇa</i>)	
1. Mittepüsivus	(<i>anicca</i>)
2. Kannatus	(<i>dukkha</i>)
3. Minatus	(<i>anattā</i>)
Allikas: <i>Anattālakkaṇa-sutta</i> , SN 22.59	

– rahuldamatuse ja kannatuste põhjustamine nii iseenesele kui ka oma lähedastele.

Kuna kõik siin maailmas on olemuselt niikuinii mittepüsiv, siis kas on arukas näha vaeva pidevalt muutuvate asjade nimel, nagu näiteks aine- line rikkus, kuulsus, kiitus või ilu? Välistele teguritele rajatud rahuldus ja õnnetunne saavadki olla vaid ajutised. Kui arukaks saab pidada mõtlemist, mille kohaselt on võimalik ehitada ajutistest asjadest midagi püsivat?

Et õppida nägema maailma realistlikult, nii nagu see on, tuleks mõista, mida tähendavad naudingupõhine rahulolu (*assāda*), viletsus (*āḍīnava*) ja loobumisega kaasnev hülgamine (*nissaraṇa*).² Näiteks, ilusa ja kütkestava inimese vaatamine tekitab naudingut ja õnnetunnet. Kuid nii tunne ise kui ka inimene ja tema ilu on ajutised. Olukorras, kus ei saada enam olla koos ihaldatud inimesega (lahkumine, surm vms), tuntakse kurbust, rahutust või sügavat masendust, mis võib päädida lapsiku või suisa eluohtliku käitumisega – see on naudingu mündi teine külg (= *āḍīnava*). Aga kui hüljata ihalev kiindumus ja vaadelda olukorda hinnanguvabalt, erapooletult, püsib meel täielikus vabaduses (= *nissaraṇa*). Selline vabanemine on võimalik vaid siis, kui võtta vaatluse alla nii elus esinev nauding ja kannatus kui ka neist vabanemise võimalus ning analüüsida neid objektiivselt ja igakülgsest.

² *Mahādukkhakkhandha-sutta*, MN 13 (M.i.85 jj).

Aga mida tähendab minatus ehk mitte-mina (*anatta*)? Pea kõikides usundites eksisteerib uskumus surematu, igavese või absoluutse aatmani (*attan*, sansk *ātman*), mina (*atta/attā*), hinge (*jīva*) või muu permanentse suuruse olemasolust. Näiteks kristluses on hing jumala loodud ja peab pärast surma, vastavalt jumala kohtumõistmisele, elama igavestest ajast igavesti kas kannatusterohkes põrgus, kus "kõiki soolatakse tulega" ning kus "nende uss ei sure ja tuli ei kustu",³ või õndsalikus ja rõõmurohkes taevas. Teiste usundite kohaselt liigub aatman ühest elust ja kehast teise, kuni lõpuks ühineb täielikult puhastununa universaalse aatmaniga, millest see usutakse olevat algselt pärinenud. Buddha õpetus on absoluutselt unikaalne, kuna selle järgi on idee nii aatmani kui ka hinge olemasolust pettekujutluse ja soovmõtleamise vili. Osade mitte-theravaada budistlike koolkondade filosoofias esinevad viited selle kohta, justkui aatman või midagi selle sarnast siiski eksisteeriks, või et Buddha on surematu ja igavene ning elab kusagil buddhamaal edasi, tulenevad Buddha õpetuse ekslikest tõlgetest ning piiratud teadmistest.⁴ Buddha on üheselt ja korduvalt selgitanud, et olemasolu tunnuseks on mina puudumine (*anatta*) ning *parinibbāna* järel ei ole enam ühtegi tulemist ainsassegi olemasollu. Pärast maise keha surma ei ole Buddha enam nähtav ei inimestele ega jumalatele.⁵

Buddha on selgitanud, et olendid koosnevad vaid viiest klammerdumise kogumikust ja mitte millestki enamast.⁶ Paljudel on aga raske leppida omaolemuse puudumise õpetusega, samas ei suuda keegi tõestada ka hinge olemasolu.

Buddha õpetuse kohaselt on mõlemad vaated – "mul on mina" kui ka "mul pole mina" – ebakorrektsed, kuna baseeruvad eksitavale "mina olen" mõtlemisele.⁷ Aga kuidas siis mõista seda, mida me nimetame

"minaks"? "Milinda küsimused" sisaldab ilmekat lugu sellest, kuidas mõista Buddha õpetuse kontekstis iseendaks peetavat.⁸

Kui kuningas Milinda⁹ küsis Auväärselt arahandilt Nāgasenalt: "Millise nimega peaksin ma Teid nimetama?", vastas Auväärne: "Minu kaaslased kutsuvad mind Nāgasenaks. Kuid ei nime ega isikut, kellele see nimi viitab, ei eksisteeri tõeliselt."

Kuningas küsis: "Kui ei Nāgasenat ega isikut ei eksisteeri, siis kellele teevad inimesed annetusi ja kes saab annetusi? Kuna Te need vastu võtate, siis Te ka eksisteerite. Miks Te valetate, vaatamata oma suursugususele?"

"Teie majesteet, kas Te tulite templisse jalgsi või kaarikuga?" küsis selle peale Auväärne Nāgasena kuningalt.

"Ma tulin kaarikuga," vastas kuningas.

Auväärne küsis edasi: "Sellisel juhul, palun, näidake mulle oma kaarikut. Kas hobune on kaarik? Kas rattad on kaarik? Kas telg on kaarik? Kas kabiin on kaarik?"

"Ei," vastas kuningas kõikidele küsimustele.

"Kas kaarik on hobuse, rataste, telje või kabiini kõrval?" küsis Auväärne Nāgasena.

Kuningas vastas uuesti "Ei".

Auväärne Nāgasena küsis seepeale: "Teie Majesteet, Te ütlesite, et tulite siia kaarikuga, kuid Te ei suuda mulle näidata kaarikut. Miks Te valetate, vaatamata oma suursugususele?"

Kuningas nõustus: "Kaarik pole ei hobune, rattad, telg ega kabiin. Vaid nende kombinatsiooni nimetatakse kaarikuks."

³ Markuse evangeelium 9,43–49.

⁴ Tõlkevigu ja neist tulenevaid väärarusaamu selgitavad mitmed sellesisulised akadeemilised uurimustööd ja raamatud, sh Wapola Rahula, What the Buddha Taught, lk 59 jj.

⁵ *Brahmajāla-sutta*, DN 1 (DN.i.46).

⁶ "Yadaniccaṃ taṃ dukkhaṃ." – *Yadanicca-sutta*, SN 22.15 (S.iii.21).

⁷ *Alagaddūpama-sutta*, MN 22 (M.i.130).

⁸ I. B. Horner, Milinda's Questions (Milindapañha). Vol.1, London: Luzac & Company Ltd, 1969, lk 36–37.

⁹ Kreeka päritolu kuningas Menandros.

Auväärne Nāgasena märkis seepeale: "Suurepärane, Teie Majesteet, Te peaksite mõistma Nāgasenat samuti, nagu olete mõistnud kaarikut."

Iseendaks nimetatava kui pidevalt muutuvate kogumike nägemine pole ei negatiivne ega nihilistlik – see on realistlik. Kuna reaalsus ei ole negatiivne ega positiivne, on siinkohal tegemist lihtsalt fakti nentimisega: nii on.

Omaolemusetuse õige mõistmine ei saa toimuda ühte või teise vaatesse uskumise teel, vaid ainult viie üksteisest sõltuvana toimivate klammerdumise kogumike (*upādānakkhandhā*) hinnanguvaba vaatlemise ja teadvustamise kaudu.¹⁰

¹⁰ Vt ka peatükki "Õige teadvelolek".

SÕLTUVUSLIK TEKKIMINE

"Kui on see, on too; kui see tekib, too tekib.
Kui pole seda, pole toda; kui see lakkab, too lakkab."¹

Kannatuse ja kõige ilmneva tekkimist ning lakkamist on võimalik täpsemalt mõista "Põhjuse suttas"² Buddha poolt õpetatud **sõltuvusliku tekkimise** (*paṭiccasamuppāda*) abil, mis on ühtlasi eeltoodud omaolemuse puudumise ja viie klammerdumise kogumiku õpetuse harmooniline jätk. Buddha nägi sõltuvuslikku tekkimist virgumise esimesel ööl.³ Sõltuvuslik tekkimine toimub põhjuse ja tagajärje põhimõtte alusel, kus kõik ilmnev on tingitud, suhteline ja ajutine. Iga tekkinud nähtus on tingitud eelnevast ja põhjustab järgneva.⁴ Sõltuvusliku tekkimise mõistmine ja sellekohane olemasolu nägemine on vooguastunu (*sotāpanna*) üks omadustest.⁵

Mitteteadmine (*avijjā*) on vahetu teadmise puudumine neljast aarialikust tõesest, mis on põhiline tahteliste tegude allikas ning olemasolurattas tiirlemise põhjus. Mitteteadmine iseenesest ei ole sansaara nii-öelda esimene põhjus, kuna sõltuvusliku tekkimise ahelal puuduvad konkreetne algus ja lõpp. Buddha on kinnitanud, et olemasolu on lõputa ja alguvõrd (ilma esimese olendita), ümbritsetud mitteteadmisega ja seotud ihaga (*taṇhā*).⁶ Kuna ka enne iha esines mitteteadmist, ei saa iha olla olemasolu algpõhjus. Mitteteadmine kui tingimus põhjustab moodustised (*avijjāpaccayā saṅkhārā*).

Moodustised (*saṅkhāra*) on tahtel (*cetanā*) põhinevad kehalised moodustised (*kāyasāṅkhāra*), sõnalised moodustised (*vacīsaṅkhāra*) ja teadvuse moodustised (*cittasaṅkhāra*). Moodustised kätkevad nii oskuslikke pälvimusi

¹ "Imasmiṃ sati idaṃ hoti. Imassuppādā idaṃ uppajjati. Imasmiṃ asati idaṃ hoti. Imassa nirodhā idaṃ nirujjhati...." – *Paṭiccasamuppāda-sutta*, SN 12.1-2 (S.ii.1), *Bahudhātuka-sutta*, MN 115 (MN.iii.63).

² *Upanisa-sutta*, SN 12.23 (S.ii.29), jm.

³ *Dvedhāvitakka-sutta*, MN 19 (M.i.114).

⁴ *Mahānidāna-sutta*, DN 15 (D.ii.55).

⁵ *Ānisaṃsa-sutta*, AN 6.97 (A.iii.441). Vaata ka peatükki "Kes on aaria?".

⁶ *Avijjā-sutta*, AN 10.61 (A.v.113); *Tiānakaṭṭha-sutta*, SN 15.1 (S.ii.178); *Gaddulabaddha-sutta*, SN 22.99 (S.iii.149); *Dutiyagaddulabaddha-sutta* SN 22.100 (S.iii.151), jm.

(*puññābhisankhāra*), mitteoskuslikke mittepälvimusi (*apuññābhisankhāra*) kui ka kõigutamatut häirimatust loovaid moodustisi (*āṇeñjabhisankhāra*).⁷ Teadmatusel alguse saanud moodustised on uuestisündi esilekutsuva kamma loojad. Moodustis kui tingimus põhjustab teadvuse (*saṅkhārapaccayā viññānaṃ*).

Teadvust (*viññāna*) esineb Buddha õpetuses kuut liiki:

- 1) silmateadvus (*cakkhuviññāna*),
- 2) kõrvateadvus (*sotaviññāna*),
- 3) ninateadvus (*ghānaviññāna*),
- 4) keeleteadvus (*jivhāviññāna*),
- 5) kehateadvus (*kāyaviññāna*),
- 6) meeletheadvus (*manoviññāna*).

Teadvus kui tingimus põhjustab omakorda nime ja vormi (mentaalse ja materiaalse) ilmlemise (*viññānapaccayā nāmarūpaṃ*). Teadvus, nimi ja vorm kerkivad esile üheaegselt.

Nimi ja vorm (*nāmarūpa*) ehk mentaalsus ja materiaalsus on eraldiseisvad. Materjal ehk vormil puudub võime tajuda, mõelda, võrrelda või järel-dada – need on mentaalse moodustise omadused. Meelemoodustistel puudub aga igasugune materiaalsus. Teadvus on materiaalne, st teadvus ainult “kasutab” materiat. Mentaalse ja materiaalse (vorm, tunne, taju, moodustised ja teadvus) lakkamine on dukkha, sünni, vanaduse, haiguse ja surma lõppemine.⁸ *Nāmarūpa* kui tingimus põhjustab kuus tajubaasi (*nāmarūpapaccayā salāyatanaṃ*).

Kuus tajubaasi (*salāyatana*) on viis füüsilist tajuorganit ja meel ning kuus tajuobjekti, mis on kaasatud kõikidesse psühhofüüsilistesse protsessidesse. *Salāyatana* kui tingimus põhjustab kontakti (*salāyatanapaccayā phasso*).

⁷ *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (DN.iii.207).

⁸ *Uppāda-sutta*, SN 22.30 (S.iii.31).

SÕLTUVUSLIKU TEKKIMISE 12 TEGURIT (<i>paṭiccasamuppāda</i>)					
Minevik	1. Mitteteadmine	(<i>avijjā</i>)	Kamma saamine (<i>kammabhava</i>); 5 põhjust: 1, 2, 8, 9, 10		
	2. Moodustised	(<i>saṅkhāra</i>)			
Olevik	3. Teadvus	(<i>viññāna</i>)	Uuestisünni saamine (<i>upapattibhava</i>); 5 põhjust: 3-7		
	4. Nimi ja vorm	(<i>nāmarūpa</i>)			
	5. Kuus tajubaasi	(<i>saḷāyatana</i>)			
	6. Kontakt	(<i>phassa</i>)			
	7. Tunne	(<i>vedanā</i>)			
	8. Iha	(<i>taṇhā</i>)			
	9. Klammerdumine	(<i>upādāna</i>)			
	10. Olemasolu	(<i>bhava</i>)			
	Tulevik	11. Sünd		(<i>jāti</i>)	Uuestisünni saamine (<i>upapattibhava</i>); 5 põhjust: 3-7
		12. Vanadus ja surm		(<i>jarāmarāṇa</i>)	
Allikas: <i>Paṭiccasamuppāda-sutta</i> , SN 12.1-2					

Kontakt (*phassa*) on sisemise tajubaasi, välimise tajubaasi (objekti) ja teadvuse kohtumine. Kui objekt (nähtav objekt, heli, maitse jne) jõuab tajuorgani (silma, kõrva, keele jne) kaudu meelde, kerkib esile kuut liiki teadvust (nägemisteadvus, kuulmisteadvus jne). Kontakt kui tingimus põhjustab tunde (*phassapaccayā vedanā*).

Tunne (*vedanā*) vastab kontakti liigile ja võib olla kas meeldiv, ebameeldiv või neutraalne. Tunne kui tingimus põhjustab iha (*vedanāpaccayā taṇhā*).

Iha (*taṇhā*) kui tunde tagajärg ilmneb kuue tajuobjekti kaudu, milleks on:

- 1) vormiia (*rūpataṇhā*) – ihalus atraktiivsete visuaalsete objektide järele;
- 2) heliia (*saddataṇhā*) – ihalus helidega seotud elamuste järele;
- 3) lõhnaiha (*gandhataṇhā*) – ihalus lõhnaelamuste järele;
- 4) maitseiha (*rasataṇhā*) – ihalus maitseelamuste järele;
- 5) puuteiha (*phoṭṭhabbataṇhā*) – ihalus puudutustega seotud kogemuste järele;
- 6) dhammaiha (*dhammataṇhā*) – ihalus meelt erutavate ideede, mõttekonstruktsioonide, intellektuaalsete teadmiste jms järele.⁹

Ebameeldivate tunnete korral võivad meeles tekkida viha, vastikus või sallimatus ja iha sellest vabaneda. Vaimse arengu seisukohast on iha mõistmine ja ületamine äärmiselt oluline, kuna iha ja selle ajal tegutsemine seob üha tugevamini sõltuvusliku tekkimise ringlusesse. Iha kui tingimus põhjustab klammerdumise (*taṇhāpaccayā upādānaṃ*).

Klammerduda (*upādāna*) võib nii 1) naudingutesse (*kāmapādāna*), 2) spekulatiivsetesse vaadetesse (*diṭṭhupādāna*), 3) uskumusse, et rituaalid ja nende järgimine viivad meele virgumisele (*sīlabbatupādāna*), või 4) minaõpetusse (*attavādupādāna*). Klammerdumine kui tingimus põhjustab olemasolu (*upādānapaccayā bhavo*).

Olemasolu (*bhava*) iseloomustab uue olemasolu ilmnemine (nt üsasene eostumine) naudinguihade vallas (*kāmaabhūmi*), vormide vallas (*rūpabhūmi*) või vormideta vallas (*arūpabhūmi*). Mitteoskuslikud tegevused (*akusalakamma*) juhivad uuestisünni armetusse valda, oskuslikud tegevused (*kusalakamma*) juhivad uuestisünni õnnelikku valda ja vankumatud tegevused (*āneñjatākamma*) juhivad uuestisünni vormideta valda.

⁹ Antud kuuene ihade rühmitus (*cha taṇhākāyā*) esineb ka *Saṅgīti-suttas*, DN 33 (D.iii.244). Kokku loetletakse abhidhammas 108 *taṇhā*'t: 3-osaline *taṇhā*'de jaotus korrutatakse 6-osalise tajudele vastavate *taṇhā*'de jaotusega, mis võrdub 18; see korrutatakse kahega (sisemine ja välimine), mis võrdub 36; see omakorda korrutatakse kolmega (min-evikus, olevikus ja tulevikus kogetav) ja saadakse lõpptulemuseks 108.

Virgumata meelega tegutsemine – olgu see oskuslik või mitteoskuslik – on kantud ihast, mis on kamma looja. Ka iha elada õnnelikult, pikalt, tervelt ja külluses loob kammad, mis põhjustab uuestisünni. Seetõttu õpetaski Buddha just arahandi teed, kuna arahandi tegutsemine on ihast vaba. Arahandi uuestisünniks puudub põhjus, kuna tema teod on vankumatud, ehk need ei põhjusta uut kammad. Vaid arahant oskab juhtida teisi õigesti ja tulemuslikult virgumisele, kuna omab selleks vajalikku kogemuspõhist tarkust ja teadmisi. Olemasolu kui tingimus põhjustab sünni (*bhavapaccayā jāti*).

Sünd (*jāti*) uue identiteediga leiab aset tegudega (*kamma*) kooskõlas oleval tasandil, milleks võib olla kas naudinguihade vald (*kāmaabhūmi*), vormide vald (*rūpabhūmi*) või vormideta vald (*arūpabhūmi*). Oskuslik käitumine (*kusala kamma*) põhjustab õnneliku sünni inimeste maailmas (*manussaloka*) või deevade maailmas (*devaloka*) ja mitteoskuslik käitumine (*akusala kamma*) põhjustab uuestisünni ühes neljast madalamast kannatuste vallast. Sünd kui tingimus põhjustab vanaduse ja surma (*jātipaccayā jarāmaraṇa*).

Vanadus ja surm (*jarāmaraṇa*) on sünni vältimatud tagajärjed. Kuna iga ilmnenud vorm moodustub mittepüsivatest osadest, lakkab see olemast, kui ammenduvad selle ilmnemise põhjused ja tingimused. Mittepüsivuse (*aniccā*) paratamatu tagajärg on lagunemine. Vanaduse ja surma kaaslasteks on kannatus: haigused, lein, hala, füüsiline ja vaimne valu, masendus ja ahastus, kokkupuude ebameeldivaga ja lahusolek meeldivast – lühidalt: viis olemasolul klammerdumise kogumikku.

Selline on Buddha selgitus elu ilmnemisest, esinemisest ning jätkuvusest. Sõltuvuslik tekkimine ei esine vaid Buddha õpetuses, vaid see on empiiriline fakt. Buddha on öelnud, et nähtuste tingimuslik ilmnemine (*paṭiccasamuppanna dhamma*) esineb sõltumata sellest, kas buddha on maailma ilmunud või mitte.¹⁰

¹⁰ *Paccaya-sutta*, SN 12.20 (S.ii.25).

Sõltuvusliku tekke seisukohast pärineb kõik ilmnev millestki muust, mistõttu saab ilmnev olla vaid millegi muu tagajärg, mida meil pole võimalik otseselt näha. Mittemina õpetus välistab eraldiseisva mina, hinge või aatmani olemasolu võimalikkuse, kuna maailmas, kus kõik ilmnev on omavahel tingimuslikult seotud, ei saa miski olla eraldi ega iseseisev.

Näiteks, keha sõltub taimedest, taimed sõltuvad veest, vesi sõltub päikesest ning samas on kõik need kolm omavahel lahutamatult seotud.

Sõltuvusliku tekke protsessi vastupidine järjekord selgitab kannatuse ja olemasolu lakkamist: teadmatuse täielikul lõppemisel lõpevad moodustised, moodustiste täielikul lõppemisel lõpeb teadvus jne.

Mõtlus sõltuvuslikust tekkimise üle aitab mõista asjade ja nähtuste tõelist olemust, ehk nagu on öelnud Buddha:

“Kes näeb sõltuvuslikku tekkimist, see näeb dhammat; kes näeb dhammat, see näeb sõltuvuslikku tekkimist.”¹¹

¹¹ “Yo paṭiccasamuppādaṃ passati so dhammaṃ passati; yo dhammaṃ passati so paṭiccasamuppādaṃ passati ti.” – Mahāhatthipadopama-sutta, MN 28 (M.i.190-191); Paṭiccasamuppāda-sutta, SN 12.1-2 (S.ii.1).

SÕLTUVUSLIK TEKKIMINE JA LAKKAMINE (samudayo ca nirodha ca paṭiccasamuppāda)

Allikas: Upanisa-sutta, SN 12.23

TEGU JA UUESTISÜND

“Ma olen omaenda tegude omanik, oma tegude pärija, sündinud oma tegudest, seotud oma tegudega, minu teod on minu ainus kaitse. Ükskõik mida ma teen, kas head või kurja – ma olen selle pärija.”¹

Siddhattha Gotama virgumise öö esimesel poolel avanes talle võime näha lõppematul hulgal iseenda varasemaid sünde, surmasid ja uuestisünde. Ta nägi perekondi, kuhu oli sündinud, isasid ja emasid, kes tal olid olnud, ning loendamatuid rõõme ja kannatusi, mida oli varasemates eludes kogunud.

Seejärel suunas ta kesköö paiku oma meele teiste olendite ilmumisele ja kadumisele ning nägi, kuidas kõik olendid tiirlevad uuestisünnirattas, nii kõrgemad kui madalamad, ilusad kui koledad, õnnelikud kui õnnetud. Ta nägi, kuidas need, kes käitusid halvasti teiste olenditega, pilkasid virgumise teele asunuid ja aariaid ning omasid valesid vaateid, mis sünnitasid mitteoskuslikku mõtlemist ja käitumist, sündisid uuesti sinna, kus valitsesid puudus ja kannatus. Need aga, kellel olid õiged vaated ja kes käitusid oskuslikult kõne, keha ja meelega ega pilganud aariaid, sündisid uuesti soodsatesse tingimustesse inimeste maailmas või taevastes valdades. Ta nägi, kuidas eranditult kõik olendid sünnivad uuesti vastavalt nende endi tegude iseloomule.

Kolmandaks suunas Buddha oma virgunud meele teadmistele, kuidas vabaneda kannatustest (*dukkha*) ja tulvadest (*āsavā*):

“Ma teadsin vahetult, nii nagu see tõeliselt on:
see on kannatus, see on kannatuse tekkimine, see on kannatuse lakkamine ja see on kannatuse lakkamisele viiv tee;
see on tulv, see on tulva tekkimine, see on tulva lakkamine ja see on tulva lakkamisele viiv tee.”²

1 “Kammassakomhi kammadāyādo kammayoni kammabandhu kammaṭṭisaraṇo yaṃ kammaṃ karissāmi kalyāṇaṃ vā pāpakaṃ vā tassa dāyādo bhavissāmīti” pabbajitena abhiṇhaṃ paccavekkhitabbaṃ.” – *Pabbajitaabhiṇha-sutta* (*Dasadhamma-sutta*), AN 10.48 (AN.v.87).
2 *Dvedhāvitakka-sutta*, MN 19 (M.i.114); *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47), jm.

TULVAD (āsavā)	
1. Naudingutulv	(kā mā sāva)
2. Olemasolutulv	(bhavā sāva)
3. Vaatetulv	(diṭṭhā sāva)
4. Mitteteadmisetulv	(avijjā sāva)
Allikas: <i>Āsavagocchaka, Paṭṭhāna/Patthana</i> , 2.3.	

Nagu kääritatud jookide joomine, nii muudab ka lõputu sansaaras esi- nevate tulvade voos tiirlemine olendite meele häguseks ja joobnuks ning virgumise võimalikkus kaikub nendeni vaid kauge kajana. Buddha selgituse kohaselt on just **tulvad** (*āsavā*) need, mis loovad plekke (*saṅkilesikā*), toovad kaasa uuestisünni, tekitavad hirmu ja õnnetust, val- mistavad kannatusi ning on sünni, vananemise ja surma põhjustajad.³

Naudingutulv on klammerdumine meelelistesse naudingutesse. Olemas- olutulv on klammerdumine vormide ja vormideta valdade olemasollu ja/ või nende valdade džhaanadesse. Vaatetulv on klammerdumine vale- desse vaadetesse nähtuste ja olemasolu kohta.

Mitteteadmisetulv on abhidhamma kohaselt teadmatuse neljast aaria- likust tõest, eelmistest olemasoludest, tulevastest olemasoludest, nii eelmistest kui tulevastest olemasoludest ning sõltuvuslikust tekkimi- sest. Kõik tulvad on ületatavad seitsme virgumisteguri (*satta bojjhaṅgā*) kaudu, ⁴ ja tulvade hävinemise vältimatuks eelduseks on džhaana saa- vutamine ja arendamine.⁵

3 “...āsavā saṅkilesikā ponobbhavikā sadarā dukkhavipākā āyatim jātijarāmaṇiyā...” – *Mahāsaccaka-sutta*, MN 36 (M.i.237).
4 *Sabbāsava-sutta*, MN 2 (M.i.6). Mõnedes suttades esineb tulvade kolmene loend, mis ei sisalda mitteteadmisetulva ja mille sisuliseks vasteks on *lobha*, *diṭṭhi* ja *moha*.
5 “Paṭhamampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayam vadāmi; dutiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayam vadāmi; tatiyampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayam vadāmi; catutthampāhaṃ, bhikkhave, jhānaṃ nissāya āsavānaṃ khayam vadāmi.” – *Jhāna-sutta* [*Jhānanissaya*], AN 9.36(A.iv.422).

“Esimese džhaana teel, ma ütlen, bhikkhud, hävinevad tulvad;
teise džhaana teel, ma ütlen, bhikkhud, hävinevad tulvad;
kolmanda džhaana teel, ma ütlen, bhikkhud, hävinevad tulvad;
neljanda džhaana teel, ma ütlen, bhikkhud, hävinevad tulvad.”

Paalikeelne sõna *kamma* tähendab tegevust või tegu, tähistades Buddha õpetuse kontekstis nii tegu ennast kui ka sellele vastavat põhjuse ja tagajärje õiglast ning eksimatut seadus.⁶ Buddha õpetuse kohaselt liigitub teo alla vaid tahteline tegevus (*kamma cetanā*), mis võib olla tehtud kas keha (*kāyakamma*), sõna (*vacīkamma*) või mõttega (*manokamma*), ja millele järgneb vääramatult teole vastav ning sellega kooskõlas olev teovili (*kammavipāka*). Tegu võib olla mitteoskuslik (*akusala*) või oskuslik (*kusala*) ja selle vili võib küpseks saada ehk ilmnedas kas käesoleva eluaja jooksul, järgmises uuestisünnis või hilisemates uuestisündides. Buddha on kokkuvõtvalt kinnitanud, et tahe (*cetanā*) ongi *kamma*,⁷ ja selle viljad võivad küpseda kas Niraajas, loomade vallas (*tiracchānayani*), peetade vallas (*pettivisaya*, *petayani*), inimeste maailmas (*manussaloka*) või deevade maailmas (*devaloka*).⁸

Teo puhul on olulisimaks teguriks kavatsus. Iseka iha (*taṇhā*) või tahte (*cetanā*) ajal tegutsemine toob soovimatut, isegi kui arvatakse ekslikult, et tehakse head. Ükski tõeliselt hea ja puhas kavatsus ei põhjusta isekat või halba käitumist ega tekita teisele ebameeldivusi või kannatust. Buddha on õpetanud:

“See, kes enesele õnne otsides tekitab teistele kannatusi, takerdub vaenulikkuse võrku, ega saa vabaneda vihkamisest.”⁹

Oskuslik käitumine võrsuub oskuslikust soovist (*chanda*), mis on teadvustatud, isetu, vooruslik ja dhammaga kooskõlas.

Teo ja tagajärje toimimist kirjeldavad “Tipiṭakas” mitmed tekstid,¹⁰ mille

⁶ PED lk 455-463.

⁷ “Cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi.” – *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.410 jj).

⁸ *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.410).

⁹ “Paradukkhūpadānena attano sukhamicchatī verasāmsaggasāmsatṭho verā so na parimuccati.” – *Dhammapada*, Dh 291.

¹⁰ Annetamisega seotud soovitud vilju selgitab “*Suppāvēsā-sutta*” Ud 2.8 (Ud.15), isiku seost mineviku kammaga kirjeldab “*Mallikā-sutta*” AN 4.197 (A.ii.202), oskusliku käitumise

võib kokku võtta järgnevalt:

- Kõik elusolendid omavad (*saka*) omaenda kammad – st kõikide olendite ainus vara, mis nendega alati ja kõikjal kaasas käib, on nende endi oskuslikud ja mitteoskuslikud teod, sõltumata sellest, millises uuestisünnitsüklis nad tiirlevad.
- Kõikide olendite ainus pärand (*dāyāda*), mis nendega alati kaasas käib, on nende endi oskuslikud ja mitteoskuslikud teod.
- Olendite paljudes eksistentsides ja olemasolu valdades (*yonī*) ringlemise põhjuseks on nende endi oskuslikud ja mitteoskuslikud teod.
- Oskuslikud ja mitteoskuslikud teod on olendite ainsad sugulased (*bandhū*) ja tõelised sõbrad, kes käivad nendega alati kaasas.
- Oskuslikud ja mitteoskuslikud teod on olendite ainus tõeline varjupaik, abi ja kaitse (*paṭisaraṇa*), sõltumata sellest, millises uuestisünnitsüklis nad tiirlevad.
- Kui keha, kõne ja meele kaudu ilmneb mingi tegevus, järgneb sellele pärandina käesolevas elus või järgmises uuestisünnis teole vastav vili. Teod on need, mis eristavad olendeid madalamas ja kõrgemas vallas.

Kamma seisukohast tähendab õige vaade mõistmist, et minevikus ja olevikus tehtud oskuslikud või mitteoskuslikud teod kujundavad olendite omadusi, mis käivad nendega alati kaasas ning avalduvad vältimatu tagajärjena kas selles elus või mõnes järgnevas uuestisünnis.¹¹ Iga tegu toob kaasa vältimatu tagajärje ja mõjutab uuestisünni vastavalt teo iseloomule.

Uuestisünd ei ole seesama, mida tavaliselt hinduismis ja muudes usundites tuntakse ümbersünnina, kuna Buddha õpetuse kohaselt ei sünni midagi ümber. Kui küsida, mis siis sünnib, on loogiline eeldada, et on

kasudest räägib “*Khuddakanikāya*” kuues raamat “*Vimānavatthu*” ja mitteoskusliku käitumise kahjulikkust selgitab “*Petavatthu*”.

¹¹ *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.410).

midagi, mis sünnib uuesti. Selline arusaam tuleneb konventsionaalsest mõtlemisest, mis on igapäevaelu vältimatu osa. Me oleme harjunud ütleva, et päike tõuseb idast ja loojub läände, hoolimata sellest, mida oleme koolis õppinud.

Kõik on pidevas muutuses: kõik mis on tekkimise objekt, on ka lakkamise objekt.¹² Asjad ja nähtused ilmnevad (*uppāda*), esinevad (*ṭhiti*) ja lagunevad (*bhanga*). Kuigi pole midagi, mis kehas või meeles püsiks hetkegi muutumatuna, on inimese eksistents võimalik. Samal põhimõttel on võimalik ilma muutumatu substantisita (mina, aatman, hing) olemasolu jätkumine pärast keha surma. Kehas olev energia surres ei kao, vaid muutub osaks pidevalt uuenevast olemasolust. Kogu energia on pidevas, katkematus muutumises. Samasugust potentsiaali omab ka teadvus.

Kuna kõik muutub hetkest hetkesse, siis ei ole olemas midagi muutumatut, mis võiks kanduda sellest elust edasi uude olemasollu. Kui kuningas Milinda küsis Auväärselt Nāgasenalt, kas ilma hingeta on uuestisünd võimalik, vastas Nāgasena, et loomulikult on, ja tõi näite kahest kõrvuti asetsevast lambist: kui läita põleva lambi tahiga teise lambi taht, kas siis läheb ühest lambist teise midagi üle?¹³ See, mis ühest olemasolust teise liigub, ei ole püsiv, stabiilne, igavene ega muutumatu hing, mida keegi ei suuda kuskilt leida ega selle olemasolu tõestada, vaid viie ajutise, lõplikku rahuldust mitte pakkuva ja omaolemuseta koostisosa ilmumine ja kadumine.

Nii, nagu paljud ilmingud saavad esineda hetkest hetkesse, ilma et midagi püsivat edasi kanduks, saavad need liikuda ka ühest olemasolust teise. Kui keha sureb, toimub kamma jõudude transformeerumine, ilma et midagi ühest elust teise üle kanduks. See "uus", mis ilmneb, on vaid kammaliste jõudude manifestatsioon. Seega ei ole see, mis sünnib, ei sama ega ka erinev. Uus, mõnes vallas ilmnev olemasolu ei saa olla absoluutselt

sama, mis eelmine, kuna uue ilmneva olemasolu koostisosad on erinevad. Sellist uuestisündi võib võrrelda ka õpetajalt õpilasele edasi antava tekstiga, kus mingit substantsiaalset muutust ei toimu, kuid teadmised kanduvad üle. Kuna aga õpetaja ja õpilase teadmised, uskumused, hoiakud, väärtushinnangud ja elukogemused on erinevad, ei ole õpilase arusaamine omandatud infost absoluutselt sama, kuigi tekst ise jääb muutumatuks. Neid kahte tasandit arvestades pole õpilase poolt omandatud ehk "ülekandunud" tekst ei erinev ega ka sama.

Vaid arahandid ei loo uuestisündi tekitavat kammata, kuna nad toimivad "tühja meelega", st neil puudub iha (*taṇhā*) või tahe (*cetanā*) ning nad on vabanenud kõigist sansaara rattasse siduvast kümnest köidikust (*dasa saṃyojana*).¹⁴

Kõik ilmnev pole seotud ainult teo ja tagajärje seadusega. Kommentaariumid toovad ära **viis loomulikku seaduspära** (*pañcaniyāma*), mille abil on seletatavad kõik füüsilised ja mentaalsed nähtused.¹⁵

1. **Aastaaegade seaduspära** (*utu niyāma*) ehk anorgaanilise seaduspära alla kuuluvad kõik looduses esinevad füüsilised fenomenid nagu vihm ja tuul, temperatuur, aastaaegade vaheldumine jne ning nende nähtuste põhjused. Ka energia ja kõik keemilised reaktsioonid kuuluvad siia alla.
2. **Seemne seaduspära** (*bīja niyāma*) ehk orgaanilise seaduspära alla kuulub kõik mikroobne ja taimne, sh teatud taimede eripärad, nagu see, et nisu võrsub vaid nisu seemnest (*bīja*) ja erinevatel taimedel on erinev paljunemisviis jms.

14 Ülevaade kümnest köidikust on toodud peatükis "Kes on aaria?".

15 *Dhammaniyāmatā* esineb "Paccaya-suttas" (SN 12.20 (S.ii.25)) jm; seemne seaduspärast räägivad "Bīja-sutta" (SN 22.54 (S.iii.54)) ja "Accāyika-sutta" (AN 3.92 [AN 3.91] (A.i.239)); kamma seaduspära kirjeldatakse "Aṅguttaranikāya kammavagga" (AN 4) 11 suttas jm; teadvuse seaduspära on põhjalikult käsitletud abhidhammas ja normi seaduspära nii abhidhammas kui erinevates suttades. Viie seaduspära ühine loend on toodud teoses Buddhaghosa, The Expositor (Aṭṭhasālinī), Vol. II., London: The Oxford University Press, 1921, lk 360–362. Vaata ka *Sumaṅgalavilāsinī* (Dīghanikāya Aṭṭhakathā), DA.II.432, DhsA.272-274; *Abhidhammavataṛa*, lk 54.

12 "Yaṃ kiñcisamudayadhammaṃ sabbaṃ taṃ nirodhadhammaṃ." – *Dhammacakkappa-vattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420); *Chachakka-sutta*, MN 148 (M.iii.280); *Gilāna-sutta*, SN 35.75 (S.iv.47).

13 I. B. Horner, *Milinda's Questions*, II Vol. London: PTS, 1963-1964.

3. **Teo seaduspära** (*kamma niyāma*) hõlmab oskuslikke ja mitteoskuslikke tegusid (*kamma*), mis tingivad teole vastavaid tagajärgi (*kammavipāka*).
4. **Teadvuse seaduspära** (*citta niyāma*) alla kuuluvad teadvuse ja tajuga seotud protsessid, tajude esilekerkimine ja lakkamine, teadvuse funktsioonid jms.
5. **Dhamma seaduspära** (*dhamma niyāma*) alla kuuluvad kõik loomulikud nähtused nagu gravitatsioon jms.

Seega, kui vesi lihvib kivi meres siledaks, ei ole see kivi ega vee *kamma*, vaid anorgaaniline seaduspära (*utu niyāma*). Aga see, kas inimesel läheb elus hästi või halvasti, kas tal on pikk või lühike eluiga, kas ta on haiglane või tugeva tervisega, kas ta on kena välimusega, mõjukas, rikas, sündinud kõrge positsiooniga peres või kas ta on tark või mitte – see kõik sõltub inimese enda kammast.¹⁶

¹⁶ *Cūḷakammavibhaṅga-sutta*, MN 135 (M.iii.202).

OSKUSLIK JA MITTEOSKUSLIK KÄITUMINE

“Isegi kuldmüntide sadu ei too himude rahunemist. Tark teab, et meeleline nauding toob vähe rahulolu, kuid loob kannatusi.”¹

Tegu (*kamma*) on oskuslik (*kusala*) või mitteoskuslik (*akusala*),² sõltuvalt sellest, kas teo aluseks olev tahe (*cetanā*) on kõlbeline või mitte.

	10 MITTEOSKUSLIKKU TEGU (<i>akusala kamma</i>) ehk halbatoovat käitumist (<i>duccarita</i>)	10 OSKUSLIKKU TEGU (<i>kusala kamma</i>) ehk õnnetoovat käitumist (<i>sucarita</i>)
Kehaline tegevus (<i>kayakamma</i>)	1. Elu hävitamine 2. Mitteantu võtmine 3. Naudingut pakkuv vale käitumine	1. Elu hävitamisest hoidumine 2. Mitteantu võtmisest hoidumine 3. Naudingut pakkuvast valest käitumisest hoidumine
Kõneline tegevus (<i>vacīkamma</i>)	4. Vale rääkimine 5. Laimu rääkimine 6. Karm rääkimine 7. Tühi ja viljatu jutt	4. Vale rääkimisest hoidumine 5. Laimu rääkimisest hoidumine 6. Karmilt rääkimisest hoidumine 7. Tühjast ja viljatust jutust hoidumine
Meeleline tegevus (<i>manokamma</i>)	8. Himu 9. Kuritahtlikkus 10. Valed vaated	8. Himust hoidumine 9. Kuritahtlikkusest hoidumine 10. Valedest vaadetest hoidumine
Allikas: <i>Sammādiṭṭhi-sutta</i> , MN 9		

¹ “Ma kahāpaṇavassena titti kāmesu vijjati appassādā, dukhā kāmā iti viññāya paṇḍito.” – *Dhammapada*, Dh 186.

² PED lk 522-523. *Kusala* – tark, arukas, hea, õige, väärtuslik, kiiduväärt; *kusala* esindab kõiki häid ja virgumist soodustavaid omadusi (*dhammā*) ning *akusala* nende vastandeid.

Oskuslik käitumine on õigel vaatel ja kõlbelisel tahtel põhinev tegu, mis on võrsunud kolmest oskuslikust juurest (*kusalāmūla*), milleks on 1) ahnu-setus (*alobha*), 2) vihatus (*adosa*) ja 3) pettekujutluse puudumine (*amoha*).

Oskuslik käitumine väljendub helduses ja maisest loobumises, sõbralikkuses ja heatahtlikkuses ning arukas, virgumisele suunatud õiges tegutsemises. Oskuslik käitumine toob pälvimusi, rõõmu ja rahulolu ning juhib sansaarast (*saṃsāra*) välja virgumisele.

Mitteoskuslik käitumine on valel vaatel ja kõlblusetul ihal põhinev tegu, mis võrsub kolmest oskamatus juurest (*akusalāmūla*), milleks on 1) ahnus (*lobha*), 2) viha (*dosa*) ja 3) pettekujutus (*moha*). Selline käitumine hoiab olendeid sansaaras ja vaid suurendab kannatusi. Kui teadvus on mitteoskusliku poolt hõivatud (*pariyādinnacitto*), põhjustab see oskamatus käitumist, milleks võib olla kas võimupositsiooni ärakasutamine, karistamine, vangistamine, varastamine, söimamine, ähvardamine, pagendamine, vms.³

Meelt rüvetavad kümme plekki (*dasa kilesā*) kuuluvad samuti oskamatu alla, milleks on ahnusele, vihale ja pettekujutlusele lisaks uhkus (*māna*), [vale] vaade (*diṭṭhi*), skeptiline kahtlus (*vicikicchā*), laiskus (*thīna*), rahutus (*uddhacca*), (moraalne) häbitus (*ahirika*) ja (moraalne) kartmatus (*anottappa*).

Kümme mitteoskuslikku tegu on kümne oskusliku teo vastandid.⁴

KÜMME PLEKKI (<i>dasa kilesā</i>)			
1. Ahnus	(<i>lobha</i>)	6. Skeptiline kahtlus	(<i>vicikicchā</i>)
2. Viha	(<i>dosa</i>)	7. Laiskus	(<i>thīna</i>)
3. Pettekujutus	(<i>moha</i>)	8. Rahutus	(<i>uddhacca</i>)
4. Uhkus	(<i>māna</i>)	9. Häbitus	(<i>ahirika</i>)
5. Vaade	(<i>diṭṭhi</i>)	10. Kartmatus	(<i>anottappa</i>)
Allikas: Dhammasaṅgaṇī (Dhs.1548), Vibhaṅga (Vbh.341)			

3 *Mūla-sutta*, AN 3.69 (A.i.201); *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.410).

4 *Sammādiṭṭhi-sutta*, MN 9 (M.i.46), *Pāṭaliya-sutta*, SN 42.13 (S.IV.342), jm.

PÄLVIMUS JA LAHKE ANNETAMINE

Tegu (*kamma*) võib Buddha õpetuse kohaselt olla kas pälvimuslik (*puñña*)¹ või mittepälvimuslik (*apuñña*)² ehk *pāpa*³.

Pälvimus (*puñña*) on annetamise, kõlbluse ja õige keskendumise arendamise teel loodud õnnetoov oskuslik käitumine.⁴ *Puñña* tähistab paali kaanonis kohaselt käitumist, mille eesmärgiks on parandada oma heaolu või saada ilmalikku kasu ilma maistest naudingutest loobumata. Need on teod, mis edendavad ilmalikku õnne nii selles elus kui ka järgmises uuestisünnis.⁵ Pälvimust kujutatakse paali kaanonis alati põhjuse või tingimuseks, tänu millele sünnitakse uuesti taevalikus, õndsas vallas, mille õndsuse tase ja selles viibimise kestus on otseselt seotud eelmistes olemasoludes kogunenud pälvimustega.

Buddha on õpetanud:

“Millised kolm, mungad, on pälvimusliku käitumise alused? Annetamine kui pälvimusliku käitumise alus, kõlblus kui pälvimusliku käitumise alus ja [keskendumise] arendamine kui pälvimusliku käitumise alus.”⁶

KOLM PÄLVIMUSLIKU KÄITUMISE ALUST (<i>tīni puññakiriyavatthūni</i>)	
1. Annetamine	(<i>dāna</i>)
2. Kõlblus	(<i>sīla</i>)
3. Keskendumine	(<i>bhāvanā</i>)
Allikas: <i>Puññakiriyavatthu-sutta</i> , Iti.609	

1 *puñña* - teene; väärtus, väärtuslik omadus; hea tegu; pälvima, väärima. PED lk 1057-1058.

2 *Asammāsambuddhappaveditadhammavinaya*, DN 29 (D.iii.119); *Piṇḍa-sutta* SN 4.18 (S.i.113); *Parivīmaṃsana-sutta*, SN 12.51 (S.ii.80); *Mahācora-sutta*, AN 3.50 (A.i.153), jm.

3 *pāpa* - halb, kuri, vale, paheline käitumine; PED lk 1033. Vt *Dhammapada*, Dh 15, 17 jj.

4 “Dānasīlādpabheada ... sucaritaṃ kusalakammaṃ.” – *Vimānavatthu-aṭṭhakathā*, (VvA 19).

5 *Vimānavatthu*, (Vv 13); *Petavatthu-aṭṭhakathā*, (PvA 58).

6 “Tīṇimāni, bhikkhave, puññakiriyavatthūni. katamāni tīṇi? dānamayaṃ puññakiriyavatthu, sīlamayaṃ puññakiriyavatthu, bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu.” – *Puññakiriyavatthu-sutta*, Iti.60 (Iti.51); *Puññakiriyavatthu-sutta*, AN 8.36 (A.iv.241) (pikem); *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (D.iii.218), jm.

Annetamine ehk daana (*dāna*) on suuremeelne ja lahke tegevus. Kõlblus kui pälvimuslik käitumine tähendab viie kõlblusjuhise järgimist. Keskendatuse arendamine tähendab rahulikkuse arendamist (*samatha bhāvanā*) ja läbinägemise arendamist (*vipassanā bhāvanā*).

Kui Buddha poolt munkadele antud algõpetuses esineb pälvimusliku käitumise kolmene loend, siis kommentaariumitest⁷ võib leida budistlikes maades elavate ilmikute seas populaarse kümnese loendi, kus eeltoodud kolmele lisanduvad veel 4) austamine (*apacāyana*), 5) teiste teenimine (*veyyāvacca*), 6) pälvimuste kogumine ja ülekandmine (*pattidāna*), 7) teiste pälvimuste üle rõõmustamine (*pattānumodana*), 8) Buddha õpetuse kuulamine (*dhammasavana*), 9) õpetuse mõtestamine ja selle üle mõtlustamine (*dhammadesanā*) ning 10) õigel vaatel põhinev käitumine, st õige vaate kujundamine, arendamine ja järgimine (*diṭṭhijjukamma*).⁸

Pälvimuste ülekandmise rituaalid esinevad suuremal või vähemal määral kõigis kolmes budistlikus traditsioonis, milleks on theravaada, mahajaana ja vadžrajaana. Idee pälvimuste ülekandmisest ühelt inimeselt teisele, olgu elavale või juba surnud inimesele, jumalale või mõnele vaimolendile (nt peetale), oli Indias tuntud juba budismieelsest brahmanistlikust kultuurist ja on ilmselt ka kogu mahajaana uue bodhisattva idee määratlemise allikaks.⁹ Pälvimuste kogumine, ülekandmine ja teiste pälvimuste üle rõõmustamine ei sisaldu varasemates kanoonilistes tekstides. Küll aga ilmuvad need ideed suure tõenäosusega mahajaana mõjutustest tingituna hilisema päritoluga tekstidesse, nagu "Petavatthu" ja "Buddhāpadāna".

Näiteks, Tai kultuuris on kombeks lähedase inimese surma korral teha teatud aja möödudes (viis, seitse, kolmkümmend, sada päeva või aasta hiljem) pälvimuste ülekandmise eesmärgil (*puññānumodana*) munkadele annetusi. Samuti võib lühiajaliselt, tavaliselt ühest nädalast kuni ühe aastani, lasta end ordineerida noormungaks ehk noviitsiks (*sāmaṇera*),

⁷ *Dhammasaṅgaṇī* ja *Atthasālinī*.

⁸ *Atthasālinī* sisaldab täpsemad selgitusi kümneses loetelus esinevate pälvimuslike tegude kohta (Tr. 209 jj).

⁹ Richard Gombrich, *What the Buddha thought* (1 ed.). London: Equinox Publishing, 2009.

kogumaks pälvimusi, et need ordinatsiooni lõppedes oma vanematele tänutäheks "üle kanda".

Ükski inimene ei saa teha teise eest tegu (*kamma*) ega saada teise inimese teo vilju (*kammavipāka*) – vastasel juhul oleks Buddha oma ülimal kaastundes kõik inimesed juba 2500 aastat tagasi kannatustest vabastanud. Kuigi uskumus, et pälvimuste ülekandmisel läheb ühelt inimeselt teisele inimesele, olendile või kogu rahvale midagi füüsilisel või mentaalsel tasandil reaalselt üle, ei vasta Buddha originaalõpetuse põhimõtetele, võib seda ideed vaadelda kui kaastunde ja lahkuse arendamise kultuurispetsiifilist aspekti. Mõnikord võib pälvimuste ülekandmise riitus aidata inimesel tulla toime leinaga, paluda mõttes teiselt inimeselt andeks või tugevdada usalduslikku usku Buddhasse, dhammasse ja sanghasse. Kui pälvimuste ülekandmise protseduuri ajal tehakse annetus mungale või sanghale (*sanghika dāna*), on see kamma seisukohast igal juhul oskuslik tegu, millega kaasneb suur kasu.¹⁰

Pälvimus võib olla suur¹¹ või väike.¹² Munkade sangha on selle maailma võrreldamatu pälvimuste väli (*anuttaraṃ puññakkhettaṃ lokassa*)¹³ ja tänu sellele loob mungale või sanghale annetamine suure ja võrreldamatu pälvimusvoo (*puññādhārā*).

Kuigi arahandi teega seotud oskuslikkus (*kusala*) on kõrgem kui ilmalikku õnne toov pälvimus, ei ole need eraldiseisvad, kuna pälvimus kuulub samuti oskusliku alla:

"Kes naudib pälvimusi ja püsib oskuslikus, arendab teed surematuse saavutamiseks. Omandanud väärtusliku dhamma, rõõmustab ta [plekkide] hävinemise üle ega värise surmakuninga saabudes."¹⁴

¹⁰ Ṭhitaṇṇo bhikkhu. (2016). *Mida kinkida budistile pühade ajal?*. Eesti Theravaada Sangha koduleht, 2017, <http://media.voog.com/0000/0037/7838/files/Mida%20kinkida%20budistlike%20pühade%20ajal..pdf>.

¹¹ *ulāra* (DA.I.110; PvA 5) ehk *anappaka* (Pv.i.512).

¹² *paritta* (DA.I.110) ehk *appa* (S.ii.229).

¹³ *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (D.iii.207).

¹⁴ "Yo puññakāmo kusale patitṭhito, bhāveti maggaṃ amatassa pattiyā; so dhamma-sārādhigamo khaye rato, na vedhati maccurājāgamanasmin ti." – *Tatiyaabhisanda-sutta*, SN 55.43 (S.v.401).

Pälvimuste vaatepunktist valitseb aga oht langeda mitteoskuslikkusesse (*akusala*), kuna mõlemad alluvad tulvadele (*āsavā*).¹⁵ Sõltuvalt sellest, milline on tulvade mõju selles elus, ilmnevad tulevased uuestisünnid kas rohkem või vähem soodsates tingimustes – mida rohkem tulvasid, seda ebasoodsam uuestisünd.

Buddha on öelnud:

“Mungad, on olemas tulvad, mis juhivad Niraajasse, tulvad, mis juhivad loomade valda, tulvad, mis juhivad peetade maailma, tulvad, mis juhivad inimeste maailma, tulvad, mis juhivad jumalate maailma.”¹⁶

Seega ei garanteeri pälvimuslikud teod kannatustest pääsemist. Isegi kui rohkete pälvimuste mõjul sünnitakse uuesti taevalikus vallas, on olemasolu seal ajutine. Naudinguid ja rõõme täis deevade vallas on raske mõista kannatuse olemust ja seetõttu ka raske virguda. Kui aga pälvimused jäävad mitteoskusliku käitumisega võrreldes olulisse vähe-
musse, võib järgmine uuestisünd toimuda ka kannatusterohkes Niraaja vallas. Samuti ei pruugi soovitud tuua pälvimuste kogumise eesmärgil tehtud annetused, kui see pole isetu või kui selle taga olev kavatsus ei ole vaba kolmest mitteoskuslikust juurest (*akusalamūla*). Seega pole pälvimus absoluutne kaitse soovimatu eest ega tõeline vabadus.

Puñña mõistet on võimalik selgelt mõista vaid *kusala* ja sansaara kontekstis. Kui *puñña* aitab sündida õnnelikus vallas (*sugatibhūmi*) või taevalikus maailmas (*devaloka*) ja *pāpa* juhib uuestisünni kannatusterohkesse Niraajasse või loomade valda (*tiracchānayoṇi*), siis arahandi tee (*arahattamagga*) juhib kindlalt sansaarast välja, kõikide kannatuste lõppemisele. Pälvimuste põhimõtet käsitlevate kanooniliste tekstide kohaselt¹⁷ on arahant ületanud nii pälvimusliku kui ka mittepälvimusliku¹⁸ ning püsib täiuslikus, üliras oskuslikkuses (*sampannakusala*, *paramakusala*).¹⁹

15 *Apaṇṇaka-sutta*, MN 60 (M.i.402).

16 “Atthi, bhikkhave, āsavā nirayagamanīyā, atthi āsavā tiracchānayoṇigamanīyā, atthi āsavā pettivisayagamanīyā, atthi āsavā manussalokagamanīyā, atthi āsavā deva-
lokaḥ gamanīyā.” – *Nibbedhika-sutta*, AN 6.63 (A.iii.414).

17 *Mātuposaka-sutta*, SN 7.19 [SN 205] (S.i.181), jpt.

18 *Bhikkhaka-sutta*, SN 7.20 [SN 206] (S.i.182).

19 *Samaṇamuṇḍika-sutta* [*Samaṇamuṇḍika*], MN 78 (M.ii.28–29).

Annetamine (*dāna*) tähendab isetut ja lahket jagamist. See on virgumise tee oluline tegur, mis juhib järgmise uuestisünni kõrgematesse olemasolu valdadesse. Lahkus aitab meelel vabaneda ahnusest, isekast omakasupüüust ja täitmatust saamahimust.

Kõige kõrgemaks annetuseks on annetus Buddhale ja teistele arahantidele ning munga poolt vastuvõetud annetus sanghale (*sanghika dāna*), mis loob võrreldamatu pälvimuse. Mungale sobilikud kingid on söök, vesi, rüü, sõiduk, vanik, lõhnasalg, ravimid, peavari, istumis- ja magamistarbed, valgusti ning eluase puhkamiseks ja meele arendamiseks.²⁰ Buddha on öelnud, et almustoidu annetamine mungale toob inimesele pärast uuestisündi viis omadust, milleks on pikk eluiga, kaunis välimus, õnn, elujõud ja arukus.²¹

Raha annetamisel on vaja teada, et kümnes kõlblusjuhis keelab munkadel võtta vastu kulda ja hõbedat (st raha). Kes aga soovib teha rahalist annetust, võib võtta enda kanda munga õpingute, reisimise, dhamma tõlkimise ja trükkimise jms oskusliku tegevusega seotud kulud – sõltuvalt sellest, mida munk hetkel vajab. Ka võivad ilmikud hoiustada mungale mõeldud raha. Kui annetaja teab, et mungal on hetkel kõik vajalik olemas, kuid soovib siiski annetada, võib ta anda mungale mõeldud raha munga abilise (*kappiyakāraka*)²² kätte, lausudes: “Me usaldame selle raha kui sobiliku ja lubatud annetuse Auväärse uute ettevõtmiste tarbeks Auväärse abilisele. Me palume, et kui Auväärsele peaks tekkima ükskõik milline vajadus, andku ta sellest teada oma abilisele.”²³

Igapäevase toidu annetamine mungale on ilmikjärgija jaoks ülimalt oluline tegevus, kuna ta teab, et mungad võivad süüa vaid nende annetatud sööki. Igapäevane almussöögi vastuvõtmise rituaal (*piṇḍapāta*) väljendab sümboolselt munkade ja ilmikute kogukonna vahelist sidet.

20 *Dānūpapatti-sutta*, AN 8.35 (A.iv.239).

21 “Āyuraṃ deti, vaṇṇaṃ deti, sukhaṃ deti, balaṃ deti, paṭibhāṇaṃ deti.” – *Bhojana-sutta*, AN 5.37 (A.iii.42).

22 *kappiya kāraka* – “see, kes muudab sobivaks,” munga abilise, kes midagi mungale pak-
kudes muudab pakutava mungale vastuvõtmiseks vinaja reeglitega kooskõlas olevaks.

23 *Vinayaṭṭhaka* (Vin.i.206).

Mungad jalutavad igal hommikul läbi küla või templi lähedal asuval alal ja võtavad vastu seda, mida lahked ilmikud neile pakuvad. Sellest saavad vaimset kasu mõlemad osapooled. Munkadele on see meeldetuletus suuremeelsusest, mis võimaldab neil pühenduda Buddha õpetuse teostamisele ja innustab neid püüdlema. Ilmikud omakorda tunnevad siirast heameelt lahkest andmisest ning sellest, et on toetanud aaria teele asunuid. Buddha õpetust järgivates maades õpetavad vanemad oma lapsi juba varakult munkadele annetusi tegema ning suhtuma ülima austusega nii Buddhasse, tema antud õpetusse ehk dhammasse kui ka maisest loobunud munkadesse, kes seda dhammat teostavad.

Mungale ei ole sobilik annetada joovastavaid jookke, kutsuda teda osalema pidustustele, kus tantsitakse, lauldakse ja tarbitakse alkoholi, pakuda seksuaalpartnerit või kinkida teadvust mõjutavaid asju (ilu- ja nips- asjakesed, ehted, maalid, ruumikaunistused jms).

Annetus võib olla nii füüsiline kui ka vaimne, näiteks oma aja kinkimine, julgustamisega meelerahu ja kartmatuse kinkimine jms. Buddha on öelnud, et dhamma kink ületab kõik teised kingid.²⁴ Sestap on ülimaks kingiks näiteks "Tipiṭaka" kogumiku või mõne selle osa annetamine, Buddha õpetuse edasiandmine või keskendumise õpetamine (juhul kui õpetajal on õiged teadmised õpetusest ja ta on saavutanud vähemalt esimese džhaana).

24 *Dhammapada*, Dhṛp 354.

MEELE ARENDAMINE

"Seega, sõber Visākha, teadvuse ühtesuunatus on keskendumine."¹

Samādhi tähendab meele "kindlalt fikseerunud seisundit" (sam+ā+√dhā)² ehk keskendatust. Õige keskendumine (*sammāsamādhi*) hõlmab meele harjutamist neljal järjest süveneval keskendumise tasandil (vastavalt *paṭhamajjhāna*, *dutiyajjhāna*, *tatiyajjhāna* ja *catutthajjhāna samādhi*). Õige keskendumine on kõige üldisemas tähenduses mentaalse keskendatuse arendamine, mis on võrsunud õigest mõtlemisest ja õigest püüdlusest. Kui vale keskendumine hõlmab oskamatud meeleseisundeid, siis õige keskendumise on osa oskuslikust teadvusest (*kusalacitta*).³ Buddha õpetuses esineb *samādhi* vaid oskuslikus tähenduses ning selle peamiseks eesmärgiks on meele tundmaõppimine, selitamine ja oskamatust vabastamine.

Buddha on öelnud, et munkadel peab olema selge teadmine neist kahest:

- 1) rahulikkuse arendamisest (*samatha bhāvanā*) ja
- 2) läbinägemise arendamisest (*vipassanā bhāvanā*).⁴

"Suures Rāhulale antud nõuande suttas" selgitab Buddha oma pojale Rāhulale erinevaid meele arendamise viise ning selgitab nende kasu:

"Rāhula, sõbralikkuse arendamine kaotab igasuguse pahatahtlikkuse ... kaastunde arendamine kaotab igasuguse vägivaldsuse ... kaasrõõmu arendamine kaotab igasuguse rahutuse ... võrdse suhtumise arendamine kaotab igasuguse vastumeelsuse ... ebameeldiva [mõistmise] arendamine kaotab kõik kired ... mittepüsivuse teadvustamise arendamine kaotab "mina olen" ... hingamise teadvustamise arendamine kaotab rahutud mõtted ja toob suure kasu."⁵

1 "Yā kho, āvuso visākha, cittassa ekaggatā ayaṃ samādhi." – *Cūḷavedalla-sutta*, MN 44 (M.i.299). Ühtesuunatus (ekaggatā) on sisuliselt džhaana sünonüüm.¹

2 Nyanatiloka, *Buddhist Dictionary: A Manual of Buddhist Terms and Doctrines*, Thailand: Silkwood Book Publication, 2007, lk 182.

3 *Cūḷavedalla-sutta*, MN 44 (M.i.299).

4 "Dveme bhikkhave dhammā vijjābhāgiyā. katame dve? samatho ca vipassanā ca." – *Vijjābhāgiyā-sutta*, AN 2.30 (A.i.61).

5 "Mettaṃ hi te rāhula bhāvaṇaṃ bhāvayato, yo vyāpādo so pahīyissati... karuṇaṃ hi te

VIIS TAKISTUST (*pañca nīvaraṇā*)

1. Naudingusoov	(<i>kāmacchanda</i>)
2. Himu ja kuritahtlikkus	(<i>abhijjhāvyāpāda</i>)
3. Laiskus ja loidus	(<i>thīnamiddha</i>)
4. Rahutus ja mure	(<i>uddhaccakukkucca</i>)
5. Skeptiline kahtlus	(<i>vicikicchā</i>)

Allikas: *Nīvaraṇa (satipaṭṭhāna) sutta*, AN 9.64

Keskendatuse arendamist tuleb alustada rahulikkuse arendamisest (*samathapubbaṅgama vipassanā*)⁶, kus kogu tähelepanu ühele objektile keskendades meel ja keha rahunevad ning meele ebastabiilsus lakkab. Ka Buddha alustas oma meele treenimist rahulikkuse arendamisega, mis oli tol ajal Indias väga levinud joogide praktika. Alles siis, kui kõik viis takistust (*pañca nīvaraṇā*) ja kirg (*rāga*) on esimese džhaana saavutamisel ajutiselt peatunud, saab jätkata rahulikkuse arendamist koos läbinägemise arendamisega.⁷

Keskendatuse arendamisega (*samādhi bhāvanā*) alustamisel kerkivad esile **viis takistust**, milleks on 1) naudingusoov (*kāmacchanda*), 2) himu ja kuritahtlikkus (*abhijjhāvyāpāda*), 3) laiskus ja loidus (*thīnamiddha*), 4) rahutus ja mure (*uddhaccakukkucca*) ja 5) skeptiline kahtlus (*vicikicchā*). Viis takistust ei kirjelda inimese loomust ega ole eksimused või läbikukkumised. Need on keskendumisel ilmnevad meele aspektid, millede

rāhula bhāvanam bhāvayato, yā vihesā sā pahīyissati... muditaṃ hi te rāhula bhāvanam bhāvayato, yā arati sā pahīyissati... upekkham hi te rāhula bhāvanam bhāvayato, yo paṭigho so pahīyissati... asubham hi te rāhula bhāvanam bhāvayato, yo rāgo so pahīyissati... aniccasaññaṃ hi te rāhula bhāvanam bhāvayato, yo asmimāno so pahīyissati... ānāpānasati rāhula bhāvitā bahulikatā, mahapphalā hoti mahānisaṃsā." – *Mahārāhulovada-sutta*, MN 62 (M.i.420).

⁶ *Jhānanisāsaya-sutta (Sāvatthinidānaṃ)* AN 9.36 (A.iv.422) jt.

⁷ Bālavagga, AN 2.31 [AN 2.3.10] (A.i.61). Kui meele arendmist eelistatakse alustada *vipassanā* teel, tuleb seda teha paralleelselt *samatha*'ga, et ületada viis takistust ja kirg ning saavutada džhaana, just nii, nagu seda kirjeldab *Yuganaddha-sutta*, AN 4.170, (A.ii.156) jt.

VIIS VORMIDE DŽHAANA TEGURIT (*jhānaṅga*)

1. Algatav mõtlemine	(<i>vitakka</i>)
2. Püsiv mõtlemine	(<i>vicāra</i>)
3. Rõõm	(<i>pīti</i>)
4. Tunne	(<i>vedanā</i>)
• õnnetunne	(<i>sukhavedanā</i>)
• erapooletustunne	(<i>upekkhavedanā</i>)
5. Ühetesuunatus	(<i>ekaggatā</i>)

Allikas: *Jhāna-sutta*, AN 9.36

ilmumine on meele arendamise loomulik osa ja mis peatuvad džhaana saavutamisel.⁸

"Tipiṭakas" on toodud Buddha kirjeldus neljast vormide džhaanast (*rūpajhāna*) ja neljast vormideta džhaanast (*arūpajhāna*).⁹ Džhaana esindab järjestikku selginevad teadvusseisundeid, mis sisaldavad viie džhaana teguri kombinatsioone.¹⁰

Viis vormide džhaana tegurit (*jhānaṅga*) on meeletegurid (*cetasika*), mis on seotud meele kinnistumisega keskendumisobjektile ning neid on võimalik ületada rahulikkuse arendamise teel.¹¹

Algatavat mõtlemist (*vitakka*) iseloomustab objekti märkamine, selle omaduste tähelepanelik vaatlemine, kogemine ning kohaldumine. Püsivat mõtlemist (*vicāra*) iseloomustab kindlalt ühel objektil püsimine ja selle objekti omaduste igakülgne uurimine ja kogemine. Rõõm (*pīti*) ehk ekstaatiline naudingutunne tekib objekti järjekindlast uurimisest.

⁸ "Kāmacchandanivaraṇaṃ, vyāpādanīvaraṇaṃ, thīnamiddhanivaraṇaṃ, uddhaccakukkuccanivaraṇaṃ, vicikicchānīvaraṇaṃ. Imāni kho bhikkhave pañca nīvaraṇāni." – *Nīvaraṇa (satipaṭṭhāna) sutta*, AN 9.64 (A.iv.457).

⁹ *Jhāna-sutta*, AN 9.36 (A.iv.422); *Anupada-sutta*, MN 111 (M.iii.25), jt.

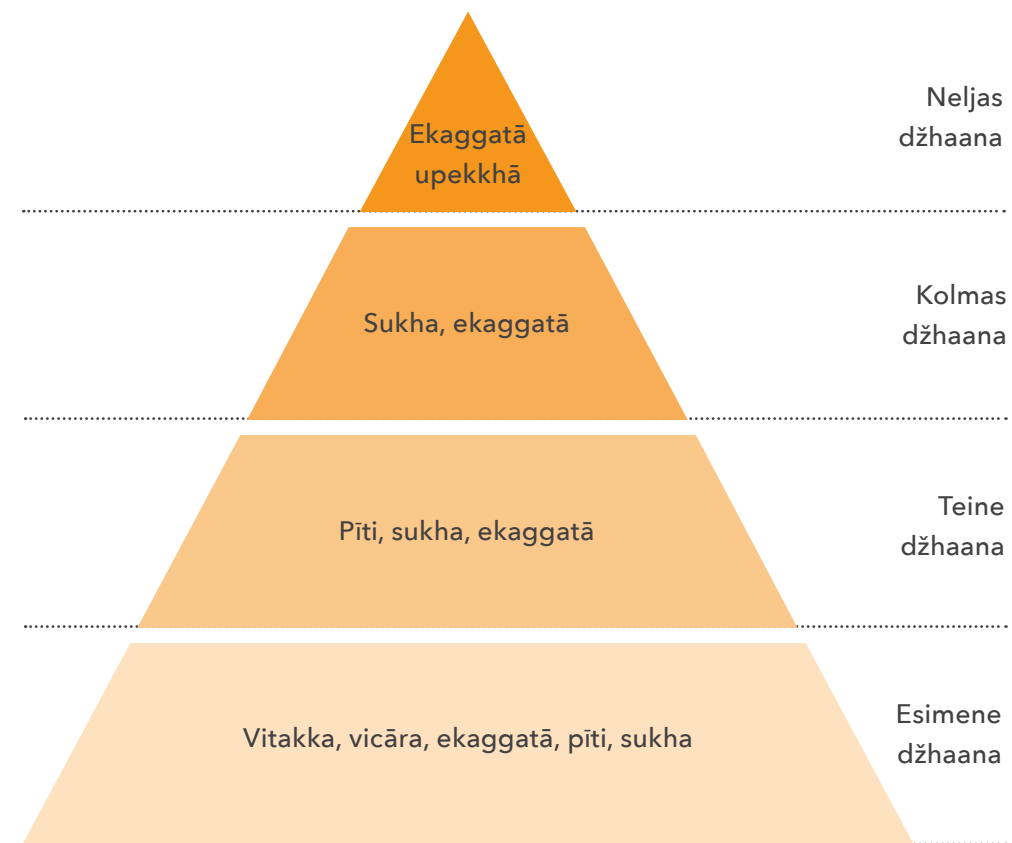
¹⁰ *Mahāvedalla-sutta*, MN 43 (M.i.292); *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47).

¹¹ Ācariya Anuruddha, A Comprehensive Manual of Abhidhamma. The Abhidhammatha Sangha, BPS Pariyatti Editions, Onalaska: Pariyatti Publishing, 2012, lk 76–77.

See on *samādhī*’ni jõudmisest saadav meeldiv rahulolu, mida kogevad varem või hiljem kõik, kes õigesti harjutavad. Tunne (*vedanā*), mis kerkib esile keskendumise süvenedes, võib olla kas õnnetunne (*sukhavedanā*) või erapooletu tunne (*upekkhāvedanā*). Ühetesuunatus (*ekaggatā*) on meeletreeningus saavutatud sügav ja püsiv teadvuse ühte punkti suunatus (*cittekaggatā*), mida nimetatakse džhaanaks (*jhāna*), aga ka samastunud keskendumiseks (*appanāsamādhī*). Ühetesuunatuse saavutamisel muutub meel täiuslikult lihvitud kalliskivi sarnaseks ning inimene kogeb kõikevaldavat õndsat rahu.

Esimeses džhaanas on viis takistust peatunud ja kõik viis džhaana tegurit on aktiivsed. Keskendumine seisneb siin meelega tähelepanu suunamises objektile, mis kutsub meeles esile sügava rahu seisundi (*samatha*). Pideval harjutamisel muutub selline rahu meelega loomulikuks olekuks. Buddha võrdles esimest džhaanat seebipulbri ja vee täieliku segunemisega. Seebipulbrit segatakse seni, kuni see on veest täielikult läbi imbutunud ja vesi on seebipulbri täielikult küllastunud. Samamoodi muutub esimeses džhaanas keha täielikult neeldunuks, küllastudes rõõmu- ja õnnetundest ning keskendatusest. **Teises džhaanas** ületatakse algatav ja püsiv mõtlemine (*vitakka, vicāra*) ning meel vabaneb enesetaju hälvetest, püsides rõõmuküllases rahulolus ja vaikuses. Buddha võrdles teist džhaanat vaikse järvega, mis toitub kargetest veealustest allikatest. Meel muutub siin rõõmsaks ja selgeks ning vabaneb piiravatest mõtetest. **Kolmandas džhaanas** ületatakse ka rõõm (*pīti*) ning jäädakse vaiksesse meelerahusse, selge teadvuse õnneküllasesse seisundisse. Buddha võrdles kolmandat džhaanat järves kasvava lootosega, mis on puhtast veest läbi imbutunud ja küllastunud. **Neljandas džhaanas** jõudes ületatakse ka õnnetunne (*sukhavedanā*) ning meel püsib ühetesuunatult puhtas ja erapooletus teadvelolekus. Buddha võrdles seda džhaanat palaval pärastlõunal järves kümblemisega, misjärel puhatatakse kaldal, mähituna puhtasse, valgesse linasse. Meel hülgab siin kõik vastandid ning saabub meelega täielik ja kõigutamatu tasakaal, puhas, kirkas ja veatu teadvustatus. Kuni meel viibib neljandas džhaanas, ei saa miski meeleväline sellele mõju avaldada.¹²

¹² *Mahāvedalla-sutta*, MN 43 (M.i.292). Buddha antud võrdluspilte džhaanadest kirjeldab *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.47).

Allikas: *Saṅgīti-sutta*, DN 33.

Rahulikkuse arendamiseks (*samathabhāvanā*) on Buddha erinevates suttades nimetanud mitmeid sobivaid objekte (*ārammaṇa* kui "stiimul" kuue taju kontekstis ja *kammaṭṭhāna* kui "keskendumisobjekt" konkreetse objekti puhul), mille kokkuvõttev loetelu on toodud "Visuddhimaggas".¹³

Kümme kasinat (*dasa kasiṇa*) on neli värvikasinat, milleks on sinine, kollane, punane ja valge kasina, neli elemendikasinat, milleks on maa-, vee-, tule- ja õhu-kasina ning ruumi- ja teadvusekasina. Kaheksa esimest kasinat on väga tõhusad vormide valla džhaana väljaarendamise objektid ning kaks viimast juhivad vormideta valla džhaanasse. **Kümme ebameeldivust** (*dasa asubha*) on üheksa erineva lagunemise ja väljanägemisega laipa ning skelett, mille vaatlemine ja teadvustamine aitab mõista keha tõelist olemust. **Kümme meenutust** (*dasa anussati*) hõlmab

¹³ *Vism.II.104*.

Buddha, dhamma, sangha, kõlbluse, annetamise, deevade, surma, keha, hingamise ja rahunemise üle mõtlustamist. Nende objektide pideva meespidamise loomine aitab hoiduda mitteoskuslikust käitumisest ja motiveerib arendama tarkust, kõlblust ja keskendumist. **Neli brahmavihaarat** (*cattāro brahmāvihāra*) aitavad arendada sõbralikkust, kaastunnet, kaasrõõmu ja võrdset ehk erapooletut suhtumist. **Neli vormideta valda** (*cattāro āruppa*) on nelja kõrgema džhaana valla (*āyatanāni*) keskendumise objektideks, mis võimaldavad kogeda ülima rõõmu ja rahu seisundit. **Toidu ebameeldivuse teadvustamine** (*āhārepaṭikūlasāñña*) tähendab toidu ja selle kehas liikumise teadvustamist alates toidu ilaga segunemisest kuni roena väljutamiseni, mis läbi tekib õige arusaam nii toidu, söömise kui seedimise tõelisest olemusest. **Nelja elemendi analüüs** (*catudhātuvavatthāna*) aitab mõista ja õppida nägema kogu olemasoleva mateeria tõelist olemust nii, nagu see tõeliselt on.

Igale iseloomutüübile (*karaṇīya*, hilisemates kommentaariumites *carita*) on sobilikud erinevad keskendumise objektid. Kuus iseloomutüüpi on:

- 1) kirglik (*rāgacarita*),
- 2) vihane (*dosacarita*),
- 3) pettekujutlustega (*mohacarita*),
- 4) usklik (*saddhācarita*),
- 5) mõistuslik (*buddhicarita*)
- 6) kaalutlev (*vitakkacarita*).¹⁴

Kuue iseloomutüübi lühikirjeldused ja neile sobivad keskendumise objektid on toodud järgnevas tabelis:¹⁵

¹⁴ "Jānāti bhagavā ayaṃ puggalo rāgacarito ayaṃ dosacarito ayaṃ mohacarito, ayaṃ vitakkacarito ayaṃ saddhācarito ayaṃ ñāṇacaritoti." – Ndd.i.359. *Sāriputtasuttaniddesa*, Mnd 16 (Mnd.444). Samasugust klassifikatsiooni kasutas õpetuste andmisel nii Auväärne Sāriputta Thera kui ka Buddha ise; Ndd-a.I.1-2.; Vism.II.86 jj.

¹⁵ Tabelis toodu on iseloomutüüpide kokkuvõte, mille koostamise aluseks on võetud *Mahāniddesa*, *Cūlaniddesa*, Ndd.i.359; *Visuddhimagga* II.86; III.74 jj; ja Mehm Tin Mon, *The Essence of Buddha Abhidhamma*. Yangon: Mya Mon Yadanar Publication, 1995, lk 375.

KUUELE ISELOOMUTÜÜBILE SOBIVAD KESKENDUMISOBJEKTID (<i>cha carita - kammaṭṭhāna</i>)		
Iseloomutüüp	Lühike iseloomustus	Sobiv keskendumisobjekt
1. Kirglik (<i>rāgacarita</i>)	Mitteoskuslik käitumine. Iseloomustavad kavalus, petlikkus, uhkus, pahatahtlikkus, enese tähtsustamine, rahulolematuse, keigarus, edevus ja auahnus. Armastab luksust ja andub ilma häbita naudingutele.	• 10 ebameeldivat objekti (9 laipa ja skelett) • Keha teadvustamine Neil keskendumise objektidel on omadus vähendada ning lõplikult hajutada kirge.
2. Vihane (<i>dosacarita</i>)	Mitteoskuslik käitumine. Iseloomustavad viha, vaenulikkus ja vimm, pettumus, kättemaksu- ja domineerimis- iha, kangekaelsus, kadedus, teiste laimamine, salakavalus ja ahnus. Vihastub kiiresti isegi tühiste asjade peale. On eba- viisaka käitumisega ja reageerib ebameeldivatele objektidele, maitsetele või helidele äkiliselt või vägivaldselt.	• 4 brahmavihaarat: sõbralikkus, kaastunne, kaasrõõm ja võrdne suhtumine • 4 värvikasinat: sinine, kollane, punane, valge Kuna need keskendumise objektid on puhtad ja rahulikud, valmistavad need harjutajale heameelt ja rõõmu
3. Pette- kujutlustega (<i>mohacarita</i>)	Mitteoskuslik käitumine. Iseloomustavad rahutus, ärevus, skeptiline kahtlus ja spekulatiivsed mõtted (<i>uddhacca, vicikicchā, vitakka</i>), ebamäärased ja hälbinud vaated, ebarealistlik enese- hinnang, laiskus, teiste arvamuste järgimine, hea ja õige ning halva ja vale mitteeristamine.	• Hingamise teadvustamine Kuna hingamise teadvustamisel toimub rütmiline sisse- ja väljahingamine, aitab see meelt kontrollida ja rahustada.

Iseloomutüüp	Lühike iseloomustus	Sobiv keskendumisobjekt
4. Usklik (<i>saddhācarita</i>)	Oskuslik käitumine. Iseloomustavad usalduslik usk, suuremeelsus, heldus, soov näha aariat, soov kuulda õiget dhammat, suur rõõm, innukus, avatus, ausus, liberaalsus ja pühendumine. Austab vagalt kolme kalliskivi (Buddha, dhamma, sangha).	- Buddha üle mõtlustamine - Dhamma üle mõtlustamine - Sangha üle mõtlustamine - Kõlbluse üle mõtlustamine - Annetamise üle mõtlustamine - Jumaluste üle mõtlustamine Need objektid jõustavad virgumist toetavat usaldust.
5. Mõistuslik (<i>buddhicarita</i>)	Oskuslik käitumine. Iseloomustavad valmidus rääkida heade sõprade omamisest ja selle olulisusest, sobilikust toitumisest, tähelepanelikkusest ja täielikust teadlikkusest, ärksusele pühendumisest, olulistest asjadest, mis peaksid innustama tegutsemisele, ja targalt suunatud püüdlustest. Tugineb faktidele ega usu midagi pimesi. Vaba vihkamisest, vihase tüübi vastand.	- Oma surma teadvustamine - Nibbaana teadvustamine - Söömise ebameeldivuse (toidu lagunemise) teadvustamine - Nelja elemendi analüüs Need keskendumise objektid on väga sügavad ning arendavad tarkust.
6. Mõtisklev (<i>vitakkacarita</i>)	Mitteoskuslik käitumine. Iseloomustavad lobisemishimu, spekulimine, ettevõetud asjade mittelõpetamine, öine suitsetamine ja päevane põlemine ning mentaalne liikumine siia-sinna. Mõtleb palju, siis mõtleb veel, seejärel mõtleb ümber ja sestap ei lõpeta ettevõetud asju.	Hingamise teadvustamine Kuna hingamise teadvustamisel toimub sisse- ja välja-hingamine rütmiliselt, aitab see meelt kontrollida ja rahustada.

Lisaks sobivad kõikidele iseloomutüüpidele (*sabbacarita*) 6 kasinat, milleks on maa-, vee-, tule-, õhu-, valguse- ja ruumikasina ning 4 mittemateriaalset brahmavihaarat.

Rahulikkuse arendamine kuulus juba Vana-India joogide praktikasse ja ka Buddha saavutas rahulikkuse arendamise abil kõrgeima, neljanda taseme vormideta džhaana, milleks on ei-teadvuse-ega-mitteteadvuse vald (*nevasaññānāsaññāyatanabhūmi*). Ta mõistis, et saavutatud seisund võimaldab küll õnnelikku ja rahuküllast elu selles eksistentsis, kuid ei vabasta lõplikult kannatustest. Saades innustust oma lapsepõlves roosõunapuu all kogetud esimesest spontaanselt džhaanast, liikus ta edasi ja avastas läbinägemise (*vipassanā*) meetodi, mille abil ka virgus.¹⁶

40 RAHULIKKUSE ARENDAMISE OBJEKTI (*samathabhāvanā kammaṭṭhāna*)

1. Kümme kasinat	(<i>dasa kasiṇa</i>)
2. Kümme ebameeldivust	(<i>dasa asubha</i>)
3. Kümme meenutust	(<i>dasa anussati</i>)
4. Neli brahmavihaarat	(<i>cattāro brahmāvihāra</i>)
5. Neli vormideta valda	(<i>cattāro āruppa</i>)
6. Toidu ebameeldivuse teadvustamine	(<i>eka āhārepaṭikūlasañña</i>)
7. Nelja elemendi analüüs	(<i>eka catudhātuvavatthāna</i>)

Allikas: *Visuddhimagga*, lk 104.

Vipassanā [vi erineval moel, läbi, sisse + *passati* nägema] tähendab meelisese hinnanguvaba vaatlusega kaasnevat kõigi mentaalsete ja füüsiliste nähtuste tõelise olemuse läbinägemist ja sellel insaidil põhineva kaheksa teadmise (*aṭṭhañāṇa*) saavutamist.

Rahulikkuse ja läbinägemise arendamise eesmärgid ja meetodid on erinevad. Rahulikkuse arendamise eesmärgiks on meeles sügava keskendumise (*jhāna*), rahu ja kiretuse loomine, mis eeldab keskendumist ühele kindlale objektile.

¹⁶ Mahāsaccaka-sutta, MN 36 (M.i.237).

Läbinägemise arendamise põhimõtteks on vaadelda ja teadvustada sügavas keskendumise seisundis (*samādhi = jhāna*) erinevaid materiaalseid ja mentaalseid nähtusi (*dhamma*) korduvalt kolme olemasolu omaduse (*tilakkhaṇa*) kaudu.¹⁷ Viiest takistusest (*pañca nīvaraṇā*) vaba keskendunud meel on võimeline märkama kõiki peamisi protsesse ja tekkivaid objekte, mis läbi paljastub nende tõeline olemus (*yathābhūta*). Läbinägemise arendamise objekte (*vipassanābhāvanā kammaṭṭhāna*)¹⁸ tuleb tundma õppida kogemuspõhiselt (*abhiññeyyo*).

73 LÄBINÄGEMISE ARENDAMISE OBJEKTI (*vipassanābhāvanā kammaṭṭhāna*)

1. Viis kogumikku	(<i>khandhā</i>)
2. Kaksteist tajubaasi	(<i>āyatana</i>)
3. Kaheksateist elementi	(<i>dhāthu</i>)
4. Kakskümmend kaks psühhofüüsilist kontrollivõimet	(<i>indrya</i>)
5. Neli aarialikku tõde	(<i>ariya sacca</i>)
6. Kaksteist sõltuvusliku tekkimise tegurit	(<i>paṭiccasamuppāda</i>)

Allikas: *Paṭisambhidāmagga, Nāṇakathā, 1.1 jj*

Kõiki eelloetletud 73 objekti vaadeldakse läbinägemise arendamisel korduvalt kolmel moel, milleks on:

- 1) objekti mittepüsivuse vaatlev teadvustamine (*aniccānupassanā*);
- 2) objekti mitterahuldavuse ehk kannatusi põhjustava olemuse vaatlev teadvustamine (*dukkhānupassanā*);
- 3) objekti minatuse ehk omaolemuse puudumise vaatlev teadvustamine (*anattānupassanā*).

¹⁷ Samādhi-sutta, SN 22.5 (S.iii.13).

¹⁸ Paṭisambhidāmagga, Nāṇakathā, Sutamayañāṇaniddesa osas on loetletud kokku 201 meisterlikult määratletud teadmist (*sammasanañāṇa*), mis kõik on läbinägemise arendamise objektideks. Toodud 73 objekti loendi allikaks on Paṭisambhidāmagga, Nāṇakathā, 1.1 (Ps.i.10-12; 53), mis on Tai budismis tuntud ka kui vipassanābhūmi.

Läbinägemise arendamist alustatakse viie klammerdumise kogumiku vaatlemise ja teadvustamisega kolme olemasolu omaduse (*anicca, dukkha, anattā*) kaudu. Keha ja meelega seotud aspektide teadvustamisel ja vaatlemisel jõutakse sügava mõistmiseni, et on olemas tunde, taju, moodustiste, teadvuse ja mateeria grupid, mis kokku moodustavadki nn isiku, isiksuse või inimese, kuid neis ei ole midagi, mille kohta võiks öelda, et "see on minu" (*etaṃ mama*), "see olen mina" (*esoham asmi*) või "see on mina ise" (*eso me attā*).¹⁹ Sel moel nähakse nende objektide tõelisest loomusest läbi ja jõutakse järjest süveneva mõistmiseni, et olemasolu on minatu ehk tühi (*suññata*).²⁰ Seejärel jätkatakse eelkirjeldatud moel ka kõikide ülejäänud läbinägemise arendamise objektide vaatlemist ja teadvustamist, mis läbi saavutatakse järk-järgult mateeria ja teadvusega seotud teadmised (*vipassanāñāṇa*) ja lõplik vaibumine (*nibbāna*).

Meele puhastamine läbinägemise arendamise abil toimub järk-järguliselt ja selle eesmärk on saavutada seitse puhtust, millest iga järgmine toetub eelmisele. Need seitse puhtust on:

- 1) kõlbeline puhtus (*sīlavisuddhi*),
- 2) teadvuse puhtus (*cittavisuddhi*),
- 3) vaate puhtus (*diṭṭhivisuddhi*),
- 4) kahtluste ületamise puhtus (*kankhāvitaraṇavisuddhi*),
- 5) tee ja mitte-tee teadmise ja nägemise puhtus (*maggāmaggañāṇa dassanavisuddhi*),
- 6) tee teostamise teadmise ja nägemise puhtus (*paṭipadāñāṇadassanavisuddhi*),
- 7) teadmise ja nägemise puhtus (*ñāṇadassanavisuddhi*).

¹⁹ Anattalakkhaṇa-sutta, SN 22.59 (S.iii.66).

²⁰ *Suññataloka-sutta's* (SN 35.85 (S.iv.54)) vastab Buddha Ānanda küsimusele, mida tähendab, et maailm on tühi (*suñño loka*), et see tähendab, et maailm on tühi minast (*atta*), mille moodustavad viis klammerdumise kogumikku. Samuti tähendab *suññata* vastavat meeleseisundit. Uueas mahajaana filosoofias on hakatud tühjust seostama sõltuvusliku tekkimisega ning osade mahajaana filosoofide arvates on ka kõik dharmad, asjad ja nähtused tühjad (sansk *sūnyatā*).

MEELE ARENDAMISE EESMÄRGID JA VABANEMISE TEED

aspekt	nimetus	eesmärk ja selgitus	tulemus
<i>samatha bhāvanā</i>	Rahulikkuse arendamine	Rahulikkus – saavutatakse objektile keskendumise teel nelja järjest süveneva džhaana kaudu	Vabanemine meele kaudu (<i>cetovimutti</i>)
<i>vipassanā bhāvanā</i>	Läbinägemise arendamine	Teadmised – saavutatakse džhaanas objektide teadvustamise ja vaatlemise teel kolme olemasolu omaduse kaudu	Vabanemine tarkuse kaudu (<i>paññāvimutti</i>)

Allikas: *Migasālā-sutta*, AN 10.75.

Virgumiseks on vaja arendada mõlemat – nii rahulikkust kui läbinägemist,²¹ mistõttu on eelloetletud keskendumisobjektide abil meele järjepidev harjutamine munkadele ja nunnadele kohustuslik.²² Kui ilmul tekib küsimus, millist meelearendamise süsteemi järgida, on kõige parem pöörduda nõu ja juhenduse saamiseks vanema munga (*thera*) või meistri poole.

²¹ *Dasuttara-sutta*, DN 34 (D.iii.272).

²² *Mahāsaṅgāyatanika-sutta*, MN 149 (M.iii.287), jm.

AARIA

Budismieelsel ajastul nimetati aarialasteks indoeuroopa keeli kõnelevaid hõime, kes vallutasid 2. ja 1. aastatuhandel e.m.a Põhja-India. Buddha kasutas aga sõna *ariya* teises tähenduses, kirjeldamaks nelja isikutüüpi (*ariyapuggala*), kes vastavad kõrgeimale ideaalile, milleni jõutakse aarialiku kaheksaosalise tee teostamise kaudu ja mille saavutamine ongi tema õpetuse lõppeesmärk.

“Dhammaratta pöörlemapanemise suttas”¹ jaotab Buddha inimesed kahte kategooriasse: 1) virgumise teele asunud aariad ning 2) tavainimesed (*puṭhujjana*), kes moodustavad ihast, mitteteadmisest, valedest vaadetest, ahnusest, vihast ja pettekujutlustest juhitud rahvamassi. Tavainimese puhul on ülekaalus see, millest tuleb virgumise saavutamiseks vabaneda.² Need kaks inimtüüpi pole teineteisest eraldiseisvad. Igaüks, kes õpib ja järgib aarialikku virgumisõpetust ja kõlblust ning arendab õiget keskendumist, võib oma meelt järk-järgult puhastades jõuda inimarengu kõrgeima astme ehk aaria tee kulminatsioonini – temast saab arahant. Sellist inimest iseloomustab kõikide meelt hägustavate tulvade lakkamine, ülima tarkuse ning tee (*magga*) ja vilja (*phala*) saavutamine, kõikidest kannatustest täielik vabanemine, lõplik virgumine ning vaibumine.

Buddha õpetatud virgumisteed järgides vabanetakse järk-järgult olen-deid olemasolurattasse siduvast **kümnest köidikust** (*dasa saṃyojana*),³ millest viis esimest on madalamad köidikud (*orambhāgiyāni*) ja viis viimast kõrgemad köidikud (*uddhambhāgiyāni*).

¹ *Dhammacakkappavattana-sutta*, SN 56.11 (S.v.420).

² Tavainimesed jagunevad kaheks: 1) mitteõppinud tavainimesed (*assutavā puṭhajjana*), kel puuduvad teadmised dhammast; kes arvavad, et nähtused on püsivad; kel on sügavalt juurdunud mina-põhine mõtlemine; kes on kiindunud meeldivatesse tunnetesse ning kes näevad kannatuses õnne; 2) õppinud tavainimesed (*sutavā puṭhajjana*), kes on õppinud dhammat; hakanud asju ja nähtuseid nägema mittepüsivatena ning kel on mõningased teadmised reaalsusest, nii nagu see tõeliselt on.

³ Kolm esimest köidikut on *tīṇi saṃyojanāni* (M.i.9; A.i.231, 233 jm) ja seitse viimast *satta saṃyojanāni* (Nett.14). Esineb ka teisi *saṃyojana* klassifikatsioone, kuid toodud kümne loend on neist tuntuim. Siintoodud klassifikatsiooni allikaks on *Saṃyojana-sutta*, AN 10.13 (A.v.17). Tabelis toodud tulvade ja köidikute vahelise seose kohta vaata ka Piya Tan (tr). (2006). Sabbāsava Sutta (The Discourse on All the Influxes), <http://dharmafarer.org/wordpress/wp-content/uploads/2010/02/30.3-Sabbasava-S-m2-piya.pdf>.

1. **Isikupõhise vaate** (*sakkāyadiṭṭhi*) puhul peetakse keha (*kāya*) ja keerukat psühhofüüsiliste nähtuste kombinatsiooni isikuks, olen-diks või iseendaks või usutakse, et viie klammerdumise kogumiku sees või taga on olemas hävimatu hing, aatman vms. Selline jäme-dakoeline vaade esindab teadmatust ja/või tahtmatust näha ini-mest viie klammerdumise kogumikuna ning põhjustab egoismi, mis on kõikide konfliktide allikas.
2. **Skeptiline kahtlus** (*vicikicchā*) on usaldamatus Buddha, dhamma ja sangha või teostuse ja sõltuvusliku tekke õpetuse suhtes.
3. **Riitustesse ja rituaalidesse klammerdumine** (*sīlabbataparāmāsā*) põhineb ekslikul uskumusel, mille kohaselt kõlblusjuhised ja religi-oossed tseremooniad on piisavad meele puhastamiseks. Riituste ja rituaalide maagilisse mõjusse uskumine võib viia teostaja ker-gesti äärmustesse (nt askeesi) või vägivaldsuseni (nt elusolendi tapmine ohverduseks).
4. **Naudingukirg** (*kāmarāga*) ilmneb kiindumuses naudinguobjekti-desse, milleks võib olla kas nähtav objekt, heli, lõhn, maitse, mate-riaalne objekt või meeleobjekt.
5. **Kuritahtlikkus** ja **vastumeelsus** (*vyāpāda, paṭigha*) ning sellega seotud vastandumine võib avalduda nii vihkamises, sallimatuses, kuritahtlikus kavatsuses kui ka agressiivses rünnakus.
6. **Vormide vallaga seotud kirg** (*rūparāga*) väljendub kiindumuses vor-mide džhaanasse (*rūpajhāna*), kus meeles kerkivad esile ennekoge-matu rõõm, õndsus ja rahu. See võib olla ka iha sündida vormide vallas (*rūpabhūmi*).
7. **Vormideta vallaga seotud kirg** (*arūparāga*) võib väljenduda kiin-dumuses vormideta džhaanasse (*arūpajhāna*) või soovis sündida vormideta vallas (*arūpabhūmi*).
8. **Uhkus** (*māna*) esineb inimesel, kes näeb ennast teistega võrreldes parema, väärtuslikuma, targema või olulisemana.
9. **Rahutus** (*uddhacca*) sisaldab meele häiritust või erutatust.

KÜMME KÖIDIKUT (<i>dasa saṃyojana</i>)		
Alajaotus	Köidik	Köidikule vastav tulv
5 madalamat köidikut (<i>orambhāgiya- saṃyojana</i>)	Isikupõhine vaade (<i>sakkāyadiṭṭhi</i>)	Vaatetulv (<i>diṭṭhāsava</i>)
	Skeptiline kahtlus (<i>vicikicchā</i>)	Vaatetulv (<i>diṭṭhāsava</i>)
	Rituaalidesse klammerdumine (<i>sīlabbataparāmāsā</i>)	Vaatetulv (<i>diṭṭhāsava</i>)
	Naudingukirg (<i>kāmarāga</i>)	Naudingutulv (<i>kāmāsava</i>)
	Kuritahtlikkus, vastumeelsus (<i>vyāpāda, paṭigha</i>)	Naudingutulv (<i>kāmāsava</i>)
5 kõrgemat köidikut (<i>uddhambhāgiya- saṃyojana</i>)	Vormide vallaga seotud kirg (<i>rūparāga</i>)	Olemasolutulv (<i>bhavāsava</i>)
	Vormideta vallaga seotud kirg (<i>arūparāga</i>)	Olemasolutulv (<i>bhavāsava</i>)
	Uhkus (<i>māna</i>)	Mitteteadmisetulv (<i>avijjāsava</i>)
	Rahutus (<i>uddhacca</i>)	Mitteteadmisetulv (<i>avijjāsava</i>)
	Mitteteadmine (<i>avijjā</i>)	Mitteteadmisetulv (<i>avijjāsava</i>)
Köidikute loetelu allikas: <i>Saṃyojana-sutta</i> , AN 10.13; Köidikute seos tulvadega vastab suttades toodule. Kolmese tulvade jaotuse kohaselt (kust puudub vaatetulv) vastab naudingutulvale 1-5 köidik, olemasolutulvale 6 ja 7 köidik ning mitteteadmistulvale 8-10 köidik. Vt ka <i>Piya Tan</i> (tr), (2006), <i>Sabbāsava Sutta (The Discourse on All the Influxes)</i> .		

10. **Mitteteadmine** (*avijjā*) tähendab teadmiste puudumist olemasolu tõelisest olemusest, neljast aarialikust tõest ning sõltuvuslikust tekkimisest.

Buddha õpetatud aaria tee (*ariyamagga*) kätkeb endas järjestikust **nelja aarialiku isiku** (*cattāro ariya puggala*) väljakujunemise etappi,⁴ kelleks on: 1) vooguastunu (*sotāpanna*), 2) ükskordnaasja (*sakadāgāmi*), 3) mittenaasja (*anāgāmi*) ja 4) arahant (*arahant*).⁵

Vooguastunuks (*sotāpanna*) saab vaid see, kellel on **viis kontrollivõimet** (*pañcindriyāni*), milleks on 1) usk (*saddhā*), 2) energia (*viriya*), 3) teadvelolek (*sati*), 4) keskendumine (*samādhi*) ja 5) taipamispõhine tarkus (*pañña*).⁶ Tal on kõlbeline käitumine, õige keskendumine ning õige vaade. Vooguastunut nimetatakse ka võitjaks, kuna on sisenenud voogu, milleks on aarialik kaheksaosaline tee, mis viib kindlalt nibbaanasse. Ta pole enam tavainimene (*puthujjana*), vaid aaria, kes on vabanenud kolmest köidikust (*saṃyojana*), milleks on isikupõhine vaade (*sakkāyadiṭṭhi*), skeptiline kahtlus (*vicikicchā*) ja vale vaade, mille järgi saab meelt rituaalide ja/või tseremooniate abil puhastada (*sīlabbataparāmāsa*). Ta usub vankumatult Buddhasse, dhammasse ja sanghasse, peab kinni viiest käitumisjuhisest (*pañcasīla*) ja hoidub kümnest mitteoskuslikust teguviisist (*akusalakammapatha*).⁷ Vooguastunu ei sünni enam kunagi uuesti Apaaja kannatusterohkes vallas ega lange enam kunagi tagasi tavainimese tasemele. Ta on saavutanud ülimald teadmised ja näeb olemasolu vaid sõltuvusliku tekkimise kaudu.⁸ Vooguastunu sünnib inimeste maailmas või taevases vallas mitte rohkem kui seitse korda. Kuna ta pole enam võimeline eksima viie kõlblusjuhise vastu, saab ta kindlasti arahandiks ja saavutab igavese vaibumise.

4 *Arahanta-sutta*, SN 1.25 [SN 25] (S.i.14 [S.i.30]); *Bhikkhu-sutta*, SN 51.7 (S.v.257); Mehm Tin Mon, *The Essence of Buddha Abhidhamma*, Yangon: Mya Mon Yadanar Publication, 1995, lk 425–431.

5 *Paṭhamabrahmacariya-sutta* (1), SN 45.39 (S.v.26); *Saṅgīti-sutta*, DN 33 (D.iii.207); *Dasuttara-sutta*, DN 34 (D.iii.272), jm.

6 *Kitāgiri-sutta*, MN 70 (M.i.473).

7 *Sandaka-sutta*, MN 76 (M.i.513).

8 *Ānisaṃsa-sutta*, AN 6.97 (A.iii.441).

Ükskordnaasja (*sakadāgāmi*) naaseb inimeste maailma veel ühe korra ja siis saab temast arahant ning ta saavutab igavese nibbaana. Vooguastunuga võrreldes on ükskordnaasjas vähem kirge (*rāga*), ahnust (*lobha*), pahatahtlikkust, viha (*dosa*) ja pettekujutlusi (*moha*) ning tema puhul on oluliselt nõrgenenud neljas ja viies köidik, milleks on naudingukirg (*kāmarāga*) ning kuritahtlikkus ja vastumeelsus (*vyāpāda*, *paṭigha*). See on ükskordnaasja viimane sünn naudinguihade valda (*kāmaloka*).

Mittenaasja (*anāgāmi*) virgub lõplikult seal maailmas, kuhu ta pärast surma uuesti sünnib. Inimeste maailma mittenaasja enam ei sünni. Ta on täielikult vabanenud esimesest viiest madalamast köidikust. Kui mittenaasja ei saa arahandiks selles elus, sünnib ta Brahma valda ehk Puhtasse Elupaika (*suddhāvāsa*), kus saab arahandiks ning vaibub.

Arahant (eesti ja paali keeles sama hääldus ja kirjpilt)⁹ on see, kes aariateed (*ariyamagga*) ehk arahandi teed (*arahattamagga*)¹⁰ järgides on vabanenud täielikult ja lõplikult kõikidest köidikutest (*vivattayi saṃyojana*) ja tulvadest (*āsavānaṃkhaṇā*; *khīṇāsavo antimadehadhārī*).¹¹ Arahandi kõlblus, keskendumine ja tarkus on saavutanud täiuse. Ta ei käitu moel, mis põhjustaks uuestisündi, ega ole seega enam uuestisünni subjekt, kuna kõik tingimused selleks on hävinenud. Buddha oli esimene arahant ja kõik järgnevad arahandid on *buddhānubuddhā* – st need, kes on

9 *Arahant* tähendused: 1) *ārakā* [an eitav eesliide; *raho* eraldiolev salajane koht] – kõigest mitteoskuslikust vabanenu; on küll vaibunud, kuid läbi õpetuse siiski jäänud; 2) *ara-hata* [ara kodar, *hanati* hävitama] – sansaaratatta kodarate purustaja (*“saṃsāra-cakkassa arānaṃ hatattā,”* PvA.7); 3) *ari-hata* [ari vaenlane, *hanati* hävitama] – vaenlaste hävitaja, st on hävitanud virgumise vaenlased, milleks on kolm mitteoskuslikkuse juurt, kõik meeles esinevad plekid ja kümme köidikut; 4) *an-raha-bhava* [an eitav eesliide; *raha* oskamatu (sama mis *kilesa*); *bhava* olemasolu, olemus] – tema olemasolu/olemus on plekitu, ta on pole käitunud ka erakluses (üksi) olles mitteoskuslikult; 5) *arahati* [*arah-a* sobilik, vääriline] – on virgumise ja kõikide elusolendite kõrgeima austuse vääriline, mille parimaks näiteks on kuningas Asoka, kes peale Buddha vaibumist annetas 960 miljonit ruupiat, et ehitada Buddha mälestuseks 84 000 templit üle kogu Jambudipo.

10 *Sabbasaṃyojanappahānakathā*, Kv 4.10 (Kv.298); *Ekamaggakathā*, Kv 18.5 (Kv.564); *Dārukammika-sutta*, AN 6.59 (A.iii.391); *Kūṭadanta-sutta*, DN 5 (D.i.127) jm.

11 *Āsavakkhaya-sutta*, Iti 102 (Iti.103); *Arahanta-sutta*, SN 1.25 [SN 25] (S.i.14 [S.i.30]); *Bhikkhu-sutta*, SN 51.7 (S.v.257); *Dutiyabala-sutta*, AN 8.28 (A.iv.223); *Asubha-sutta*, AN 4.163 (A.ii.150); *Khīṇāsavabala-sutta*, AN 10.90 (A.v.174); *Āsaṃsa-sutta*, AN 3.13 (A.i.107); *Jhāna-sutta*, AN 9.36 (A.iv.422), jm.

saavutanud virgumise pärast täielikult ise ja õigesti virgunud Buddhat (*sammāsambuddha*).¹²

Kui inimene saab arahandiks, siis iha lakkab, misjärel viis kogumikku on küll aktiivsed, kuid esinevad ilma klammerdumiseta.¹³ Virgunu kogeb kuni surmani nii ebameeldivaid kui ka meeldivaid tundeid, sest viis võimet (*pañcindriyāni*) on endiselt aktiivsed, kuid need tunded, nagu ka kõik muu, ei tekita temas enam ei iha, vastumeelsust ega klammerdumist.¹⁴

Kuigi Buddha ja arahandi vabanemise tee on erinev, on nende vabanemine (*vimutti*) samasugune. Buddha on võrrelnud neid kahte erinevat vabanemist erinevate puude põlemisel tekkivate leekidega: kuigi tule algmaterjal on erinev, on leek samasugune.¹⁵

Vastavalt “Kaarikjuhi suttas” toodule mõistab arahant, et see, mida on võimalik saavutada, on saavutatud, ta on ületanud kõik kannatused ning saavutanud kohalejõudmise, igasugusest klammerdumisest vaba lõpliku vaibumise (*anupādā parinibbāna*).¹⁶

Arahant on täiuslik, võimetu tagasi langema ning saavutatu poolest Buddhaga võrdne. Buddha antud õpetuse ainus eesmärk – arahandiks saamine – on kõikide kannatuste lakkamine, absoluutsete teadmiste, täiusliku rahu ning pöördumatu vabanemise lõplik seisund.

12 Thag. lk 111.

13 Arahandi eluajal saavutatud virgumist nimetatakse olemasoluga seotud ehk jäägiga vaibumise elemendiks (*saupādisesanibbānadhātu*) ja plekkide lõplikuks vaibumiseks (*kilesaparinibbāna*). Olemasoluga mitteseotud ehk ilma jäägita vaibumise element (*anupādisesanibbānadhātu*) esineb arahandil viie koostisosa lakkamise järel, st pärast tema surma ehk lõplikku vaibumist (*parinibbāna*). *Pāsādika-sutta*, DN 29 (D.iii.135).

14 *Nibbānadhātu-sutta*, Iti 44 (Iti.38).

15 *Kaṇṇakatthala-sutta*, MN 90 (MN.ii.125).

16 *Rathavināta-sutta*, MN 24 (M.i.145).

NELI AARIALIKKU ISIKUT (<i>ariyapuggala</i>)	
Aarialik isik	On vabanenud
Vooguastunu (<i>sotāpanna</i>)	1. Isikupõhine vaade (<i>sakkāyadiṭṭhi</i>) 2. Skeptiline kahtlus (<i>vicikicchā</i>) 3. Rituaalidesse klammerdumine (<i>sīlabbataparāmāsā</i>)
Ükskordnaasja (<i>sakadāgāmi</i>)	On vabanenud
	1. Isikupõhine vaade (<i>sakkāyadiṭṭhi</i>) 2. Skeptiline kahtlus (<i>vicikicchā</i>) 3. Rituaalidesse klammerdumine (<i>sīlabbataparāmāsā</i>)
	On nõrgenenud
	4. Naudingukirg (<i>kāmarāga</i>) 5. Kuritahtlikkus (<i>vyāpāda, paṭigha</i>)
Mittenaasja (<i>anāgāmi</i>)	On vabanenud
	1. Isikupõhine vaade (<i>sakkāyadiṭṭhi</i>) 2. Skeptiline kahtlus (<i>vicikicchā</i>) 3. Rituaalidesse klammerdumine (<i>sīlabbataparāmāsā</i>) 4. Naudingukirg (<i>kāmarāga</i>) 5. Kuritahtlikkus (<i>vyāpāda, paṭigha</i>)
Arahant (<i>arahant</i>)	On vabanenud
	1. Isikupõhine vaade (<i>sakkāyadiṭṭhi</i>) 2. Skeptiline kahtlus (<i>vicikicchā</i>) 3. Rituaalidesse klammerdumine (<i>sīlabbataparāmāsā</i>) 4. Naudingukirg (<i>kāmarāga</i>) 5. Kuritahtlikkus (<i>vyāpāda, paṭigha</i>) 6. Vormide vallaga seotud kirg (<i>rūparāga</i>) 7. Vormideta vallaga seotud kirg (<i>arūparāga</i>) 8. Uhkus (<i>māna</i>) 9. Rahutus (<i>uddhacca</i>) 10. Mitteteadmine (<i>avijjā</i>)
Allikas: <i>Sabbāsava-sutta</i> , MN 2; <i>Ānāpānasati-sutta</i> , M 118; Mehm Tin Mon, The Essence of Buddha Abhidhamma, Yangon: Mya Mon Yadanar Publication, 1995, lk 424–431; jm.	

KUST ÕPPIDA BUDDHA ANTUD VIRGUMISÕPETUST?

Buddha õpetus pärineb suulisest traditsioonist, kus mungad õppisid Buddha antud õpetusi sõna-sõnalt pähe ja retsiteerisid neid üheskoos, kuni need lõpuks kirja pandi.

Kõige autentsem ja ainsana tervikuna säilinud Buddha õpetuste täielik kogumik on paalikeelne "Tipiṭaka" (*ti* 'kolm' + *piṭaka* 'korv', 'kogu') ehk "Kolm korvi", mida tuntakse ka paali kaanoni nime all. Sellesse kuuluvad õpetused määrati kindlaks juba Buddha surma-aastal Rādžagrihas toimunud esimesel budistlikul suursuurekogul.

Õpetused jagati kolme korvi, milleks olid "Vinajakorv" (*Vinayapiṭaka*), "Suttakorv" (*Suttapiṭaka*) ja "Abhidhammakorv" (*Abhidhammapiṭaka*). "Tipiṭaka" on väga mahukas. Juba ainuüksi kogumik, mis sisaldab põhilisi Buddha õpetusi, on hinnanguliselt sama suur kui 11 piiblit kokku. Ingliskeelne "Tipiṭaka" tõlge sisaldab üle 20 000 lehekülje.

Buddha pidas oma esimese jutluse, milleks oli "Dhammaratta pöörlemapanemise sutta", Uttar-Pradeshi osariigi idaossa jäävas Sārnāthis. Põhiliselt kuulutas ta oma õpetust tänapäeva Bihari osariigi piirkonnas, kus domineerisid mitmed üksteisega väga sarnased indo-aria murded. Tol ajal oli kirjakeelena kasutusel vanem veedade sanskriti keel, mille baasilt hiljem loodi tänapäeval tuntud klassikaline sanskriti keel. Kommentaariumite kohaselt õpetas Buddha dhammat nii kohalikus maagadhi ehk paali keeles (*māgadhī* = *pāli*) kui ka sellega väga sarnastes murdetes, mistõttu on "Tipiṭaka" ka paali keeles kirja pandud. Vinaja kirjeldab ka juhtumist, kus kaks braahmanit, Auväärne Yameḷu ja Auväärne Tekula, küsisid Buddhalt, kas tema dhammat võiks tõlkida *chandaso'sse*, mis oli hinduistlike veedade kirjanemisel kasutatud vana sanskriti keelne värsivorm.¹ Buddha ei lubanud aga oma õpetust sanskriti keelde tõlkida ning nimetas väljapakutud ideed rumalaks ja valeks käitumiseks ehk vinaja eksimuseks. Selle asemel soovitas ta munkadele õppida dhammat nende endi kohalikus murdes. Seetõttu on siinkohal loobutud laialt levinud sanskritikeelsetest terminivormidest ning jäädud paalikeelsete algvormide juurde (nt karma asemel kamma, dharma asemel dhamma jt).

¹ *Vinayapiṭaka* (Vin.v.193-194).

Kuigi "Tipiṭakas" toodud Buddha õpetuse ehtsust on palju analüüsitud ja mõnikord püütud ka kahtluse alla seada, on säilinud veenvad tõendid selle kohta, et varajane suuline traditsioon oli väga usaldusväärne. Sõnade, fraaside ja lõikude nummerdatud loendid, rohked kordused ja mitmed teised tekstide täpseks jaotamiseks kasutatud meetodid kinnitavad, et õpetus on suudetud säilitada muutumatuna. Vaatamata sellele, et mõnikord pole tänapäeva uurijad ja isegi Buddha õpetuse teostajad ühes või teises aspektis üksmeelel, ei sea keegi kahtluse alla fakti, et paalikeelse "Tipiṭaka" näol on tõepoolest tegemist kõige autentsema Buddha õpetuste kogumikuga. Seetõttu tuleks alustada virgumise õpetuse õppimist just "Tipiṭakast" ehk sellest, mida Virgunu ise õpetas.

I "**VINAJAKORV**" (*Vinayapiṭaka*) on tekstide kogumik, mis koondab Buddha poolt sanghale antud elukorraldust puudutavaid reegleid ning käitumisjuhiseid. *Vinaya* tähendab välja või eemale viima [*vi*- eristav või eraldav implikatsioon + *naya* juhtima, viima] ehk see, mis viib välja kolmest mitteoskuslikust juurest (*rāgavinayo*, *dosavinayo*, *mohavinayo*).² Traditsiooni kohaselt on see esimene kogu, mis koostati Auväärse Upāli ettekandmise põhjal pärast esimest budistlikku suursuurekogut. Vinaja ei ole käskude-keeldude-karistuste kogumik, vaid on oma olemuselt praktiline abivahendid neile, kes soovivad vabaneda kolmest mitteoskuslikust juurest ja saavutada virgunud meeleseisund. "Vinajakorv" sisaldab 227 reeglit ja juhust munkadele (*bhikkhupāṭimokkha*) ja 311 reeglit nunnadele (*bhikkhunipāṭimokkha*) ning on jaotatud kolme suuremasse ossa:

1. "**Suttade analüüs**" (*Suttavibhaṇṇa*) on "Tipiṭaka" üks vanemaid osi, mis sisuliselt kujutab endast "Pāṭimokkha-sutta" põhjalikku analüüsi. *Pāṭimokkha* on käitumisjuhiste ja reeglite kogumik, kus on toodud ära kaheksa eksimuste klassi, mis on järjestatud raskusastmete järgi, mis on omakorda jaotatud kaheks:

- 1) "**Väljaarvamine**" (*Pārājika-pāṭi*) sisaldab nelja suuremat eksimust, mille korral toimub sanghast pöördumatu väljaarvamine. Nendeks on 1) tahtlik suguline vahekord naisega, 2) vargus, 3) inimese tapmine ja 4) vaimsete võimete või teadmiste saavutamise kohta valetamine.

² PED lk 1396.

2) **"Heastamine"** (*Pācittiya-pāḷi*) sisaldab väiksemaid eksimusi ja nende heastamist, milleks võib olla eksimuse tunnistamine, lepitus vms. Siia alla on koondatud ka söömise, rüü kandmise ja muu igapäevaeluga seotud juhiseid.

2. **"Jaotused"** (*Khandaka*) sisaldab reegleid ja protseduure, mis on jaotatud 20 (mõnedes tekstides 22) ossa, mille eesmärk on reguleerida elukorraldust nii indiviidi kui kloostrikogukonna tasemel tervikuna. Jaotused sisaldavad kahte peamist osa:

3) **"Suurem osa"** (*Mahāvagga*) sisaldab 10 alajaotust (*khandhaka*), kus on toodud ka lugu Buddha virgumisest bodipuu all ning sellest, kuidas ta nägi olemise olemust ja avaldas oma viiele esimesele järgijale neli aarialikku tõde.

4) **"Väiksem osa"** (*Cullavagga*) sisaldab 12 alajaotust, kus jätkuvad institutsionaalsete reeglite ja protseduuride loetelud, mida tuntakse enamasti *saṅghakamma* nime all.

See osa käsitleb reegleid, mida tuleb järgida enne sanghasse astumist, ning askeesi (*parivāsa* ja *mānatta*) ja munkade ennistamisega seotud reegleid. Lisaks sisaldab see osa mitmesugused juhiseid, mis puudutavad suplemist, riietust, noormunkade kohustusi jms.

3. **"Lisad"** (*Parivārapāḷi*) sisaldab 18 alajaotust ja on sisuliselt "Vinajakorvi" kahe eelmise osa kokkuvõte. See hõlmab ka mõningaid eelnevates osades toodud reeglite selgitusi ja täpsustusi ning analüütilist ülevaadet, kus kõik reeglid, küsimused ja toimingud on liigitatud temaatilistesse kategooriatesse.

5) **"Lisad"** (*Parivārapāḷi*).

II **"SUTTAKORV"** (*Suttapiṭaka*) on õpetuste kogumik, kuhu on koondatud Buddha ja mõne tema lähima õpilase (Sāriputta, Dhammadinna jt) poolt antud õpetused. Enamus suttaid on adresseeritud munkadele, kuid on ka ilmkutele antud õpetusi. "Suttakorv" sisaldab kõiki õpetusi, mida Buddha 45 aasta jooksul ringi rännates õpetas.

Suttakorv on jaotatud viide suuremasse kogumikku (*nikāya*):

1. **"Pikkade tekstide kogumik"** (*Dīghanikāya*) sisaldab 34 pikemat

suttat. Pikim sutta on Buddha surmaga seonduvat kajastav "Suur lõpliku vaibumise sutta"³, mis on teistest suttadest ligi kolm korda pikem.

2. **"Keskmise pikkusega tekstide kogumik"** (*Majjhimanikāya*) sisaldab 152 suttat ja on oma mahult võrreldav piibliga. See sisaldab peaaegu kõiki Buddha õpetuse põhiaspekte, sh mungaeluga seonduv, braahmanite (*brāhmaṇa*) ohverdus-temaatika, askeetluse eri vormid ning lisaks sel ajal esinenud sotsiaalsed ja poliitilised tingimused. Samuti käsitletakse siin nelja aarialikku tõde, kammata, hingeteooriat, erinevaid meeletreeningu vorme jms.

3. **"Rühmade kogumik"** (*Samyuttanikāya*) sisaldab 2904 (7762) suttat. Selles kogumikus on tekstid rühmitatud mingi ühise tunnuse, nt teema, toimumispaiga, osalejate vms põhjal.

4. **"Jaotuste kogumik"** (*Aṅguttaranikāya*) sisaldab 9557 suttat, mis on jaotatud rühmadeks, vastavalt õpetustes kirjeldatavate asjade ja nähtuste arvule. Nt esimene grupp "Ekakanipāta-pāḷi" kirjeldab asju ja nähtusi, mida on on olemas ainult üks, "Tikanipāta-pāḷi" kirjeldab asju ja nähtusi, mis esinevad kolme kaupa (nt tegu-sõna-mõte; vanadus-haigus-surm) ja nii kuni 11 välja.

5. **"Lühikeste tekstide kogumik"** (*Khuddakanikāya*) koosneb 18 osast, kuhu on koondatud suttad, õpetusega seotud märkused, ajalugu, vārsid jms.

1) **"Lühikesed lugemised"** (*Khuddakapāṭha-pāḷi*) sisaldab noormunga väljaõppeks kasutatavat üheksat lühivormelit ja suttaid.

2) **"Dhammavārsid"** (*Dhammapada-pāḷi*) on ilmselt tuntuim "Tīpiṭaka" raamat, milles sisaldub 423 salmi, mis on rühmitatud mingi kindla teema alusel, nagu nt teadvus (*cittavagga*), arahant (*arahantavagga*), õnn (*sukhavagga*) jne.

3) **"Rõõmuvārsid"** (*Udāna-pāḷi*) sisaldab 80 Buddha ütlust koos lugu-dega neist olukordadest, milles Buddha need ütles.

3 Mahāparinibbāna-sutta, DN 16 (D.ii.72).

- 4) **"Niiõeldu"** (*Itivuttaka-pāḷi*) sisaldab 112 lühemat suttat, mis kõik algavad sõnadega *"Vuttañhetarṃ bhagavatā..."* ehk "Bhagavat ütles..." ja lõpevad *"...iti me sutan ti"* ehk "nii ma kuulsin".
- 5) **"Suttagrupp"** (*Suttanipāta-pāḷi*) sisaldab 71 suttat, mis on enamjaolt esitatud värssidena, ja käsitleb kõige tuntumaid Buddha õpetusi.
- 6) **"Taevalossilood"** (*Vimānavatthu-pāḷi*) sisaldab 85 poeemi, mis räägivad pälvimuslikest tegudest ja neile vastavatest uuestisündidest taevalikus vallas.
- 7) **"Peetalood"** (*Petavatthu-pāḷi*) sisaldab 51 poeemi, mis räägivad mittepälvimuslikest tegudest ja neile vastavatest uuestisündidest õnnetus Peeta vallas ning seal elavatest peetadest.
- 8) **"Vanemate munkade värssid"** (*Theragāthā-pāḷi*) sisaldab 107 poeemi (1279 värssi), mis kirjeldavad 264 vanema munga (*thera*) rõõmu ja õndsust, mida nad kogesid pärast arahandiks saamist.
- 9) **"Vanemate nunnade värssid"** (*Therīgāthā-pāḷi*) sisaldab 73 poeemi (522 värssi), mis kirjeldavad 73 vanema nunna rõõmu ja õndsust, mida nad kogesid pärast arahandiks saamist.
- 10) **"Sünnilood"** (*Jātaka-pāḷi*) sisaldab värsivormis 547 lugu, mis räägivad Buddha eelmistest eludest bodhisattana.
- 11) **"Kirjeldus"** (*Niddesa-pāḷi*) on "Suttanipāta" kommentaar. See raamat sisaldab **"Suuremat kirjeldust"** (*Mahāniddesa-pāḷi*), mis on neljanda osa kommentaar ja **"Väiksemat kirjeldust"** (*Cūḷaniddesa-pāḷi*), mis on viienda osa (*vagga*) ja esimesest osast *"Khaggavisāṇa-sutta"* kommentaar.
- 12) **"Analüütiline tee"** (*Paṭisambhidāmagga-pāḷi*) on jaotatud kolme ossa, millest iga osa sisaldab 10 teemat.
- 13) **"Arahantide lood"** (*Apadāna-pāḷi*) sisaldab värsse, mis räägivad 550 munga ja 40 nunna varasematest eludest.
- 14) **"Buddhade järgnevus"** (*Buddhavaṃsa-pāḷi*) sisaldab Buddha kirjeldusi 24 varasemast buddhast, sh ka Gotamast endast.

- 15) **"Käitumiskorv"** (*Cariyāpiṭaka-pāḷi*) sisaldab 35 värsivormis esitatud lugu, mis räägivad sellest, kuidas Gotama Buddha eelmistes eludes bodhisattana vajalikku täiust (*pāramī*) arendas.

Viimasel Birmas peetud suurokogul otsustati lisada Tipiṭaka kogusse veel kolm alljärgnevat teost.

- **"Selgitusjuhend"** (*Nettipakaraṇa-pāḷi*) on juhend kanooniliste tekstide analüüsimiseks ja tõlgendamiseks.
- **"Korvijuht"** (*Peṭakopadesa-pāḷi*) sisaldab Buddha õpetust selgitavaid traktaate.
- **"Milinda küsimused"** (*Milindapañha-pāḷi*) sisaldab kuninga Milinda (Kreeka päritolu kuningas Menandros) küsimusi Auväärsele arahandile Nāgasenale ja viimase vastuseid neile.

III **"ABHIDHAMMAKORV"** (*Abhidhammapiṭaka*) on õpetuste kogumik, mis koosneb seitsmest osast ja on sisuliselt "Suttakorvis" toodud Buddha õpetuse summeeritud ja süstematiseeritud analüütiline esitus tabelite, jaotuste ja loeteludena (*mātikā*). "Ülima õpetuste korv" koosneb seitsmest osast:

1. **"Dhammagrupid"** (*Dhammasaṅgaṇī-pāḷi*) sisaldab Buddha õpetuse kokkuvõtet ja dhammade klassifikatsioone, mis on jaotatud nelja suuremasse ossa (*kaṇḍa*), mis käsitlevad erinevaid teadvusseisundeid, materiaalseid nähtusi, abhidhamma ja suttanta maatrikseid ning kokkuvõtteid.
2. **"Jaotused"** (*Vibhaṅga-pāḷi*) jätkab "Dhammagruppides" käsitletud mõistete selgitamist. Sisaldab õpetust viiest olemasolliku klammerdumise kogumikust, tajude tekkest, elementidest, tõest, sõltuvuslikust tekkest, virgumisteguritest, meeletreeninguga seotud aspektidest, kaheksaosalisest aarialikust teest ja brahmavihaaradest, džhaanadest, järgijate õpetamisega seonduvast, ülevaadet univertsumist jms.
3. **"Arutlus elementidest"** (*Dhātukathā-pāḷi*) põhineb erinevate kogumike ja suhete analüüsil. "Dhammagrupid", "Jaotused" ja "Elementide analüüs" on abhidhamma mõistmise seisukohast kõige olulisema tähtsusega õpetuste kogumikud.

4. **"Inimeste kirjeldus"** (*Puggalapaññatti-pāḷi*) koosneb kümnest osast, kus kirjeldatakse ja analüüsitakse iseloomu põhitüüpe erinevate tegurite põhjal, mille arv ulatub ühest kümneni. Koosneb 10 osast, millest esimene tegeleb nähtustega, mida on üks, teine osa tegeleb paarisnähtustega, kolmas nendega, mis moodustavad kolmeseid gruppe jne, kuni kümneni välja.
5. **"Vaidlusalused teemad"** (*Kathāvatthu-pāḷi*) sisaldab küsimusi ja vastuseid, mis kerkisid üles kolmanda budistliku suukogu ajal erinevate koolkondade vahelisel arutelul hälbinud vaadete üle ning seal kummutatakse kõik tekkinud valed vaated.
6. **"Paarid"** (*Yamaka-pāḷi*) sisaldab eelnevates abhidhamma osades esitatud kontseptsioonide loogilisi analüüse, kus põhilisteks teemadeks on loogilised dilemmad. Sisaldab terminoloogilisi selgitusi ja täpsustusi.
7. **"Suhted"** (*Paṭṭhānapāḷi*) selgitab erinevate nähtuste tekkepõhjuseid ja sõltuvuslikke suhteid.

Nagu eespool mainitud, on mungad kohustatud järgima vaid Buddha enda antud õpetusi.⁴ Theravaada koolkond juhindubki sellest Buddha antud nõudest ning järgib seetõttu vaid paali kaanonis toodut.

4 *Āṇi-sutta*, SN 20.7 (S.ii.266).

PAALIKEELNE "TIPITAKA"

I. "VINAJAKORV"

(*Vinaya-piṭaka*)

1. **"Suttade analüüs"** (*Suttavibhaṅga*)
 - (1) "Väljaarvamine" (*Pārājika-pāḷi*)
 - (2) "Heastamine" (*Pācittiya-pāḷi*)
2. **"Jaotused"** (*Khandaka*)
 - (3) "Suurem osa" (*Mahāvagga*)
 - (4) "Väiksem osa" (*Cullavagga*)
3. **"Lisad"** (*Parivāra-pāḷi*)
 - (5) "Lisad" (*Parivāra-pāḷi*)

II. "SUTTAKORV"

(*Sutta-piṭaka*)

1. **"Pikkade tekstide kogumik"** (*Dīghanikāya*)
2. **"Keskmise pikkusega tekstide kogumik"** (*Majjhimanikāya*)
3. **"Rühmade kogumik"** (*Saṃyuttanikāya*)
4. **"Jaotuste kogumik"** (*Aṅguttaranikāya*)
5. **"Lühikeste tekstide kogumik"** (*Khuddakanikāya*)
 - (1) "Lühikesed lugemised" (*Khuddakapāṭha-pāḷi*)
 - (2) "Dhammavärsid" (*Dhammapada-pāḷi*)
 - (3) "Röömuvärsid" (*Udāna-pāḷi*)
 - (4) "Niiöeldu" (*Itivuttaka-pāḷi*)
 - (5) "Suttagrupp" (*Suttanipāta-pāḷi*)
 - (6) "Taevalossilood" (*Vimānavatthu-pāḷi*)
 - (7) "Peetalood" (*Petavatthu-pāḷi*)
 - (8) "Vanemate munkade värsid" (*Theragāthā-pāḷi*)
 - (9) "Vanemate nunnade värsid" (*Therīgāthā-pāḷi*)
 - (10) "Sünnilood" (*Jātaka-pāḷi*)
 - (11) "Kirjeldus" (*Niddesa-pāḷi*)
 - (12) "Analüütiline tee" (*Paṭisambhidāmagga-pāḷi*)
 - (13) "Arahantide lood" (*Apadāna-pāḷi*)
 - (14) "Buddhade järgnevus" (*Buddhavaṃsa-pāḷi*)
 - (15) "Käitumiskorv" (*Cariyāpiṭaka-pāḷi*)

III. "ABHIDHAMMAKORV"

(*Abhidhamma-piṭaka*)

1. **"Dhammagrupid"** (*Dhammasaṅgaṇī-pāḷi*)
2. **"Jaotused"** (*Vibhaṅga-pāḷi*)
3. **"Arutlus elementidest"** (*Dhātukathā-pāḷi*)
4. **"Inimeste kirjeldused"** (*Puggalapaññatti-pāḷi*)
5. **"Vaidlusalused teemad"** (*Kathāvatthu-pāḷi*)
6. **"Paarid"** (*Yamaka-pāḷi*)
7. **"Suhted"** (*Paṭṭhāna-pāḷi*)

VIRGUMISE TEE

VIRGUMISE TEE

Kuigi Buddha õpetuste tervikkogumik "Tipiṭaka" sisaldab arvukalt erinevaid suttaid, on virgumise tee mõistetatav igale terve intellektiga inimesele. Buddha on mitmes suttas toonitanud põhimõtet, mille kohaselt virgumisõpetuse õppimine ilma seda teostamata on väärtusliku inimese raiskamine. "Loobuva elu viljade suttas" selgitab Buddha maisest loobumisega kaasnevaid kasusid, mis on nähtavad juba selles elus siin ja praegu (*diṭṭheva dhamme sandiṭṭhikam*) ning tutvustab samm-sammult virgumise teed.¹

1. TEELE SISENEMINE

- **Dhamma kuulmine** (*dhammaṃ suṇāti*) – majaperemee kuuleb arahandi, täielikult virgunu, maailmatundja, nii inimeste kui jumalate ületamatu juhi ja õpetaja, täielikke teadmisi omava, maist ületava tathaagata (Buddha enda) antud õiget dhammat.
- **Usaldusliku usu tekkimine** (*saddham paṭilabhati*) – kuulates õiget dhammat tekib majaperemehel usaldus Buddha, dhamma ja sangha vastu.
- **Koduelust kodutu ellu suundumine** (*anagāriyaṃ pabbajati*) – kuna majaperemehe elu on täis meelt häirivaid ja reostavaid tegureid ega võimalda pühenduda täielikult püha elu elamisele ja meele treenimisele, loobub ta oma rikkustest, perest ja kõigist sugulasest, ajab maha juuksed ja habeme, valib safranikarva mungarüü (ordineerub) ja lahkub koduelust lõplikult kodutu ellu.

2. KÕLBLUSE ARENDAMINE

Kõlbluse treenimine ja käitumise ohjamine (*sīla*) – munk treenib ja ohjab end *pātimokkha* kohaselt (*pātimokkhasaṃvarasaṃvuto*), kohandub ja treenib kõlblusjuhistele vastavalt (*sikkhati sikkhāpadesu*) ning harjutab erakluses keha ja kõnega oskuslikku käitumist (*kāyakammavacīkamma*

samannāgato kusalena). Tema teod ja sõnad muutuvad oskuslikeks, eluviis puhtaks ja meel kõlbliseks. Ta tunneb rõõmu kõlbliselt puhta elu saavutamisest (*parisuddhājīvo sīlasampanno*).

- **Ta harjutab väiksemat kõlblust** (*cūḷasīla*), mis kätkeb õiget tegu, õiget kõnet, noormunga treeningujuhised (*sāmaṇerasikkhā*) ja üldiseid käitumisjuhiseid.
- **Ta harjutab keskmist kõlblust** (*majjhimasīla*), milleks on taimede mittekahjustamine, asjade mittehoiustamine, meelelahutustest hoidumine jms.
- **Ta harjutab suurt kõlblust** (*mahāsīla*), milleks on hoidumine loomaliikust (madalast) vales eluviisist, ennustamisest, kaitseloitsude lausumisest ja õpetamisest ning muust munga jaoks vales eluviisist.
- **Laitmatuseõnne kogemine** (*anavajjasukha*) – munk tunneb saavutatud aarialikust kõlblusest rõõmutoovat laitmatuseõnne.

3. MEELE ARENDAMINE

- **Võimete ohjamine** (*indriyasamvara*) – ta kontrollib ja ohjab kõiki kuut tajuust (*indriyesu guttadvāro*), saavutab tähelepaneliku teadveloleku, selge arusaamise ja rahulolu ning kogeb rüvetamatuseõnne (*ayāsekasukha*).
- **Teadvustatud arusaamise saavutamine** (*satisampajañña*)² – kui ta kõnnib, vaatab, painutab, sööb või joob, tühjendab soolt või põit, seisab, kõnnib, istub, lamab või magab – kogu aeg on ta teadlik igast kehaliigutusest.
- **Rahulolu saavutamine** (*santosa*) – munk on rahul rüüga, mis katab tema keha, ja toiduga, mida talle annetatakse. Nagu taevas vabana lendava linna ainsaks kandamiseks on tema tiivad, nii liigub ka munk vabana maisest, kaasas vaid rüü ja almusnõu.

¹ *Sāmaññaphala-sutta*, DN 2 (D.i.63-85).

² *Sati* tähendab tegevuste teadvustamisest tulenevat teadlikkust ehk teadvustatust ja *sampajañña* sellele teadlikkusele rajanevat arusaamist, mis näeb olemasolu läbi selle kolme omaduse (*anicca, dukkha, anattā*).

- **Viie takistuse eemaldamine** (*nīvaraṇappahāna*) – saavutanud aarialiku kõlbluse, aarialiku meelte valvamise, aarialiku teadvustatuse ja selge mõistmise ning aarialiku rahulolu, läheb ta eraldatud kohta. Pärast almustoidu kogumist ja söömist istub ta ristatud jalgadega maha, hoiab keha sirge ning keskendab tähelepanu (= *samatha*). Arendades maisest loobumist vabaneb ta naudinguhast. Arendades kaastunnet vabaneb ta kuritahtlikkusest ja vihast. Arendades tähelepanelikku erksust ja valvsust vabaneb ta laiskusest ja loidusest. Arendades kõigutamatut rahu ja sisemist vaikust vabaneb ta rahutusest ja murest. Arendades oskuslikke meeleseisundeid vabaneb ta skeptilisest kahtlusest.
- **Rõõmu, keha rahunemise ja õnnetunde esilekerkimine** (*pīti, kāyo passambhati, sukha*) – saavutades viie takistuse lakkamise tunneb ta suurt ja kõikehõlmavat rõõmu. Kelle meel on rõõmus, selle keha on rahunenud, meel õnnelik ja keskendunud.
- **Džhaanade arendamine** (*paṭhamajjhāna, dutiyajjhāna, tatiyajjhāna* ja *catutthajjhāna samādhī*) – erakluses meelt arendades saavutab ta keskendumises esimese, teise, kolmanda ja neljanda džhaana ning puhastunud, säravkirka keha ning meele.

4. KAHEKSA TEADMISE SAAVUTAMINE

1) Läbinägemisel põhineva insait-teadmise saavutamine (*vipassanāñāṇa*) – ta suunab oma keskendunud, puhastunud, särava, veatu, plekitu, nõtke, taotleva, ühtlase ja vankumatu meele (= *jhāna*) teadmiste ja nägemisele, et: see keha on vaid neli ainet; sündinud emast ja isast; seda tuleb toita; see on ebapüsiv, kahjustatav, vigastatav ja hävinev. Ta mõistab, et vaid teadvus on see, mis ekslikult seostab teda kehaga.

2) Meele-keha teadmise saavutamine (*manomayiddhiñāṇa*) – kuna meel on mõistnud keha loomust, suudab see luua füüsilisest kehast eraldiseisva meelekeha (*manomayā kāya*), mis on puudusteta, veatu ja täiuslik kõigis aspektides.

3-7) Üleloomulike võimete teadmise saavutamine – meele järjepideva arendamise tulemusel saavutab ta teadmised üleloomulikest

võimetest (*iddhividhañāṇa*).³ Ta saavutab teadmised taevasest kõrvast (*dibbasotañāṇa*) ehk selgelt ja kaugele kuulmisest; meele läbistamisest (*cetopariyañāṇa*) ehk teise meeles toimuva nägemisest; iseenda eelmistest eksistentsidest (*pubbe-nivāsānussatiñāṇa*); ja taevasest silmast (*dibbacakkhuñāṇa*) ehk olendite lakkamisest ja uuestiilmnemisest.

8) Tulvade lakkamise teadmise saavutamine (*āsavakkhayañāṇa*) – ta saavutab teadmise ja nägemise neljast tõest ja tulvadest, nende tekimisest, lakkamisest ja lakkamisele viivast aarialikust kaheksaosalisest teest.

5. VIRGUMISE MÕISTMINE

Tema meel on täielikult ja lõplikult tulvadest vabanenud. Ta mõistab:

“Sünd on lõppenud, püha elu elatud, mida oli vaja teha, on tehtud – pole enam uut tulemist olemasollu.”⁴

³ Üleloomulikud võimed (*iddhividhā*) on toodud peatükis “Õige keskendumine”.

⁴ “Khīṇā jāti, vusitaṃ brahmacariyaṃ, kataṃ karaṇīyaṃ, nāparaṃ itthattāyā ti pajānāti”. – “Loobuva elu viljade sutta”, DN 2 (D.i.47).

VIRGUMISE TEE

1. TEELE SISENEMINE

- Dhamma kuulmine (*dharmam suṇāti*)
- Usaldusliku usu tekkimine (*saddham paṭilabhati*)
- Koduelust kodutu ellu suundumine (*anagāriyam pabbajati*)

2. KÕLBLUSE ARENDAMINE

- Kõlbluse treenimine ja käitumise ohjamine (*sīla, pātimokkhasaṃvarasaṃvuto*)
- Laitmatuseõnne kogemine (*anavajjasukha*)

3. MEELE ARENDAMINE

- Võimete ohjamine (*indriyasaṃvara*)
- Teadvustatud arusaamise saavutamine (*satisampajañña*)
- Rahulolu saavutamine (*santosa*)
- Viie takistuse eemaldamine (*nīvaraṇappahāna*)
- Rõõmu, keha rahunemise ja õnne esilekerkimine (*pīti, kāyo passambhati, sukha*)
- Džhaanade arendamine (*paṭhamajjhāna, dutiyajjhāna, tatiyajjhāna*
ja catutthajjhāna samādhi)

4. KAHEKSA TEADMISE SAAVUTAMINE

- 1) Läbinägemisel põhineva insait-teadmise saavutamine (*vipassanāñāṇa*)
- 2) Meele-keha-võime teadmise saavutamine (*manomayiddhiñāṇa*)
- 3-7) Üleloomulike võimete teadmise saavutamine (*iddhividhañāṇa*)
- 8) Tulvade lakkamise teadmise saavutamine (*āsavakkhayañāṇa*)

5. VIRGUMISE MÕISTMINE

- Täielik vabanemine tulvadest ning lõplik vaibumine (*nibbāna*)

Allikas: "Loobuva elu viljade sutta", DN 2

Sādhu! Sādhu! Sādhu!

Suurepärane! Suurepärane! Suurepärane!

ÜLDISED JUHISED

KOLME KAITSE ALLA MINEMINE

Kui Jīvaka küsis Buddhalt, kuidas saab ilmikust kõlbeline järgija, vastas Buddha, et ilmikust saab kõlbeline järgija siis, kui ta läheb kolme kaitse (*tisaraṇa*) alla ning võtab vastu viis kõlblusjuhist (*pañcasīla*). Küsimusele, kuidas peaks ilmikust järgija toimima, et see oleks kasulik nii talle kui teistele, vastas Buddha, et selleks tuleb teostada dhammat ja vinajat ning julgustada ka teisi sedasama tegema, arendada usalduslikku usku (*saddhā*), kõlblust (*sīla*) ja loobumisel põhinevat heldust (*cāga*), viibida koos munkadega ning kuulata dhammat, jätta see meelde ja analüüsida seda, mõtlustada dhamma üle ning teostada seda.¹

Formaalselt saadaksegi Buddha õpetuse järgijaks "Lühikestes lugemistes" esitatud kaitsetriaadi (*saraṇattaya*) ehk kolme kaitse – Buddha, dhamma ja sangha – kolmekordse mõtestatud lausumisega.² Kolme kaitse vastuvõtjal on esmalt vaja tunda nelja aarialikku tõde ja aarialikku kaheksaosalist teed. Seejärel ta lausub kas üksi või koos grupiga paali, eesti või mõlemas keeles 1) "Austusavalduse Buddhale" ning 2) "Kolm kaitset", millega kinnitab kolme kaitse vastuvõtmist.

AUSTUSAVALDUS (*namaskāra*)

Austus Temale, Ülimale, Arahandile, Täielikult Virgunule	<i>namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa</i>
---	---

Austus Temale, Ülimale, Arahandile, Täielikult Virgunule	<i>namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa</i>
---	---

Austus Temale, Ülimale, Arahandile, Täielikult Virgunule	<i>namo tassa bhagavato arahato sammāsambuddhassa</i>
---	---

KOLM KAITSET (*saraṇattaya/tisaraṇa*)

Buddha kaitse alla lähen	<i>buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Dhamma kaitse alla lähen	<i>dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Sangha kaitse alla lähen	<i>saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Teist korda Buddha kaitse alla lähen	<i>dutiyampi buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Teist korda dhamma kaitse alla lähen	<i>dutiyampi dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Teist korda sangha kaitse alla lähen	<i>dutiyampi saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Kolmandat korda Buddha kaitse alla lähen	<i>tatiyampi buddhaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Kolmandat korda dhamma kaitse alla lähen	<i>tatiyampi dhammaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>
Kolmandat korda sangha kaitse alla lähen	<i>tatiyampi saṅghaṃ saraṇaṃ gacchāmi</i>

Seejärel kummardavad inimesed kolm korda ja puudutavad Buddha õpetuse järgima asumise märgiks kokkuasetatud kätega otsaesist.

¹ *Jīvaka-sutta*, AN 8.26 (A.iv.222).

² *Khuddakapāṭha*, *Saraṇattaya* [*Saraṇagamana*] (Kp 1).

KÕLBLUSJUHISTE VASTUVÕTMINE

Kõlblusjuhiste kui sotsiaalse normatiivi vastuvõtmise eesmärk on kujundada kogukonnas harmoonilist kooselu. Isiklikku arengut silmas pidades võetakse juhised vastu selleks, et rajada oskusliku käitumise vundament, mis aitab vabaneda kannatustest ja jõuda virgumisele.

Kuigi reeglina võetakse kõlblusjuhiseid vastu templitis ning rituaali viib läbi munk, võib kõlblusjuhiseid vastu võtta ka üksi või koos sõpradega.

Viis kõlblusjuhist on universaalsed ja igavesed (*pañcasīla sabbakālika*) ning neid on järginud kõik vaimsed püüdlejad ja buddhad, kes elasid enne Gotama Buddhat. "Sünnilugudes" (*Jātaka*) leidub mitmeid lugusid, kus selgitatakse, kuidas kõlblusjuhiste järgimine annab häid ja soovitud vilju nii selles kui järgmises uuestisünnis, olgu mõnes mõnes taevases või inimeste maailmas.

Juhiste vastuvõtjad asetavad käed kokku ja lausuvad kas paali, eesti või mõlemas keeles 1) "Austusavalduse Buddhale", 2) "Kolm kaitset" ja 3) "Viis kõlblusjuhist."¹

VIIS KÕLBLUSJUHIST (*pañcasīla*)

Ma võtan kohustuse järgida elu võtmisest hoidumise juhist	<i>pāṇātipātā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi</i>
--	---

Ma võtan kohustuse järgida mitteantu võtmisest hoidumise juhist	<i>adinnādānā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi</i>
---	---

Ma võtan kohustuse järgida naudinguid pakkuvast volest käitumisest hoidumise juhist	<i>kāmesu micchācāra veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi</i>
--	--

Ma võtan kohustuse järgida valetamisest hoidumise juhist	<i>musāvāda veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi</i>
---	---

Ma võtan kohustuse järgida uimastavatest ainetest ja jookidest hoidumise juhist	<i>surāmerayamajjapamādaṭṭhānā veramaṇī sikkhāpadaṃ samādiyāmi</i>
---	--

Ma luban, et järgin neid viit juhist hoolega ja püsivalt.

Seejärel kummardavad kõik inimesed kolm korda Buddha kuju ees ning puudutavad viie juhise vastuvõtmise märgiks kokkuasetatud kätega otsaesist.

Munga poolt läbiviidav kõlblusjuhiste vastuvõtmise protseduur erineb natukene eeltoodust ja sisaldab ka mungapoolseid selgitusi juhiste olulisusest ja järgimise kasust.

Sādhu! Sādhu! Sādhu!

Suurepärane! Suurepärane! Suurepärane!

¹ "Austusavaldus Buddhale" ja "Kolm kaitset" on toodud eelmises osas "Kolme kaitse alla minemine".

BUDDHA ÕPETUSTE KOONDTABEL

NELI TÕDE			
4 AARIALIKU TÕDE 1. kannatuse aarialik tõde 2. kannatuse tekkimise aarialik tõde 3. kannatuse lakkamise aarialik tõde 4. kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde	12+1 KANNATUST 1. sünd 2. vanadus 3. haigus 4. surm 5. lein 6. hala 7. dukkha (füüsiline ja mentaalne valu) 8. masendus 9. ahastus 10. kokkupuude ebameeldivaga 11. lahusolek meeldivast 12. ihaldatava mittesaamine +1. lühidalt: viis olemasolulü klammerdumise kogumikku	KAHEKSAOSALINE AARIALIK TEE TARKUS 1. õige vaade 2. õige mõte KÕLBLUS 3. õige kõne 4. õige tegu 5. õige eluviis KESEKENDUS 6. õige püüdlus 7. õige teadvelolek 8. õige keskendatus	NIBBĀNA • dukkha lakkamine • tulvade lakkamine • iha ja kire lakkamine • kümnest kõiðikust vabanemine • lõplik häirimatus • õndsus ja vaibumine 4 AARIA ISIKUT 1. vooguastunu 2. ükskõrdaasja 3. mittenaasja 4. arahant
3 IHA 1. naudinguiha 2. olemasoluiha 3. mitteolemasoluiha	5 KOGUMIKKU 1. vorm 2. tunne 3. taju 4. moodustised 5. teadvus	2 KESKENDUMISE ARENDAMISE ASPEKTI 40 RAHULIKKUSE ARENDAMISE OBJEKTI • 10 kasinat • 10 ebameeldivat objekti • 10 meenutust • 4 brahmanviharat • 4 vormideta valda • toidu ebameeldivuse teadvustamine • neija elemendi analüüs 73 LĀBINĀGEMISE ARENDAMISE OBJEKTI • 5 kogumikku • 12 tajuvaasi • 18 elemendi • 22 psühhofüüsilist kontrollivõimet • 4 aarialikku tõde • 12 sõltuvusliku tekkimise tegurit	
KÕLBLUSJUHISED KÕLBLUSJUHISED SANGHALE 227 reeglit bhikkhudele 311 reeglit bhikkhunkritele 5 KÕLBLUSJUHISET ILMIKUTELE 1. hoidumine elu hävitamisest 2. hoidumine mitteantu võtmisest 3. hoidumine naudinguid pakkuvast varest käitumisest 4. hoidumine valetamisest 5. hoidumine uimastavatest ainetest ja jookidest	12 SÕLTUVUSLIKU TEKKE TEGURIT 1. mitteteadmine 2. moodustised 3. teadvus 4. nimi ja vorm 5. kuustajubaasi 6. kontakt 7. tunne 8. iha 9. klammerdumine 10. olemasolu 11. sünd 12. vanadus ja surm	5 TAKISTUST 1. naudingusoov 2. himu ja kuritahtlikkus 3. laiskus ja loidus 4. rahutus ja mure 5. skeptiline kahtlus	10 KÕIDIKUT 1. isikupõhine vaade 2. skeptiline kahtlus 3. rituaalidesse klammerdumine 4. naudingukirg 5. kuritahtlikkus 6. vormide vallaga seotud kirg 7. vormideta vallaga seotud kirg 8. uhkus 9. rahutus 10. mitteteadmine 3 DUKKHA PÕHJUST 1. ahnus 2. viha 3. pettekujutus

BUDDHA DHAMMA-VINAYA

PTS POOLT VĀLJA ANTUD TIPITAKA KOGUMIK

I. VINAYA-PIṬAKA

Vinaya-piṭaka - The Book of the Discipline (I - VI)

II. SUTTA-PIṬAKA

Dīghanikāya - Dialogues of the Buddha

Majjhimanikāya - Middle Length Sayings; Middle Length Discourses of the Buddha

Saṃyuttanikāya - The Book of Kindred Sayings, Connected Discourses of the Buddha

Āṅguttaranikāya - The Book of Gradual Sayings Khuddakanikāya

Khuddakapaṭha - The Minor Readings; Minor Anthologies I (The Text of the Minor Sayings)

Dhammapada - Word of the Doctrine; Minor Anthologies I (Verses on Dhamma)

Udāna - Minor Anthologies II (Verses of Uplift); The Udāna

Itivuttaka - As It Was Said; The Itivuttaka

Suttanipāṭa - The Group of Discourses; The Rhinoceros Horn

Vimānavatthu - Minor Anthologies IV (Stories of the Mansions)

Petavatthu - Minor Anthologies IV (Stories of the Departed)

Theragāthā - Elders' Verses I = Poems of Early Buddhist Monks; Psalms of the Brethren

Therīgāthā - Elders' Verses II = Poems of Early Buddhist Nuns; Psalms of the Sisters; Stances des Theri

Jātaka - Stories of the Buddha's Former Births

Niddesa - ainult paali keeles

Paṭisambhidāmagga – The Path of Discrimination

Apadāna – ainult paali keeles

Buddhavaṃsa – Minor Anthologies III
(The Chronicle of the Buddhas)

Cariyāpiṭaka – Minor Anthologies III (The Basket of Conduct)

III. ABHIDHAMMA-PIṬAKA

Dhammasaṅgaṇī – A Buddhist Manual of Psychological Ethics

Vibhaṅga – The Book of Analysis

Dhātukathā – Discourse on Elements

Puggalapaññatti – A Designation of Human Types

Kathāvatthu – Points of Controversy

Yamaka – ainult paali keeles

Paṭṭhāna – ainult paali keeles

Tikaṭṭhāna – Conditional Relations

Dukaṭṭhāna – ainult paali keeles

KASUTATUD KIRJANDUS

KANOONILINE KIRJANDUS

Bodhi, Bhikkhu (tlk). The Connected Discourses of the Buddha: A Translation of the Saṃyutta Nikāya. Boston: Wisdom Publication, 2000.

Carpenter, J. E. (toim). Dīghanikāya, Vol. III. Oxford: PTS, 1911.

Hardy, E. (toim). Aṅguttaranikāya, Vols. III-V. Oxford: PTS, 1994, 3rd ed.

Horner, I. B. (tlk). Middle Length Sayings (3 vols.). Oxford: Pali Text Society, 2002 (reprint).

Jayawickrama, N. A. (toim). Vimānavatthu and Petavatthu. London: PTS, 1977, 1999.

Masfeld, P. The Udāna. Oxford: Pali Text Society, 1994.

Masfeld, P. The Itivuttaka. Oxford: Pali Text Society, 2000.

Morris, R. (toim), Warder, A. K. (toim). Aṅguttaranikāya, Vols. I-II. Oxford: PTS, 1989, 1995.

Ñāṇamoli, Bhikkhu & Bodhi, Bhikkhu (tlk). The Middle Length Discourses of the Buddha. A New Translation of the Majjhima Nikāya. Boston: Wisdom Publication, 1995.

Ñāṇamoli, Bhikkhu & Bodhi, Bhikkhu (tlk). The Middle Length Discourses of the Buddha: A Translation of the Majjhima Nikāya. Oxford: Wisdom Publication, 2001.

Norman, K. R. The Group of Discourses. Oxford: Pali Text Society, 2001 (reprint).

Norman, K. R. (toim). The Group of Discourses (Suttanipāṭa). Oxford: PTS, 2006.

Radhakrishnan, S. (tlk). The Dhammapada. Delhi: Oxford University Press, 1950.

Rhys Davids, T. W. & J. E. Carpenter (toim). Dīghanikāya Vols. I-II. Oxford: PTS, 1982, 1995.

Rhys Davids, T. W. and C. A. F. Dialogues of the Buddha (3 vols.). Delhi: Motilal Banarsidass, 2000.

The Book of the Discipline (Vinaya-piṭaka), London: PTS, Vol. I 1949, Vol. II 1969, Vol. III 1969, Vol. IV 1971, Vol. V, 1963, Vol. VI 1966.

The Text of the Minor Sayings (Khuddakapāṭha). London: PTS, 1978.

Woodward, F. L. The Book of the Gradual Sayings (Aṅguttara-Nikāya) or More-Numbered Suttas. Vol. I. Lancaster: PTS, 2006.

Woodward, F. L., Hare, E. M. The Book of the Gradual Sayings (5 vols.). Oxford: Pali Text Society, 1994.

MUUD ALLIKAD:

Adam, T. M. Groundwork for a Metaphisic of Buddhist Morals: A New Analysis of puñña and kusala, in Light of sukka. – Journal of Buddhist Ethics 12 (2005), lk 62-85.

Anuruddha, Ācariya. A Comprehensive Manual of Abhidhamma: The Abhidhammatha Sangha, BPS Pariyatti Editions. Onalaska: Pariyatti Publishing, 2012.

Arahant Upatissa. The Path of Freedom (Vimuttimagga). Malaysia: The Penang Buddhist Association, 2005.

Banks, F. E. Dāna: Giving and Getting in Pali Buddhism. Delhi: Motilal Banarsidass, 2003.

Bhadantācariya Buddhaghosa. The Path of Purification (Visuddhimagga). Sri Lanka: Buddhist Publication Society, 2010.

Bhadantācariya Buddhaghosa. The Expositor (Aṭṭhasālinī). Vol. II, London: The Oxford University Press, 1921.

Collins, S. Selfless Persons. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.

Dutt, N. The Brahmajala Sutta (in the Light of Nagarjuna's exposition). The Indian Historical, 1932.

Evans, Stephen A. Ethical Confusion: Possible Misunderstandings in Buddhist Ethics. – Journal of Buddhist Ethics 19 (2012), vaadatud 09.09.2017, <http://enlight.lib.ntu.edu.tw/FULLTEXT/JR-MAG/mag388399.pdf>

Gombrich, R. What the Buddha thought (1 ed.). London: Equinox Publishing, 2009.

Gooneratne, E. R. (toim). Vimānavatthu Commentary (Paramatthadīpanī III). London: PTS, 1886.

Hallisey, C. Ethical Particularism in Theravada Buddhism. – Journal of Buddhist Ethics 3 (1996), lk 32-43.

Harvey, P. Criteria for Judging the Unwholesomeness of Actions in the Texts of Theravada Buddhism – Journal of Buddhist Ethics 2 (1995), lk 140-151.

Harvey, P. An Introduction to Buddhist Ethics. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.

Mehm, T. M. The Essence of Buddha Abhidhamma. Yangon: Mehm Tay Zar Monm Publication, 1995.

Nyanatiloka. The Word of the Buddha. Buddhist Publication Society: Kandy, 1967.

Sayādaw, Ledi. A Manual of the Path Factors (Maggāṅga Dīpanī). England: Association for Insight Meditation.

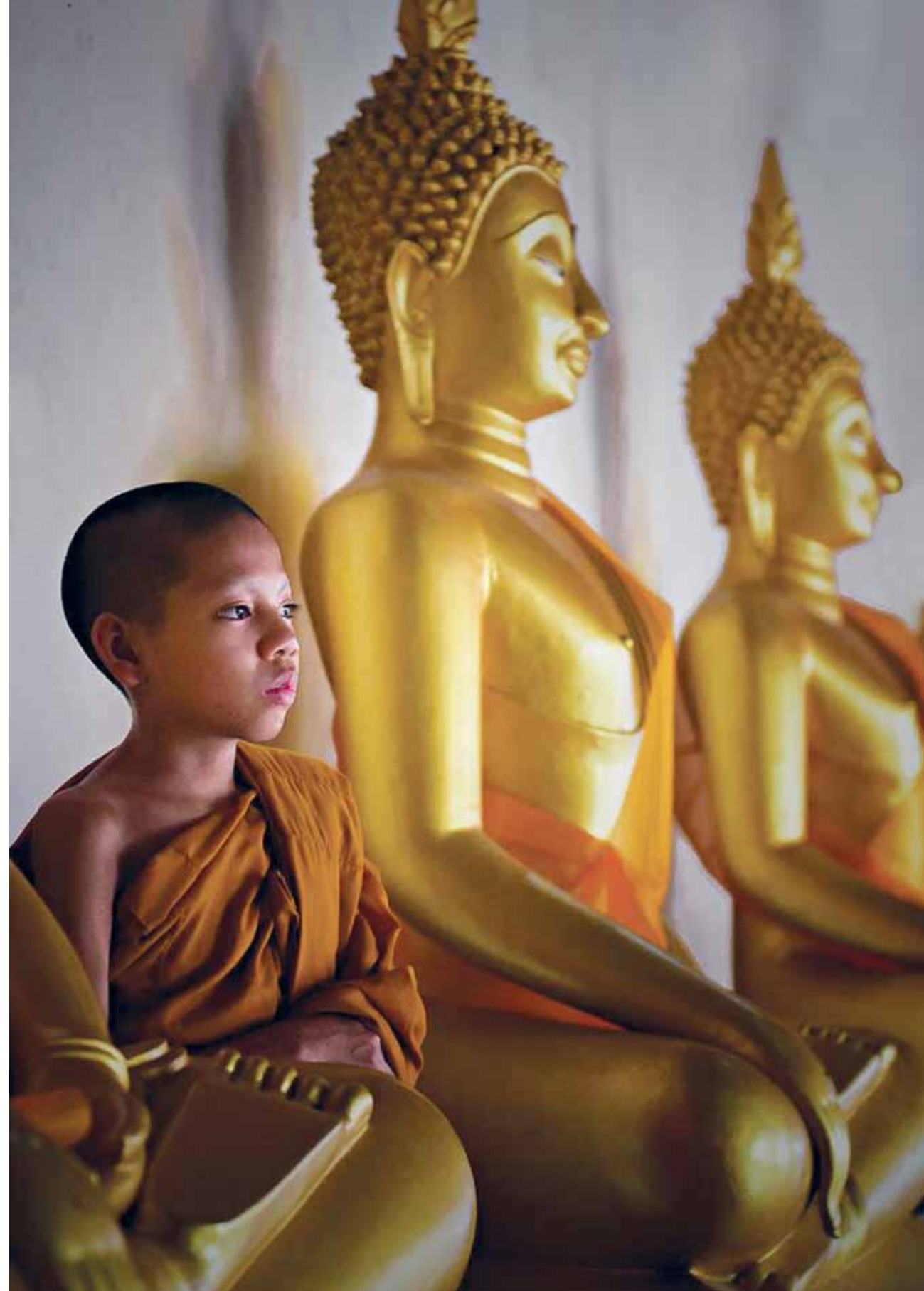
Tedesco, P. Sanskrit kusala-skilful, welfare – Journal of the American Oriental Society 74 (1954), lk 131-142.

Ṭhitañāṇo, bhikkhu. Mida kinkida budistile pühade ajal? – Eesti Theravaada Sangha koduleht (2017).

Velez de Cea, A. The Criteria of Goodness in the Pali Nikāyas and the Nature of Buddhist Ethics – Journal of Buddhist Ethics 11 (2004).

Mitmed kasutatud kirjanduse all toodud raamatutest, samuti käesolev raamat, on tasuta allalaaditavad Eesti Theravaada Sangha kodulehelt www.sangha.ee

PAALI SÕNADE SELGITUSED

HÄÄLDAMINE

Suures osas on paali keele hääldus meie emakeelsele hääldusele sarnane, kuid on ka mõned erinevused.

Pikad vokaalid paali keeles on **ā, ī, ū, e** ja **o** (hääldatakse ā = aa, ī = ii, ū = uu; e = ee, o = oo); kui aga **e** ja **o** esinevad pikas vokaalis enne topelt konsonanti, hääldatakse need lühikeselt.

Lühikestest vokaalidest **ḍ, ḷ, ṇ** ja **ṭ** on suulaehäälikud, neid hääldades puudutab keeleots suulage;

ṃ/ṁ võib muutuda enne teist konsonanti nasaaliks (ṃ/ṁ = n), nt sõna *buddhaṃ/buddhaṁ* hääldatakse "buddhan";

nasaalse **ñ** hääldusele lisandub sageli poolvokaal **j** (ñā = nja), nt sõna *paññā* hääldatakse "pannja" (sarnaselt sõnaga pann + ja).

TERMINITE REGISTER

abhidhamma – abhidhamma, ülim õpetus (23, 46, 86, 88, 89, 91, 92, 94, 106, 111, 115, 127, 130, 140, 143, 144, 149-151)

abhijjhā – saamahimu; himustav, ahnitsev; peaaegu sama mis ahnus (lobha) (126)

abhiññā – ülim teadmine, üleloomu-like võimetega seotud teadmised (78, 79)

abrahammacariya – mittebraahmanlik käitumine (66, 140)

abyāpāda – mittekahjustav; mittekuri-tahtlikkus (58)

acala – mitteliikumine, liikumatus, kõigutamatus (46)

accuta – absoluutne stabiilsus (rahu), muutumatu, igikestev, möödumatu (46)

adhimokkha – kindel otsus, otsuse-kindlus, otsustavus (92)

ādīnava – viletsust täis, halb või ebasoodne tingimus/olukord, oht (99)

adinnā – mitteantud; see, mida pole antud (65, 165)

adinnādāna – see, mida pole antud käest kätte, mida pole annetatud (65, 165)

adinnādāyin – see kes võtab, mida pole antud; varas; varastamine

adosa – mitteviha, mittevihkamine, vihatus (41, 71, 118)

adukkhamasukhāvedanā – ei-kannatuse-ega-õnnetunne (90)

āgama – tulemine; lähenemine, tulemus; ressurss; tekst, pühakiri, kaanon; reegel, tava, praktika, distsipliin, kuulekus; tähendus, mõistmine; (võlgade) tasumine; (vahele)lisatud konsonant või silp (121, 122, 162)

āgata – [āgacchati] tulnud, saabunud; saavutanud; alla tulema, alla andma (18, 21, 22, 46, 63)

āhāra – toit, toide, toetus (42, 89)

āhārepaṭikūlasaṇṇa – toidu ebameeldivuse (lagunemise) teadvustamine (130, 133)

ahetuapaccayaḍṭṭhi – vaade, mille kohaselt nähtused ilmnevad ilma põhjuste ja tingimusteta (= fatalism) (55)

ajjhata – isiklik; personaalne; seotud minaga

ajjhattika – isiklik, sisemine (91)

ākāraka – põhjus; tingimus; ilmne-mine (123)

ākāravant – põhjendatud, mõistlik (32)

ākāravatisaddhā – heal põhjusel (st nägemisel) baseeruv usk (32)

ākāsa – ruum; õhk, taevas (47, 89)

akiriyadiṭṭhi – ebapraktiline, mittearukas vaade (55)

akusala – mitteoskuslik, oskamatu (49, 56, 65, 71, 106, 107, 112, **117**, 118, 122, 140)

akusalamūla – mitteoskuslik juur (65, **118**, 122)

alābhaka – mitte saama, kaotama (39)

allika – määrdumine, klammerdumine, kinnijäämine (= alliyati) (21, 54)

alobha – mitteahnus, ahnusetus (41, 71, 118)

amoha – mittepettekujutus, pettekujutluse puudumine (41, 71, 92, 118)

amūlakasaddhā – põhjuse ta, alusetu usk (32)

anāgāmi, anāgāmī – mittenaasja (57, 80, 140, **141**, 143)

anagata – mitte veel (tagasi)tulnud või kätte jõudnud, tulevik

ānāpānasati – hingamise teadvustamise arendamine (73, 126, 143)

anappaka – mitteväike, suur; oluline (121)

anatta – mitte-mina, minatus, omaole-

musetus (24, 26, 42, 76, 96-100, 134, 135, 155)

anavajja – süütu, veatu, laitmatu (155, 158)

aṇḍa – muna; munandid (65)

aṇḍaja – munast sündinud (65)

āṇeñjabhisāṅkhāra – kõigutamatud moodustised (91, 104)

āṇeñjatā, āneñjatā – vankumatu, kõigutamatu (91, 104, 106)

anesana – sobimatu (68)

anicca – mittepüsiv, püsitu (24, 42, 76, 86, 89, 96, 98-100, 107, 126, 134, 135, 155)

aniccatā – mittepüsivus, püsitus (89)

ānisaṃsa – tasu (103, 126, 140)

anubodha – arusaamine (55, 79)

ānumodana – tänulikkuse, rõõmu ja rahulolu väljendus (nt pärast sööki või kingi vastuvõtmist) (120)

anupādā – ei võta/klammerdu enam (142)

anupada – järgnev värss, sõna-sõnalt; järgnev samm; (üksteise) taga asuv/ järgnev (127)

anupādisesanibbānadhātu – olemasoluga mitteseotud ehk ilma jäägita vaibumise (nibbāna) element (142)

anupassanā – vaatlemine (74, 134)

anuppādāya – mitte esile kerkinud (71)

anuppanna – mitte (uuesti)sündinud, mittetekkinud, mitte esilekerkinud (71)

anurakkhā – valvamine, kaitsmine, säilitamine (72)

anussati – meenutama, meeles pidama, mõtisklema (25, 79, **129**, 133, 157)

anuyoga – (enese) sidumine, andumine, pühendumine, rakendamine; praktika, harjutus, teostus (21, 54)

apacāyana – austamine (120)

apara – teine, järgmine, järgnev (138-140, 143)

āpodhātu – vee-element (= sidusus) (88-89)

appanāsamādhi – samastunud (objektile kinnistunud) keskendumine (= jhāna) (80, 128)

appiya – ebameeldiv (137, 138)

appiyehi sampayoga – kokkupuude ebameeldivaga (37, 38)

apuññabhisāṅkhārā – mitte -pälvimuslikud moodustised (91, 104)

arahant – arahant (vabanenu, virgunu) (18, 22, 23, 26, 47, 49, 55, 57, 80, 107,

122, 123, 137, 140, **141**-143, 147, 148)

arahattamagga – arahandi tee (18, 24, 80, 122, 141)

ārammaṇa – stiimul (vastab kuuele meele), keskendumise objekt (47, 129)

ariya – aaria, üllas (24, 36, 41, 49, 51, 54, 57, 76, 134, **137**, 140, 141, 143)

ariya aṭṭhangika magga – aarialik kaheksaosaline tee (24, 49, 54, 81)

ariyamagga – aariatee (24, 140, 141)

ariyapuggala – aarialik isik (137, 143)

ariyasacca – aarialik tõde (36, 37, 41, 45, 46, 49)

arūpa – vormita, immateriaalne (19, 42, 106, 107, 127, 138, 139)

arūpabhūmi – vormideta/immateriaalne vald (= arūpāvacara) (42, 106, 107, 138)

arūpajhāna – vormideta/immateriaalne džhaana (19, 127, 138)

arūparāga – vormideta vallaga seotud kirk (138, 139, 143)

asaddhamma – halb seisund või soovimatu olukord (43, 44)

asaṃvara – mitteohjamine, kontrolli puudumine (43, 44, 154, 155, 158)

asankhata – mittetingitud (46)

āsavā – tulv (meelt hägustav ja joovastav teadvusvoog) (16, 19, 24, 45, 57, 78, 79, 110, **111**, 122, 137, 139, 141, 143, 157, 158)

āsavakkhaya – tulvade lõppemine (45, 79, 141, 157, 158)

assāda – naudingupõhine rahulolu, nauding; meeldiv või magus maitse (99, 117)

assattha – viigipuu, mille all Buddha virgus; bodhipuu (19)

asubha – ebameeldiv, ebapuhas, mitteilus (27, 42, 126, 129, 133, 141)

asubha-bhāvanā – ebameeldiva [mõistmise ja teadvustamise] arendamine (9 laipa + skelett) (27, 126)

atakkāvacara – teispool loogikat ja arutlusvõimet (45)

atipāta – rünnak; vt ka pāṇātipāta (65, 165)

atta, attā – mina, ise (42, 56, 93, 96, 100, 135)

attadiṭṭhi – minavaade (42, 56, 95)

attakilamathānuyoga – enesevaevamisele andumine (21, 54)

attan – aatman, igavene ja hävimatu olend (42, 56, 93, 100)

attavāda – minaõpetus (106)

attha – (kõlbeline) heaolu, õnnistus (17, 120)

aṭṭhangika magga – kaheksaosaline tee (24, **49**, 54, 81)

atthi – olla (olemas); olevik (tingimus) (47, 57, 122)

aṭṭhika – skelett (73)

avecca – teadmus, teadmine (32)

aveccappasāda – teadmuspõhine usk (32)

avihimsa, avihimsā – mittevägivaldsus, vägivallatus; mitte haiget tegema, mitte vigastama, julmuse puudumine (58)

avihimsāsāṅkappa – mittevägivaldne mõte/mõtlemine (58)

avihimsāvitakka – mittevägivaldsusele suunatud mõtlemine (58)

avijjā – mitteteadmine, teadmatus, ignorantsus (24, 39, 42, 43, 45, 85, **103**, 105, 111, 139, 140, 143)

avijjāsava – mitteteadmisetulv ehk teadmatusetulv (111, 139)

avippaṭisāra – kahetsuse või süümepiina puudumine (66)

āvuso – sõber (84, 125)

avyākata – mittevastatav (47)

avyāpāda – mittekuritahtlik (58, 126)

āyatana – baas, alus (76, 91, 104, 105, 130, 134)

ayoniso – mittearukas (43, 44)

āyu – elu(jõud), pikaeealisus (123)

bāhirāni – välimine (91)

bāhirāni āyatanāni – välimine tajubaas (91)

bāla – ignorantne, lapsik; noor (alla 16 a); uus, varajane (78)

bala – jõud, vägi, võime(kus), tugev(us), mõju(kus); armee, sõjavägi; hallvares (57, 63123)

bandhu – sugulased, lähedased (110, 113)

bhaddaka – hea, hea omadusega; ausatad, kõrge mainega; väärtuslik (73)

bhagavant, bhagavat – bhagavat; ülim, ülev, hiilgav, õnnelik (25, 148, 162)

bhāṇaka – retsiteerija, kordaja (23)

bhanga – laiali lagunemine, purunemine, katkemine, lõppemine (114)

bhava – olemasolu; olemasollu ilm-nemine (eostumine, uuestisünd); olemasolu saamine, olemasolevaks (nt kamma) saamine; olemasolu tasand (41-44, 46, 99, 105, **106**, 107 141)

bhāvanā – arendama (27, 72, 76, 78, 79, 119, 120, 125, 126, 129, 133, 134, 136)

bhavanirodha – olemasolu (olemasollu tulemise, uuestisündide) lakkamine (46)

bhavāsava – olemasolutulv (111, 139)

bhavataṇhā – olemasoluiha ehk uuestisünniha (41, **42**, 43)

bhikkhu – bhikkhu, Buddha munk (**26**, 54, 57, 86, 92, 112, 121, 140, 141, 145)

bhikkhunī – bhikkhuni, Buddha nunn (26, 54, 145)

bhūmi – (olemasolu või teadvuse) vald (42, 106, 107, 122, 133, 153, 134, 138)

bhūta – kasvanud, ilmunud; sündinud, olemasollu tulnud; loomus (kui olemasollu tulemise tagajärg); maailm; loodus; tõde (16, 21, 46, 56, 67, 88, 96, 98, 134)

bhūtā, bhūtāni – elusolend; elus ja/ või eluta loodus; loomulik, naturaalne; element (89)

bīja – seeme, idu; sperma; element (115)

bīja niyāma – seemne (ehk orgaaniline) seaduspära (115)

bodhi – virgumine; teadmised (mis on Buddhal) (16-19, 36, 55, 120, 148, 149)

bodhisatta – virgumisolend, kelle eesmärgiks on saada buddhaks (17, **18**, 148, 149)

bojjhaṅgā – virgumistegur (43, 72, 73, 75, 76, 111)

brahmacariya – brahmalik/braahmanlik käitumine; termin tähistab Buddha õpetuses kõlbelist, püha, kannatuste lakkamisele viivat eluviisi (66, 140, 157)

brāhmaṇa – braahmana (48, 147)

brahmāvihāra – brahmavihaara, Brahma elupaik (130, 133)

Buddha – Virgunu (Gotama puhul kirjutatakse suure algustähega, teiste buddhade puhul väikese algustähega) (17, jm)

buddhadhamma – Buddha antud dhamma ehk õpetus, tõde (10, 12, 16, 21)

buddhi – tarkus, mõistus, intelligentsus (130, 132)

buddhicarita – mõistuslik iseloomutüüp (130, 132)

bujjhati – mõistnu; virgunu; tark (17)

byāpāda – kuritahtlikkus (58)

cakkhu – silm (79, 88, 90, 92, 93, 95, 104, 157)

cakkkhusamphassajāvedanā – silmakontaktile vastav tunne (90)

cāra – liikumine, kõndimine, käimine; tegemine, käitumine; tegevus, protsess (63, 165)

carita – iseloomutüüp (= karaṇīya); käitumine (42, 43, 68, 117, 119, 130, 131, 132, 133)

cariyā – teguviis, käitumine, seisund (66, 140, 149, 151, 157)

cattāri mahābhūtāni – neli suurt elementi (88-89)

cattāro ariya saccā – neli aarialikku tõde (24, 36, 51, 76)

cattāro, catu – number neli (24, 36, 43, 51, 55, 72, 76, 78, 88, 111, 125, 130, 133, 140, 156, 158)

catudhātuvavatthāna – nelja elemendi analüüs (130, 133)

catutthajjhāna – neljas džhaana (78, 125, 156, 158)

cetanā – tahe (oskuslik või mitteoskuslik) (41, 91, 103, 112, 115, 117), vt ka taṇhā, chanda

cetasika – meeletegur (46, 71, 84, 88, 90, 91, 127)

cetasikadukkhavedanā – meeleteguri põhine (mentaalne) kannatustunne (84, 90)

tasikāsukkhāvedanā – meeleteguri põhine (mentaalne) õnnetunne (90)

cetasikavedanā – meeleteguri põhine (mentaalne) tunne (90)

cetopariya – meele läbistamine (meeles toimuva nägemine) (79, 157)

cha – number kuus (76, 106, 131)

chanda – (oskuslik) soov (saavutada) (41, 92, 112, 126, 127), vt ka taṇhā, cetanā

citta – teadvus kui tajuteadvus ehk teadlikkus objektist (42, 46, 47, 57, 74, 88, 91, 103, 116, 125, 135, 147)

citta niyāma – teadvuse seaduspära (111, 116)

cittakilesa – teadvuse plekk ehk reostus (47)

cittānupassanā satipaṭṭhāna – teadvus-seisundite teadvustamine ja vaatlemine (74)

cittasaṅkhāra – teadvuse moodustised (91, 103)

cittavipallāsa – teadvuse moonutused (42)

cittekaggatā – teadvuse ühtesuunatus (125, 128)

cīvara – (munga) rüü (27)

corakathā – varas, röövel (62)

dāna – annetus, kink; annetamine, kinkimine, heategevus (18, 119, 120, 121, 123)

dasa – number kümme (24, 46, 63, 110, 115, 129, 133, 137, 139, 162)

dāsa – ori (44)

dassana – vaatamine, nägemine, märkamine (67, 135)

dāyāda – pärand (113)

deva – deeva, jumal, jumalus (29, 107, 112, 122)

devaloka – deevade ehk jumalate maailm (107, 112, 122)

dhamma – 1) dhamma (Buddha õpetus); 2) tõde, norm, seaduspära, nähtus; 3) meeleobjekt (21, jm)

dhamma niyāma – korra ehk normi seaduspära (116)

dhammadesanā – dhamma mõtestamine ja selle üle mõtlustamine (120)

dhammānupassanā satipaṭṭhāna – meeleobjektide teadvustamine ja vaatlemine (74)

dhammasavana – dhamma kuulamine (120)

dhammataṇhā – iha filosoofiliste õpetuste jm intellektuaalsete kontseptsioonide, mõtete jms järele (106)

dhātu – element (88, 89, 103, 130, 133, 142, 149, 151)

dibba – järgmine, kõrgem maailm; taevane, jumalik, suurepärane (79, 157)

dibbacakkhu – taevane silm (kaugele nägemine) (79, 157)

dibbasota – taevane kõrv (kaugeltkuulmine) (79, 157)

dinna – antud (65, 146, 165)

diṭṭhāsava – vaatetulv (111, 139)

diṭṭhi – (vale) vaade (16, 24, 25, 39, 42, 44, 49, 54-57, 85, 92, 95, 97, 111, 117, 118, 120, 135, 138, 139, 140, 143, 154)

diṭṭhivipallāsa – vaatemoonutused (42)

diṭṭhupādāna – (spekulatiivsesse) vaatesse klammerdumine (106)

domanassa – masendus (38, 90)

domanassavedanā – masendav (ebameeldiv mentaalne) tunne (90)

dosa – viha (41, 42, 45, 65, 71, 75, 92, 118, 130, 131, 141, 145)

dosacarita – vihane iseloomutüüp (130, 131)

duccarita – halbatoov (42, 43, 68, 117)

dukkha – kannatus, valu, ahistus, vaev (19, 24, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 45, 49, 76, 78, 84, 85-87, 90 jm)

dukkha ariyasacca – kannatuse aarialik tõde (36, 37)

dukkhadukkhata – kannatuse (psüühi- + füüsilise) kannatus (84, 85)

dukkhanirodha ariyasacca – kannatuse lakkamise aarialik tõde (36, 45)

dukkhanirodhagāminī paṭipadā ariyasacca – kannatuse lakkamisele viiva tee aarialik tõde (36, 49)

dukkhasamudaya ariyasacca – kannatuse tekkimise aarialik tõde (36, 41)

dukkhavedanā – kannatustunne, ebameeldiv (kehaline valu) tunne (84, 90)

dutiyajjhāna – teine džhaana (78, 125, 156, 158)

ehi-passika – vaatama ja nägema (25, 32)

eka – üks (19, 24, 46, 55, 72, 92, 76, 125, 127-129, 141, 147, 133)

ekaggatā – ühtesuunatus, meele ühte punkti fokuseeritud keskendumise seisund (= samādhi) (19, 92, 125, 127-129)

gāmin – läheb, kõnnib; viiv, juhtiv (24, 36, 49)

gandha – lõhn (62, 88, 106)

gandhataṇhā – lõhnaiha (106)

gata – eemale läinud, suundunud; läinud konkreetse viisil; saabunud (18, 21, 25, 41, 22, 75, 46, 63, 90, 154)

gāthā – salm, värss, stroof, luulerida, poeem (21, 45, 46, 148, 151)

ghāna – nina (88, 90, 92, 104)

ghānasamphassjāvedanā – ninakontaktile vastav tunne (90)

ghānaviññāna – ninateadvus (lõhnataju) (92, 104)

hetu – põhjus, tingimus, alus (= pacaya, mūla) (55)

icchita – soovitud, ihaldatud, igatsetud (39)

idappaccayatā – omab tingimuslikku tekkepõhjust; põhjuslikult tingitud, seotud põhjusega ja sellest johtuv (42)

iddhi – võime, vägi; potentsiaal (78, 79, 157, 158)

iddhividhā – üleloomulikud võimed (78, 79, 157, 158)

indriya – (kontrolli)võime, voli (43, 44, 57, 88, 95, 140, 142, 155, 158)

indriyasaṃvara – tajuvõimete ohjamine (43, 155, 158)

issara – isand, käskija; jumal, (kõige-)looja (55)

issaranimmaṇa – jumala looming, jumala poolt põhjustatud (55)

issaranimmaṇahetudiṭṭhi – vaade, mille kohaselt on kõige loojaks jumal (= teism) (55)

ittha – siin, selles maailmas; olemasolus (67, 157)

itthatta – naiselikkus (88)

itthattāyā – kui see (157)

itthindriya – naiselikkuse võime (88)

jalābu – üsa, emakas; embrüo; platsenta (65)

jalābuja – emakast/üsast sündinud (65)

jārā – vanadus (37, 86, 89, 105, 107, 111)

jāti – sünd (37, 86, 105, 107, 111, 157)

jhāna – džhaana; keskendumisaste (19, 78, 80, 111, 125-128, 133, 134, 138, 141, 156, 158)

jhānaṅga – džhaana tegur (127)

jīva – elu; hing (hinduismis) (42, 93, 100)

jivhā – keel (88, 90, 92, 104)

jivhāsamphassajavedanā – keelekontaktile vastav tunne (90)

jivhāviññāna – keele-teadvus (maitsetaju) (92, 104)

jīvita – see, mis elab, elusolev, elu(iga), elamine (17, 89)

kadala – banaanitaim (96)

kāma – taju (sfäär); aistiline, meeleline (nauding), sensuaalne (iha või nauding), naudingut pakkuv objekt (21, 41, 42, 45, 54, 58, 106, 107, 111, 117, 126, 127, 138, 139, 141, 143)

kāmabhūmi – naudingute vald (42, 106, 107)

kāmacchanda – naudingusoov (126, 127)

kāmarāga – naudingukirg (138, 139, 141, 143)

kāmāsava – naudingutulv (111, 139)

kāmasukha – (ilmalike) naudingutega seotud õnn (21, 54)

kāmasukhallikānuyoga – naudingu-õnnele andumine (21, 54)

kāmatanḥā – naudinguiha (41)

kāmesu micchācāra – naudingut pakkuv vale käitumine (65, 165)

kamma – (sansk karma) kamma, tegu; teo ja tagajärje seadus (41, 49, 54, 55, 56, 65, 70, 78, 89, 91, 92, 104, 105-107, 110-117, 119-121, 140, 144, 146, 147, 154)

kamma niyāma – teo ja tagajärje seaduspära (116)

kammaññatā – töödeldavus, kohaldumisvõime, valmisolek (89)

kammassakatā – teo olemus (55)

kammaṭṭhāna – keskendumisobjekt; tööpind (129, 131-134)

kammavipāka – teo vili (55, 112, 116, 121)

kāmupādāna – naudingutesse klammerdumine (106)

kappiya – sobilik, (nõuete)kohane, seadusele/reeglitele/juhistele vastav (123)

kappiya kāraḥa – “see kes muudab sobivaks”, munga abilise (123)

karaṇīya – iseloomu tüüp (= carita); mida tuleks veel teha, mis peaks olema tehtud; kohus(tus) (130, 157)

karunā, karuṇā – kaastunne (92, 125)

karuṇabhāvanā – kaastunde arendamine (125)

kasiṇa – kasina (keskendumisobjekt) (129, 131, 133)

kata – tehtud, loodud, lõpetatud, täidetud (55, 157)

kathā – kõne, vestlus, jutt (24, 26, 46, 62-64, 115, 119, 134, 141, 149-151)

kāya – keha (füüsiline või mentaalne) (37, 56, 74, 88, 90-92, 95, 97, 103, 104, 138, 139, 112, 117, 154, 156)

kāyakamma – kehaga loodud tegu ehk kamma; kehaline/füüsiline tegevus (112, 117, 154)

kāyānupassanā satipaṭṭhāna – keha teadvustamine ja vaatlemine (74)

kāyasamphassajavedanā – kehakontaktile vastav tunne (90)

kāyasaṅkhāra – kehamoodustised (91, 103)

kāyaviññāna – kehateadvus (92, 104)

kāyikādukkhāvedanā – kehaline kannatustunne (84, 90)

kāyikāsukhāvedanā – kehaline õnnetunne (90)

kāyikavedanā – kehaline (füüsiline) tunne (84, 90)

khandhā, khandha – mass, maht, massiivsus, aine, substants; puutüvi või kere; kuhi, hunnik, kuhjum; peatükk, paragrahv, osa, jagu, jaotus, sektsioon; (olemasollu klammerdumise) kogumik (26, 37, 39, 44, 59, 75, 84, 86, 88-92, 99, 102, 134, 146)

khīṇa – hävitatud, ammendunud, eemaldatud, läinud (141, 157)

kilamatha – väsimus, kurnatus, vaevatus (19, 21, 54)

kilesa – plekk, reostus, saast (16, 47, 141, 142)

kilesapariniḥḥāna – plekkide lõplik vaibumine (142)

kiriya, kiriyā – tegevus, esitus, tegu; lahutamatu; tulemusetu (55, 119)

kuhanā – ebaaus, petlik, silmakirjalik (68, 69)

kukkucca – mure (126, 127)

kula, kulā – pere, leibkond, suguvõsa, klann; (sotsiaalne) kast (17)

kusala kamma – oskuslik tegu (106, 107, 117, 119)

kusalamūla – oskuslik juur (118)

lābha – saama, vastu võtma (39, 69)

lābhena lābha – omakasu saamise eesmärgil andma või vastu võtma (69)

lahutā – kergus, ujuvus, liikuvus (89)

lakkhaṇa – omadus; tunnus (59, 98, 99, 134, 135)

lapana – rääkima, segaselt pomisema, suust sündinud, segadusse ajavad sõnad (69)

lobha – ahnus (41, 42, 65, 71, 85, 92, 111, 118, 141)

loka – maailm (19, 62, 107, 112, 121, 122, 135, 141)

lokiya – maine (57, 80)

lokuttarā – maist ületav (24, 57, 80)

magga – tee (18, 24, 49, 54, 55, 57, 58, 61, 62, 65, 68, 70, 71, 74, 78, 80, 80, 81, 88, 121, 122, 129, 130, 133, 134, 135, 137, 140, 141, 148, 151)

maggasacca – teetõde (80)

mahaggata – suursugune (75)

majja – alkohol; joovastav jook (68, 69, 165)

majjhima – keskmine, keskel asuv (21, 54, 147, 151, 155)

majjhimā paṭipadā – kesktee (21, 54)

maṃsa – liha, lihased (68)

māna – uhkus (92, 138, 139, 143)

manasikāra – tähelepanu (43, 44, 92)

mano, mana, manas – meel (90, 92, 95, 104, 112, 117, 156, 158)

manokamma – meelega loodud tegu (= mõte) (112, 117)

manosamphassajavedanā – meelekontaktile vastav tunne (90)

manoviññāna – meeleteadvus (92, 104)

manussaloka – inimeste maailm (107, 112, 122)

maraṇa – surm (37, 46, 86, 105, 107)

matapitaro – ema-isa (31)

mātar – ema (31)

mātikā – jaotus, loetelu, loend, register (149)

mettābhāvanā – sõbralikkuse arendamine (125)

micchā – vale (16, 24, 39, 49, 63, 65, 68, 112, 165)

micchādīṭṭhi – vale (ekslik, hälbinud) vaade (16, 39, 49)

micchājīva – vale eluviis (68)

middha – loidus (92, 126, 127)

mihita – naeratus (97)

mihitapubbangama – alati naerata (Buddha kirjeldus) (97)

moha – pettekujutus (41, 42, 45, 56, 65, 71, 75, 85, 92, 111, 118, 130, 131, 141, 145)

mohacarita – pettekujutlustega iseloomutüüp (130, 131)

mokkha – vabanemine (63)

muditā – kaasrõõm (92, 126)

muditabhāvanā – kaasrõõmu arendamine (125-126)

mudutā – pehmus, vormitavus, plastilisus (89)

mūla – juur; (sula)raha; jalg; alumine; päritolu; (alg)põhjus, alus, algus (32, 65, 78, 118, 122)

muni – püha mees, (mõtte)tark, arukas (17)

musā – vale (61, 165)

musāvāda – valelik kõne, valetamine (61, 165)

nāmarūpa – nimi ja vorm ehk mentaal-sus ja materiaalsus (59, 104, 105)

ñāṇa – teadmine, taipamispõhine tarkus (19, 47, 62, 67, 71, 79, 89, 92, 93, 96, 104, 105, 130, 133, 134, 135, 156, 157, 158)

nandi – nauding (41)

nāpara – ei midagi enam (157)

natthi – puudumine (seisund) (86)

nekkhamma – (maisest) loobumine; emantsipatsioon (46, 58)

nevasaññānāsaññāyatanabhūmi – ei-teadvuse-ega-mitteteadvuse-vald (133)

nibbāna – vaibumine (16, 17, 19-22, 25, 27, 30, 36, 45-47, 49, 54, 76, 79, 80, 100, 135, 142, 147, 158)

nibbidā – olemasolutüdimus, mis tuleb pettekujutluse vaibumisest (67)

nicca – püsiv (42)

nikāya – kogumik, kogu (32, 46, 86, 113, 115, 146-147, 151)

nimitta – märk (18, 69, 73)

nipāta – langema; kahanev; osake, gramm; raamatu peatükk, osa, alajao-tus, grupp (86, 147, 148, 151)

nirodha – lakkamine, peatumine, lõp-pemine (24, 36, 45, 46, 49, 57, 84, 103, 109, 114)

nissaraṇa – hülgamine, väljumine, lahkumine, mahajätmine (99)

nīvaraṇa – takistus (16, 42, 43, 55, 75, 78, 126, 127, 134, 156, 158)

nivāsa – peatumine, elukoht, puhke-paik, eluase; elamine, varjupaik (79, 157)

niyāma – (loomulik) seaduspära, kord (89, 115-116)

opapātika – spontaanne või ilmutuslik (uuesti)sünd, ilma nähtava põhjuse-ta (vanemateta) sündinud või tekkinud (65)

orambhāgiya – osa madalamast; kuulub kāma valda (137, 139)

orambhāgiyasamyojana – madalam köidik (137, 139)

pabbajita – erakrändur, kes on hül-janud kodu ja maise elu (18, 59, 110)

paccatta – eraldi, iseseisvalt; üksik (25)

paccekabuddha – (iseseisvalt virgu-nud) üksikbuddha (55)

pada – jalg; jalajalg; rada, tee; maailm; koht; põhjus, tagajärg; salm, salmide jada (147, 151)

padhāna – pingutus, aktiivne ürita-mine (72)

pahāna – loobumine, hülgamine, mahajätmine; eemaldumine, lahku-mine (71, 72, 141)

pajānāti – teadma, teada saama, ära-tundmisele jõudma, mõistma; eristav arusaam (157)

pāmuja – heameel (66)

pāṇātipāta – elu kahjustamine või hävitamine, tapmine (65, 165)

pāṇātipāta virati – elu võtmisest hoidumine (65)

pañca nīvaraṇā – viis takistust (42, 43, 55, 75, 78, **126-127**, 134)

pañcaniyāma – viis loomuliku seaduspära (115)

pañcupādānakkhandhā – viis klammerdumise kogumikku (37, 39, 59, 75, 84, **88-89**)

paññā – tarkus, mis põhineb teadmisel või keskendumises tekkinud mõistmisel (insait-taipamine) (19, 31, 57, 80, 81, 84, 96, 136, 140)

paññatti – teada andma, manifestatsioon, kirjeldus, nimetus, tähis(tamine), idee, mõte, kontseptsioon (150, 151)

pāpa – halb, kuri, vale, paheline (käitumine) (33, 110, 119, 122)

parama – kõrgeim, kõige suurepärasem, ülim, parim; parafraseerima (46, 122)

pāramī – täius (55, 149)

parideva – hala (38)

parinibbāna – lõplik vaibumine (17, 19-22, 25, 27, 30, 36, 46, 47, 54, 100, 142, 147)

paritta – kaitse (48, 121); väike, tilluke

passaddhi – rahunemine; rahulikkus (66, 75)

pāṭha – lugemine; tekst, teksti katkend või lõik (147, 151)

paṭhamajjhāna – esimene džhaana (78, 125, 156, 158)

paṭhavīdhātu – maa-element (= kõvadus) (88-89)

paṭibhāna – arukus, mõistmine, intelligentsus (123)

paṭiccasamuppāda – sõltuvuslik tekkinemine (31, **103**, 105, 108, 109, 134)

paṭigha – vastumeelsus (138, 139, 141, 143)

pāṭikūlya – ilgus, jõledus, vastumeelsus (130, 133)

pātimokkha, pāṭimokkha – “see, millest tuleks juhinduda”; Buddha poolt sanghale antud ettekirjutused, reeglid ja juhised, mis on koondatud Vinajakorvi (33, 80, 145, 154, 148)

paṭipadā – eesmärgile või sihile jõudmine; tee; edasilikumise viis või meetod; ainus õige ja tõeline tee (21, 24, 36, 49, 54, 135)

paṭisaraṇa – varjupaik, abi, kaitse (113)

paṭivedha – läbistav nägemine (55, 80)

pattānumodana – teiste pälvimuste üle rõõmustamine (120)

pattidāna – pälvimuste ülekandmine (120)

phala – vili (= vipāka) (31, 32, 49, 62, 63, 70, 79, 110, 126-128, 137, 154)

pharusa – karm (kõne), kalk, lahku-setu, jääme (61)

pharusavāca – karm kõne, kurjustamine (61)

phassa – kontakt, (kokku)puude (90, 92, **105**)

phoṭṭhabba – kombatav objekt (106)

phoṭṭhabbataṇhā – puuteiha (106)

piṇḍapāta – almussöögi vastuvõtmine (123)

pisuṇa – laim, tagarääkimine (61)

pisuṇavāca – laimav kõne (61)

pitar – isa (31)

pīti – rõõm (66, 75, 85, 86, 127-129, 156, 158)

piya – meeldiv (86)

piyehi vippayogo – meeldivast lahusolek (37)

pubbe – eelmine olemasolu/elu (55, 79, 84, 157)

pubbekatahetudittṭhi – vaade, mille kohaselt mis juhtub, on tingitud ainult nende eelmise eksistentsi tahtelistest tegudest (= determinism) (55)

puggala – isik, inimene, (üksik)indiviid (137, 140, 143, 150, 151)

puḷavaka – ussitav laip (73)

puñña – pälvimus (57, 91, 104, **119-122**)

puññabhisankhārā – pälvimuslikud moodustised (91, 104)

puññādhārā – pälvimusvoog (121)

puññakiriya vatthu – pälvimusliku käitumise alus (119)

purisindriya – mehelikkuse võime (88)

puthujjana – tavainimene (38, 85, 137, 140)

rāga – kirm (41, 45, 46, 57, 75, 78, 126, 130, 131, 138, 139, 141, 143, 145)

rāgacarita – kirmlik iseloomutüüp (130, 131)

raja – kuningas, valitseja (62)

rasa – maitse (88, 106)

rasataṇhā – maitseiha (106)

ratana – kalliskivi (16)

ratanattaya – kalliskivitriaad, kolm kalliskivi (16, 163)

rūpa – (nähtav) vorm; mateeria; materiaalne nähtus; vald või sfäär (19, 37, 42, 46, 59, **88, 89**, 96, 104-107, 127, 138, 139, 143)

rūpabhūmi – vormide vald (42, 106, 107, 138)

rūpajhāna – vormide džhaana (127, 138)

rūpakkhandhā – mateeriakogumik (88)

rūparāga – vormide vallaga seotud kirj (138, 139, 143)

rūpataṇhā – vormiia (106)

sacca – tõde (24, **36**, 37, 41, 45, 46, 49, 51, 55, 76, 79-81, 111, 133, 134)

sadda – heli (88, 106)

saddataṇhā – heliia (106)

saddhā – (usaldav) usk (**32**, 43, 92, 130, 132, 140, 154, 158, 162)

saddhācarita – usklik iseloomutüüp (130, 132)

sadosa – koos vihaga (75)

saka – omama (113)

sakadāgāmi – üskordnaasja (57, 80, 140, **141**, 143)

sakatā – olemus, identiteet, eripära (55)

sakkāyadiṭṭhi – isikupõhine vaade (**56**, 95, 97, 138, 139, 140, 143)

saḷāyatana – tajubaas (104, 105)

samādhi – keskendumine, keskendatus (19, 31, 49, 54, 67, 73, 75, 78, 80, 81, 92, 125, 126, 128, 134, 140, 156, 158)

samādhi bhāvanā – keskendumise arendamine (126)

samatha – rahu, rahulikkus (78, 79, 120, 125, 126, 128, 129, 133, 136, 156)

samatha bhāvanā – rahulikkuse arendamine (78, 79, 120, 125, 129, 133, 136)

sammā – õige, täielik, täiuslik (18, **49**, 54, 55, 56-58, 61, 63, 65, 68, 71, 72, 74, 77, 78, 96, 117-119, 125, 134, 142, 162)

sammāājīva – õige eluviis (54, **68**)

sammādiṭṭhi – õige vaade (49, 54, **55-57**, 117, 118)

sammākammanta – õige tegu (54, **65**)

sammāsamādhi – õige keskendumine (49, 54, **78**, 125)

sammāsambuddha – täielikult/õigesti virgunu (18, 55, 119, 142, 162)

sammasana – (meisterlikult) omandamine; haaramine (134)

sammāsaṅkappa – õige mõtlemine (54, 57, **58**)

sammāsati – õige teadvelolek (49, 54, 74, 77)

sammāvācā – õige kõne (49, 54, 57, **61**)

sammāvāyāma – õige püüdlus (54, **71**)

samoha – koos pettekujutlusega (75)

sampadā – õnn, edu; õnnelik; saavutama, saavutus (33)

sampajañña – tähelepanelik teadvelolek (olemasoleva nägemine kolme omaduse kaudu), arusaamine, mõistmine, kaalutlemine, taip) (43, 44, 155, 158)

sampanna – edukas, lõpule viidud, valminud; täielik, täiuslik; varustatud, omandis või valduses olev; rikkalik, õnnistatud, külluslik; magus (122)

sampayoga – ühendus; koos olemine (37, 38)

samphappalāpa – kergemeelne, tühi jutt (61)

samphassa – kontakt, reaktsioon (90)

saṁsāra – sansaara, uuestisünniratas; ringlemine uuestisünnirattas (28, 118, 141)

saṁseda – niiskus; higi (65)

saṁsedaja – niiskusest sündinud (65)

saṁvara – ohjamine, kontrollimine,

piiramine; kontroll kuue meele üle (43, 44, 72, 73, 154, 158)

saṁyojana – köidik (16, 24, 46, 115, **137**, 139-141)

saṁyutta – side, piirang, kütke, seotus; segatud (32, 46, 47, 72, 79, 90, **147**, 151)

sandiṭṭhika – nähtav; siin elus olemasolev (25, 154)

saṅgāyana – suuroogu (22)

sangha, saṅgha – ilmikute või ordineeritud Buddha õpetuse järgijate kogukond (16, **26-28**, 30, 48, 59, 60, 121, 123, 127, 130, 132, 138, 140, 145, 146, 154, 162, 163)

sanghika dāna – sanghale antud daana, annet (121, 123)

saṅkappa – mõtlemine (54, 57, 58)

saṅkhāra, sankhāra – moodustumine; moodustis (20, 46, 84, 85, 89, **91**, 96, 98, **103-105**)

saṅkhāradukkhata – moodustumise kannatus (**84**, 85)

saṅkhitta – koondunud (75)

saññā – taj (42, 47, 89, **91**, 96, 126, 130, 133)

saññāvipallāsa – tajumoonutused (42)

santipada – rahulolu (46)

santosa – rahulolu (= santuṭṭha) (155, 158)

santuṭṭha – rahul, rõõmus, õnnelik (155, 158)

sarāga – koos kirega (75)

saraṇa – kaitse; varju- või pelgupaik; maja (113, 162, 163)

saraṇattaya – kaitsetriaad, kolm kaitset (162, 163)

sassata – igavene, alaline, lõppematu (42, 55)

sassatadiṭṭhi – etenalistlik ehk igavikuline vaade (42, 55)

sati – teadvustatus, teadlikkus, teadlik olek, tähelepanelikkus (25, 37, 43, 49, 48, 51, 54, 73, **74-75**, 77, 79, 92, 93, 96, 103, 126, 127, 140, 143, 155, 157, 158)

satta – olend (17, 18, 68); number seitse (43, 72, 73, 75, 76, 111, 137, 148, 149)

sattha – relv, mõõk, nuga (68)

saupādisesanibbānadhātu – olemasoluga seotud jäägiga vaibumise (nibbāna) element (142)

sāvaka – kuulaja, õpilane, järgija (45, 55)

sāvakabodhi – kuulumise kaudu virgunud järgija/õpilane (55)

siddha – lõppenud, saavutatud, täitunud (17-19, 36, 110)

sikkhati – õppima, ennast treenima; soov ületada, proovima, katse (154)

sīla – kõlblus, moraal (19, 31, 66, 80, 81, 119, 135, 139, 140, 143, 154-155, 158, 162, 164, 165)

sīlabbataparāmāsā – riitustesse ja rituaalidesse klammerdumine (**138**-140, 143)

sīlabbatupādāna – rituaalidesse klammerdumine (106)

sobhana – kaunis, ilus (92)

soka – lein (38)

somanassa – rõõm, nauding, meeldiv (90)

somanassa vedanā – meeldiv meentealne tunne (90)

sota – kõrv (79, 88, 90, 92, 104, 157)

sotāpanna – vooguastunu (57, 80, 103, **140**, 143)

sotasamphassajāvedanā – kõrvakontaktile vastav tunne (90)

sotaviññāna – kõrva-teadvus (kuulmistaju) (92, 104)

subha – hiilgav, särav; kaunis, meeldiv, ilus, köitev; puhas; õnnetoov (42)

sucarita – õnnetoov (43, **117**, 119)

suddha – puhas; puhtsüdamlik; lihtne; mitte kokkupandud või -segatud (141, 155)

suddhāvāsa – Puhas Elupaik (141)

sugatibhūmi – õnnelik vald (122)

sukha – õnn, meeldiv (21, 42, 54, 66, 86, 90, 112, 123, 127-129, 147, 155, 156, 158)

sukhavedanā – õnnetunne (**90**, 127, 128)

svākkhāta – hästi kuulutatud (25)

tanhā, taṇhā – iha, janunemine (mitte- oskuslik) (24, 39, 41-46, 47, 85, 90, 92, 93, 103, 105, **106**, 112, 115), vt ka chanda, cetanā

tathā – nii, nõnda; seega, seetõttu, sel moel (ja mitte teisiti), sestap (18, 21, 25, 22, 46, 63)

tathāgata – tathaagata; virgunu epiteet, mida Buddha kasutas enamjaolt endast, harvem ka teistest arahantidest rääkides (18, **21**, 22, 46, 63)

tatiyajjhāna – komas džhaana (78, 125, 156, 158)

taya – triaad (162, 163)

tejodhātu – tule-element (= kuumus) (88-89)

Thera – vanem, seenior munk ehk bhikkhu theravaadas (austav tiitel) (13,

16-18, 21-23, 26, 27, 46, 48, 59, 66, 100, 120, 121, 130, 136, 148, 150, 151)

theravāda – theravaada, vanemate õpetus (13, 16-18, 26, 27, 48, 59, 100, 120, 121, 150)

thīna – laiskus (92, 126, 127)

ṭhita – püsiv, kindel, kõigutamatu; püstine; olend; käitumine (13, 121, 199)

ṭhiti – stabiilsus, vankumatus, kestus, jätkuvus, püsivus, järjekindlus (47, 114)

Tipiṭaka – Tipitaka, paalikeelne Buddha õpetuse originaaltekstide kogumik; paali kaanon (12, 16, 21, 23, 25, 45, 59, 86, 90, 112, 124, 127, **144**, 145, 147, 149, 151, 154, jm)

tiracchāna – loom (62, 68, 112, 122)

tiracchānakathā – loomalik (madal) kõne (62)

tiratana – kolm kalliskivi (16)

tisaraṇa – kolm kaitset (162, 163)

ucchedadiṭṭhi – hävinemise vaade (44, 55)

uddhacca – rahutus (126, 127, 131, 138, 139, 143)

uddhambhāgiya – osa kõrgemast; kuulub kāma vallast kõrgemale (137, 139)

uddhambhāgiyasamyojana – kõrgem köidik (137, 139)

upacaya – kuhjumine, kogunemine, hunnik; alal hoidma; säilitamine; kohaldumine (89)

upādāna – haarama; klammerdumine; kütus; käigus hoidma (37, 39, 59, 75, 84, 88, 89, 91, 102, **105**, 106)

upapatti – sünd, uuestisünd olemas-ollu; saavutamine, omandamine, saamine (47, 105)

upāsaka – ilmikutest meeste kogukond, kes järgib Buddha õpetust (28, 54)

upāsikā – ilmikutest naiste kogukond, kes järgib Buddha õpetust (28, 54)

upāyāsa – ahastus (38)

upekkhā – erapooletus, võrdne suhtumine, neutraalsus (75, 86, 126-129)

upekkhābhāvanā – võrdse ehk erapooletu suhtumise arendamine (126)

upekkhāvedanā – erapooletu tunne (127, 128)

uppāda – esile kerkinud (71, 104, 114)

uppanna – uuestisündinud, tekkinud, esilekerkinud (71)

utu – sobiv aeg; aastaaeg, hooaeg; temperatuur (115, 116)

utu niyāma – aastaaegade (= anorgaaniline) seaduspära (115, 116)

vacana – rääkimine, kõnelemine (63)

vacī – kõne, sõna (89, 91, 103, 112, 117, 154)

vacīkamma – kõnega/sõnaga loodud tegu/kamma (112, 117, 154)

vacīsaṅkhāra – sõnalised moodustised (91, 103)

vagga – grupp, jagu, osa; erinev, eraldatud; osaline (26, 78, 86, 115, 126, 146-148, 151)

vaṇijjā – kaubandus, kauplemine, kaubavahetus (68, 69)

vaṇṇa – värv; välimus, väljanägemine; läige, hiilgus; ilu; nahavärv, jume; laad; kiitus (123)

vatthu – alus; objekt, vara; põhjus; aine, element; subjekt (46, 64, 88, 113, **119**, 120, 148, 150, 151)

vāyodhātu – tuule-element (= liikumine) (88-89)

vedanā – tunne (74, 84, 89, **90-92**, 96, **105**, 127, 128)

vedanānupassanā satipaṭṭhāna – tunnete teadvustamine ja vaatlemine (74)

vedita – kogema, tundma (25, 119)

veramaṇī – hoidumine (165)

vesākha – poolest aprillist poole maini kestva kuu nimetus; täiskuupäev (17, 19, 20, 36)

veyyāvacca – teiste teenimine; kohustus (120)

vibhanga – jaotus, jagu, eristus, liigitus (31, 37, 54, 55, 58, 61, 65, 68, 71, 74, 78, 79, 81, 88, 116, **149**, 151)

vibhavataṇhā – mitteolemasoluiha ehk mitteuuestisünniha (41, **44**)

vicāra – järjekindel mõtlemine (127-129)

vicaya – otsima, (läbi)uurima (57, 75)

vicchiddaka – auklikuks mädanenud laip (73)

vicikicchā – skeptilisus, kahtlemine (92, 126, 127, 131, **138-140**, 143)

vihiṃsā – haiget tegema, vigastama; julmus, vägivald (58)

vijjā – teadmine; teadmised (43, 86, 117, 125)

vikkhitta – mittekoondunud, hajali (75)

vimokkha – lõplik vabanemine, emantsipatsioon (16)

vimutti – vabanemine (43, 44, 67, 136, 142)

vinaya – välja/eemale viima/juhtima, eemaldamine; (loogika) reegel; käitu-

mis- või moraalikoodeks; eetika, kõlb-
lus, moraal; hea käitumine; Buddha
poolt munkadele antud kõlb- ja
elukorraldusreeglid (16, 22-24, 26, 27,
45, 59, 62, 63, 80, 119, 123, 144, **145**,
151)

Vinayapiṭaka – Vinajakorv (23, 26, 27,
59, 123, 144, **145**, 151)

vinīlaka – värvust muutnud (sinakas/
lillakas/pruun) laip (73)

viññāṇa – (tajuspetsiifiline) teadvus
(47, 46, 89, **92-93**, 96, **104**, 105)

viññatti – vihje, mõista andma, väljen-
dama, informatsioon (88, 89)

viññū – tark, õppinud (25)

vipāka – vili, tagajärg (55, 111, 112,
116, 121)

vipallāsa – moonutus (42)

vipariṇāmadukkhata – muutumise
kannatus (84, 85)

vipassanā – läbinägemine; insait,
meelesisene nägemine ja teadmine
(76, 78, 79, 120, 125, 126, **133**, 134,
135, 136, 156, 158)

vipassanābhāvanā – läbinägemise
arendamine (76, 78, 79, 120, 125, **133**-
134, 136)

vippayoga – lahusolek (37, 39)

virāga – kire puudumine, kiretus (45,
46, 57)

virati – hoiduma, hoidumine (61, 65, 68)

viriya – energia, pingutus (75, 92, 140)

visa – mürk (68, 69)

visuddhi – puhtus, puhastumine (88, 129, 130, 133, **135**)

vītadosa – ilma vihata (75)

vitakka – mõte, mõtlemine, mõtisklus (30, 36, **58**, 73, 103, 110, 127-132)

vitakkacarita – kaalutlev iseloomutüüp (130, **132**)

vītamoha – ilma pettekujutluseta (75)

vītarāga – ilma kireta (75)

vivattayi – pöörduma, eemale minema, suunduma, hävitama (141)

viveka – eraldumine (57)

vusita – täidetud, saavutatud, elatud (157)

vyādhi – haigus (37, 86)

vyāpāda – kuritahtlikkus (126, 127, 138, 139, 141, 143)

yathābhūta – nii asjad tõeliselt on (16, 21, 56, 67, 96, 98, 134)

yathāta – nii nagu on (16, 21, 56, 67, 96, 98, 134)

yathāva – tõeline, tõesele reaalsusele vastav (16, 21, 56, 67, 96, 98, 134)

yoga – side, seotus; taotlus, püüdlus; ühendus (21, 38, 39, 54)

yonī – üsa; päritolu, sündimise viis (üsast, munast jt) või koht; olemasoluvald; maatriks (65, 110, 112, 113, 122)

yoniso – arukas (43)

“Dhamma kink ületab kõik kingid.”

“Sabbadānaṃ dhammadānaṃ jināti.” – Dhṛp 354.

Raamatu ilmumist toetasid:

Auväärne Butawatte Saranakara Nayake Maha Thero,
Auväärne Phra Kuruthavornndhammapimon, Auväärne Maha Boonlert, Auväärne Karuna,
Auväärne Thitamedho (Maarek Lind), bhikkhunī Dhammapāli.

Ahti Naan, Vello Arumäe, Urmas Pill, Jaanus Salla, Henry Pähn, Merike Rabi, Siiri Ladva,
Marju Randmer-Nellis, Maris Kurme, Jan Peter Proos, Priit Klausen, Arvo Nõges,
Ele Koppel, Indrek Talving, Viive Toomla, Margus Uudam, Endel Tamm, Siiri Tamm,
Liivi Vainsalu, Liina Kivimäe, Kersti Loor, Dr. Urmet Arus, Kersti Türk, Mart Gabrel,
Tanel Raun, Jaanika Evonen, Mark Zirk, Kalev Rääbis, Annika Liivak, Kuusler Renee,
Florian Biesinger, Lauri Laan, Kristel Madiste, Katrin Aedma, Svetlana Ezhak, Erik Miido,
Jüri Kaljundi, Mariliis Laurend, Ivi Tellus, Vunder Vallo, Maret Miljan, Neeme Vaino,
Ülar Mark, Ene Põldaru, Arvo Nõges, Lii Saluvere, Tiina Täht, Liis Kuresoo, Eve Tang,
Ivo Jaama, Anu Olvik, Ruslan Gulida, Silver Laide, Martti Nõu, Imbi Kaine, Jaak Kanter,
Kadri Kaarna, Heli Viltrop, Grete Peek, Tiiu Lippus, Mai Stern, Katrin Heinsoo, Tiina Eismel,
Heiki Jaasma, Rimo Lõiv, Evelyn Vahi, Piia Kõverik, Janar Männapuu, Ly Mikheim,
Tiit Piiskoppel, Marek Jõela, Kadri Klaamann, Janno Kuldkepp, Elen Kask, Jaak Kanter,
Ändri Varikmaa, Külli Kaarlep, Merili Tiirik, Joonas Vatter, Reismaa Reet, Meelis Hainsoo,
Martti Nõu, Riina Aljas, Imre Luht, Kusti Nõlvak, Svea Urvak, Margis Sein, Kaidi Mikkus,
Anneli Lunts, Annika Isand, Marina Kangur, Sven Kornak, Roman Orusaar, Kaia-Kaire Hunt,
Meren Tamm, Kerli Soosaar, Iti Kanter, Merje Taan, Merilin Põldoja, Monika Lepistu,
Ruta Reispass, Ivo Tiits, Elmo Puidet, Sigrid Kikkas, Lea Jakobson, Indrek Lindsalu,
Liis Tuulberg, Tiina Sibolt, Siret Elmi, Sandra Mägi, Taavi Oolberg, Toomas Hansen,
Katrin Klæbo, Kairit Kutsch, Arvi Tammoja, Anneli Kirspuu, Rikka Toman, Henri Laupmaa
ja paljud teised.

Sri Lanka tempel Malaisias, Lifelift OÜ, Hooandja MTÜ, Eesti Theravaada Sangha.

Sādhū! Sādhū! Sādhū!

Suurepärane! Suurepärane! Suurepärane!

Raamat annab ülevaate Buddha (Siddhattha Gotama) ehk Virgunu eluloost ja õpetusest nii, nagu see on kirjas kõiki tema õpetusi sisaldavas paalikeelses „Tipiṭakas“. Tänu autentsete baastekstide kasutamisele ja põhjalikele viidetele on käesolev teos suurepäraseks juhiseks nii Buddha õpetusest huvitunud algajale, kogenud praktikule kui ka akadeemilise töö koostajale. Raamat käsitleb kõiki Buddha õpetuse peamisi teemasid, nagu neli aarialikku tõde, kannatus ja selle lakkamisele viiv aarialik tee, olemasolu tõeline olemus, oskuslik ja oskamatu käitumine, teo ja tagajärje seotus, sõltuvuslik tekkimine jt, ning annab samm-sammult ülevaate virgumise teest. Lisaks autentse õpetuse õppimise vajalikkusele rõhutab autor õpetuse igapäevaelus harjutamise ja oma arengu eest täieliku vastutuse võtmise tähtsust.

Auväärne Prof. Dr. Phra Rajapariyattimuni Thiab
Mahachulalongkornrajavidyalaya ülikooli (MCU)
budoloogia teaduskonna dekaan

Käesolev raamat tutvustab inimarengu kõrgeima ideaali – virgumise – võimalikkust just nii, nagu seda Virgunu ise õpetas. Raamatus on toodud üksikasjalik ülevaade nii õpetusest kui ka teest, mida järgides on võimalik jõuda juba selles elus kõikide kannatuste lakkamise ning lõpliku virgumiseni.

Auväärne Prof. Dr. Phramaha Hansa Dhammaso
IABU ja Rahvusvahelise Budismiõppe Kolledži (IBSC) direktor

Raamat „Virgumise tee - nii nagu õpetas Buddha“ on suurepärase lühikokkuvõtte Buddha virgumisõpetusest. Raamatu autor Auväärne Ṭhitaṇṇāṇo on esimene theravaada munk Eestis ning tema otsustavus ja pühendumus Buddha õpetuse tutvustamisel ja õpetamisel on imetlusväärsed. Ta on lõpetanud Mahachulalongkornrajavidyalaya ülikoolis magistriõppes budoloogia eriala ja on täna samas ülikoolis doktorikandidaat ning õppejõud. Minu siiras soov on, et Auväärse Ṭhitaṇṇāṇo kirjutatud dhamma kink jõuaks võimalikult paljude Buddha õpetuse huvilisteni ning et nende virgumispüüdlusi saadaks kolme kalliskivi õnnistus!

Auväärne Prof. Dr. Piyaratana Walmorewe
MCU ülikooli budoloogia teaduskonna vanemõppejõud

